

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra sociologie**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Hana Žáčková

Vliv sociálního prostředí na kouření tabáku u středoškoláků

**The Influence of the Social Background
on the Tobacco Smoking among High-school Students**

2008

**Vedoucí práce:
Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 13.4.2008

Hana Žáčková

Poděkování

MUDr. Magdaléně Ježkové za námět a odborné konzultace.

Občanskému sdružení Česká koalice proti tabáku za spolupráci při sběru dat.

Doc. PhDr. Jiřímu Buriánkovi, Csc. za vedení diplomové práce.

Všem svým blízkým za podporu a trpělivost.

Hana Žáčková: Vliv sociálního prostředí na kouření tabáku u středoškoláků.

Diplomová práce. Katedra sociologie FF UK. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Buriánek, Csc.

Abstrakt

Přestože poznatky o škodlivosti kouření tabáku jsou poměrně rozšířené, je ve společnosti stále velký podíl kuřáků. Většina z nich začíná kouřit v době dospívání a fyzická závislost na nikotinu se u nich často objeví ještě před dosažením dospělosti. Tato práce se zaměřuje právě na problematiku kouření tabákových výrobků mezi mládeží. Ačkoli hlavní perspektivou jsou v práci sociální vlivy na kuřáctví mládeže, je důležité chápat problematiku kouření jako téma multidisciplinární. Ve své teoretické části proto práce podává nejprve informace o zdravotních následcích kouření. Největší prostor je věnován problematice fyzické, psychické a sociální závislosti na tabáku a kouření. Mezi sociologické teorie relevantní pro problematiku kouření mládeže patří především socializační teorie, dále pak teorie referenčních skupin a dosti široká skupina teorií sociální deviace.

Empirický kvantitativní výzkum mezi středoškolskou mládeží v Praze, který tvoří stěžejní část práce, se opírá především o socializační teorie a vliv referenčních skupin. Byl realizován formou dotazníkového šetření mezi středoškolskými studenty. Vyšetřený vzorek po očištění tvořilo 381 studentů ze 14 pražských středních škol. Sledována byla prevalence kouření různých tabákových výrobků, hlavními tématy výzkumu pak byly sociální vlivy na kouření a analýza sémantického prostoru pojmů týkajících se kouření. Při vstupu na střední školu má již zkušenost s kouřením za sebou 78 % studentů, 43 % středoškoláků kouří pravidelně. Prevalence kouření se liší podle typu školy a roste s rostoucím věkem. Na kuřáctví jedince má vliv rodinné prostředí, vliv kuřáctví rodičů na jejich děti je přitom genderově diferencovaný. Ještě významnější je vliv vrstevnické skupiny. V sémantickém prostoru definovaném studenty se sobě dosti blíží pojmy drogy, závislost, cigareta a kuřák. Vodní dýmka je naopak vnímána velmi odlišně. Obraz sebe sama je u všech respondentů spojen spíše s obrazem nekuřáka, a to i u pravidelných kuřáků. Nepravidelní kuřáky sami sebe téměř nikdy jako kuřáky nedefinují. Výsledky výzkumu jsou v závěru porovnány s výsledky jiných nedávných studií týkajících se kouření mládeže, práce podává rovněž jejich přehled o jejich metodice.

Hana Žáčková: The Influence of the Social Background on the Tobacco Smoking among High-school Students.

Abstract

Despite an extended knowledge of harmfulness of tobacco smoking a large share of the population still smokes. Most of the people begin to smoke during their adolescence and they become addicted to nicotine before reaching adulthood. This paper focuses on tobacco smoking among the teenagers. The main point is the social influence on teenage smoking behaviour. However, it is also important to understand the problem of smoking as a multidisciplinary issue. In the theoretical part the paper gives information on health consequences of smoking, it aims at the physical, psychical and social aspects of the addiction to tobacco smoking above all. The main sociological theories relevant to the topic of smoking among teenagers are the theory of socialization, reference groups and a wide group of social deviation theories.

The empirical quantitative survey among the high-school students in Prague, which is the key part of the paper, is based mostly on the socialization and reference group theories. The survey sample was 381 students from 14 Prague high schools. The analysis focuses on the prevalence of smoking different tobacco products, social influence on smoking behaviour and semantic space of conceptals concerning smoking.

78 % of students have an experience with tobacco smoking already when they start attending high school, 43 % smokes regularly. The prevalence of smoking differs at different types of school and it grows with an increasing age. The family background has an important influence and the impact of parents` smoking behaviour on their children differs by their gender. The influence of a peer group is even more important. In the semantic space defined by the students the conceptals drugs, addiction, cigarette and smoker are close to each other, the waterpipe is further from them. The image of themselves is closer to the image of a non-smoker even for the regular smokers. The occasional smokers almost never define themselves as smokers.

In the conclusion the results of the survey are compared with the results of other recent studies. The paper gives also an overview of them and their methodology.

Vliv sociálního prostředí na kouření tabáku u středoškoláků.

Úvod	7
1. Medicínské aspekty kouření	8
1.1. Závislost na tabáku	8
1.2. Další zdravotní následky kouření	12
2. Sociologické teorie relevantní k problematice kuřáctví mládeže	12
2.1. Socializační teorie	13
2.2. Teorie referenčních skupin	13
2.3. Teorie sociální deviace	14
3. Česká legislativa týkající se kouření	17
4. Dosavadní empirické studie o kouření	19
4.1. ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs)	19
4.2. Global Youth Tobacco Survey	21
4.3. Mládež a zdraví (HBSC)	21
4.4. Health Interview Surveys	22
4.5. Vývoj prevalence kouření v dospělé populaci 97-06	22
4.6. Eurobarometr – Postoje Evropanů k tabáku	23
5. Předmět a cíle výzkumu	24
6. Metodika výzkumu	25
6.1. Reprezentativita vyšetřeného souboru	26
7. Prevalence kouření	28
7.1. Celková prevalence kouření	28
7.2. Kouření cigaret	29
7.3. Kouření vodní dýmky	31
7.4. Kouření doutníku a dýmky	31
7.5. Vzájemná souvislost užívání jednotlivých tabákových výrobků	32
8. První zkušenost s cigaretou	33
9. Vliv sociálního prostředí na kuřáctví jedince	36
9.1. Vliv rodinného prostředí	36
9.2. Vliv vrstevnické skupiny	39
9.3. Prostředí spojované s kouřením	42
9.4. Vazba kouření na přítomnost dalších osob	43
9.5. Vliv společenské tolerance	44
10. Bývalí kuřáci	45
11. Postoje ke kouření	47
11.1. Závislost postojů na charakteristikách respondenta	50
12. Sebehodnocení kuřáků a nekuřáků	54
12.1. Hodnocení závislosti na nikotinu	56
12.2. Spokojenost s rolí kuřáka a nekuřáka	59
13. Sémantický prostor kouření	60
13.1. Profily pojmů	61
13.2. Celkový sémantický prostor	62
13.3. Odlišnosti sémantických prostorů kuřáků a nekuřáků	66
14. Závěr	70
14.1. Souhrn výsledků analýzy	70
14.2. Porovnání výsledků výzkumu s výsledky jiných studií	72
14.3. Doporučení pro prevenci	73
14.4. Zhodnocení výsledků výzkumu	75
15. Literatura	76
15.1. Internetové zdroje	76

Úvod

Kouření tabákových výrobků je v České republice stále velmi rozšířeným jevem a společensky akceptovaným chováním. Legislativa se sice zpřísňuje a i celospolečenská tolerance ke kouření klesá, stále ještě však Česká republika v tempu tohoto poklesu zaostává za zeměmi západní Evropy, nemluvě o Spojených státech. Kouření tabáku má mnohé prokazatelně škodlivé zdravotní následky, z nichž řada byla podrobně prozkoumána teprve v nedávné době. Nekonkrétnost informací o těchto nebezpečí může být jedním z důvodů stálé rozšířenosti kouření. Psychická, sociální a fyzická závislost pak může být důvodem u každého kuřáka.

Celospolečenský postoj ke kouření má vliv i na rozšířenost kouření tabákových výrobků mezi mládeží. To je sice legislativně omezeno, nicméně účinných preventivních opatření, které by dosahovaly relevantních výsledků, je stále poměrně málo. Velká většina kuřáků začíná kouřit právě v době dospívání a jako dospělí jsou pak již ve stadiu fyzické závislosti na nikotinu, které je obtížné se zbavit. Na vyvíjející se organismus dospívajících má navíc užívání tabákových výrobků oproti dospělým uživatelům ještě další specifické negativní vlivy.

To jsou hlavní důvody, proč je významné zabývat se fenoménem kouření tabákových výrobků mezi mládeží a možnostmi, jak proti němu preventivně působit. Následující práce se zabývá právě tématem kouření tabákových výrobků mezi středoškolskými studenty. Stěžejní částí práce je empirický výzkum provedený na pražských středních školách, který se snaží zkoumat zejména sociální vlivy na kouření mezi středoškoláky. V problematice kouření a závislosti se však střetávají pohledy medicínské, psychologické a sociální. Při analýze příčin kouření tak nelze ani od jednoho z těchto aspektů odhlížet.

V teoretické části práce jsou proto jako první nastíněny zdravotní následky, které kouření tabáku přináší, největší prostor je věnován problematice závislosti. První část práce dále představuje některé sociologické teorie, které mohou napomoci pochopení kouření mezi středoškoláky jako sociálnímu jevu. Následuje přehled legislativy České republiky, která se týká kouření, zejména s ohledem na to, že legislativa je úzce provázána s celkovou společenskou tolerancí k danému jevu. Poslední kapitolou v teoretické části práce je přehled empirických výzkumů týkajících se problematiky kouření mezi mládeží, které byly v České republice uskutečněny v průběhu uplynulých zhruba deseti let.

Celá druhá část práce je věnována analýze dat o kouření pražských studentů středních škol získaných na základě dotazníkové šetření. Hlavními tématy výzkumu jsou sociální vlivy na kuřácké chování jedince a analýza sémantického prostoru pojmů týkajících se kouření.

1. Medicínské aspekty kouření

Nejvýznamnější účinnou látkou působící v cigaretách je nikotin, který přináší organismu některé krátkodobé zdánlivě pozitivní účinky. „Nikotin je stimulační droga, zvyšuje hladinu dopaminu na synapsích. Malá dávka zlepšuje koncentraci ("Abych napsal ten článek, musel jsem si dát cigaretu."), velká naopak utlumuje ("Když se pohádám s tchyní, kouřím jednu za druhou."). Právě vliv nikotinu na hladinu dopaminu je podstatný pro příjemné působení prvních dávek.“ (Králíková, 2006)

Nikotin je však látkou, na které vzniká fyzická závislost. Ta spolu s malou konkrétností informací o škodlivosti kouření může být jednou z odpovědí na otázku, proč je i přes rozšířenost poznatků o škodlivosti kouření ve společnosti takové množství kuřáků.

1.1. Závislost na tabáku

Králíková a Kozák (1997) charakterizují závislost na tabáku ve 3 složkách:

- Sociální, kdy má jedinec kouření spojené se společností určitých lidí
- Psychické, kdy jedinec sahá po cigaretě v určitých situacích, např. když se potřebuje uklidnit či naopak soustředit
- Fyzické, která je drogovou závislostí na nikotinu

Z medicínského hlediska je fyzická závislost na tabáku jednou z nemocí zařazenou do Mezinárodní klasifikace nemocí pod kódem F17.2. Kromě závislosti na tabáku rozlišuje 10. revize Klasifikace dále závislosti na alkoholu, opioidech, kanabinoidech, sedativech a hypnotikách, kokainu, na jiných stimulancích (včetně kofeinu) a halucinogenech. Závislost má své typické diagnostické charakteristiky, kterými se odlišuje od zneužívání látek, které nevyvolávají závislost (např. steroidů) i od dalšího chování, které může být návykové, ale nevyvolává fyzickou drogovou závislost (např. hraní na počítačích, „závislost“ na sexu či workholismus).

Syndrom závislosti je definován jako „skupina behaviorálních, kognitivních a fyziologických fenoménů, které se rozvinou po opakovaném užívání látky a které obvykle zahrnují silnou touhu vzít si drogu, potíže s ovládním jejího užívání, setrvávání v jejím užívání přes škodlivé následky, upřednostňování užívání drogy před dalšími aktivitami a povinnostmi, rostoucí

toleranci a někdy fyzický odvykací stav.“ (Mezinárodní klasifikace nemocí, Světová zdravotnická organizace; vlastní překlad)

Nešpor (2000) uvádí, že diagnóza závislosti by se podle klasifikace měla stanovit v případě, že během jednoho roku došlo u pacienta ke třem nebo více z následujících jevů:

- Silná touha nebo pocit puzení užívat látku
- Potíže v sebeovládání
- Tělesný odvykací stav
- Průkaz tolerance k účinku látky
- Postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů
- Pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků

Uvedený diagnostický model není jediný používaný, další dosti podobný vytvořila např. Americká psychiatrická organizace.

Z popsaných charakteristik vyplývá, že závislost je kombinací psychického a fyzického problému. Při jejím překonávání nelze u jedince vsadit pouze na jeho vůli či pouze na osvědčený medikament, je třeba pracovat s oběma jejími složkami zároveň. Sociální prostředí navíc tvoří pro závislost jakýsi background, může její vytvoření odstartovat nebo mu naopak bránit a odstartovanou závislost napomáhá udržovat či překonat.

Závislost na tabáku je skutečně speciálním případem drogové závislosti, neboť u pravidelného kuřáka lze nalézt výše jmenované diagnostické příznaky.

Silná touha po užití (tzv. bažení neboli craving) se u kuřáka projevuje enormní chutí na cigaretu. Craving je stav odlišný od obyčejného chtění, provázejí ho specifické fyziologické pochody (např. zvýšení tepové frekvence, snížení kožního galvanického odporu atd.). Potíže v sebeovládání jsou potom objektivně naplněným, v zásadě nezvládnutým bažením. U kuřáka se projevují zejména neschopností uposlechnout své předsevzetí, že si nezapálí.

Tělesný odvykací stav u závislosti na tabáku není na rozdíl od abstinčních příznaků v případě některých jiných drog (např. alkoholu či hypnotikách) život ohrožující, přesto je patrný. Králíková a Kozák (1997) uvádějí mimo jiné následující abstinční příznaky z nedostatku nikotinu: podrážděnost, nervozita, úzkost, neschopnost soustředění, nespavost, zvýšená chuť k jídlu, pokles tepové frekvence, zácpa.

Růst tolerance na nikotin je velmi výrazný. „Smrtelná dávka nikotinu pro nekuřáka je kolem 60-80 mg, ale závislý kuřák může do svého mozku z cca 30-40 cigaret denně dostat nějakých 90-120 mg nikotinu, bez ohledu nato, co se píše na krabičce.“¹ (Králíková, 2006)

Zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů se u závislých kuřáků může projevat například tím, že vyhledávají výhradně společnost dalších kuřáků, aby si mohli kdykoli zapálit, časté je upřednostnění kouření před aktivitami, které s kouřením nelze skloubit (např. sportovními, společenskými). Pokračování v užívání přes jasný důkaz škodlivých následků je pro kouření takřka typické. Následky užívání tabáku jsou kuřáky často podceňovány, přesto si je velká většina dospělých kuřáků jednoznačně vědoma, že jim kouření škodí.

To však není důvodem pro rezignaci na šíření informací o následcích kouření, ba právě naopak. Velká řada poznatků o následcích kouření pochází z relativně nedávné doby (např. posledních 20 let) či se teprve poměrně nedávno masivněji rozšířila. V té době již řada dnešních dospělých kuřáků závislá byla. Z jejich dnešních výpovědí vyplývá, že kdyby byli na začátku dostatečně informováni o následcích kouření, nikdy by kouřit nezačali. Velké množství kuřáků začíná kouřit právě již ve věku dospívání. Informování dospívajících – potenciálních a začínajících kuřáků je tedy jedním z klíčových prvků prevence kouření.

Kromě toho, že období dospívání je rizikové z hlediska incidence kouření, přináší kouření v době dospívání ještě další rizika. Závislost u dospívajících má oproti závislosti u dospělých jistá specifická zdravotní a psychosociální specifika. Nešpor (2000) uvádí následující:

- Závislost se vytváří podstatně rychleji
- Existuje vyšší riziko těžkých otrav a nebezpečného jednání pod vlivem látky (v dospívání má člověk nižší toleranci, ale i menší zkušenost a sklon k riskování)
- Závislost v dospívání má za následek zřetelné zaostávání v psychosociálním vývoji
- Větší problémy v různých oblastech života (škola, rodina, trestná činnost...)
- Častější tendence užívat širší spektrum látek, což přináší větší riziko otravy
- Časté recidivy, ale příznivější dlouhodobá prognóza, než čemu by nasvědčoval bouřlivý průběh – v důsledku přirozeného procesu zrání.

¹ Vyjádření „bez ohledu na to, co se píše na krabičce“ poukazuje na skutečnost, že množství nikotinu, které se dostane z cigarety do těla závisí na způsobu kouření. Hodnoty uvedené na krabičkách od cigaret jsou normované na základě strojového měření, skutečný kuřák však je schopen z cigarety „vytáhnout“ nikotinu mnohem více.

Měření závislosti na tabáku

Pro měření nikotinové závislosti u dospělé populace se nejčastěji používá tzv. Fagerströmův test (1991). Respondent odpovídá na šest jednoduchých uzavřených otázek a za každou odpověď si připisuje body dle následující tabulky.

Tabulka 1: Fagerströmův test závislosti na tabáku

Otázka	Odpověď	Body
Jak brzy po probuzení si zapálíte první cigaretu?	Do 5 minut	3
	Za 6-30 minut	2
	Za 31-60 minut	1
	Po 60 min	0
Je pro vás obtížné nekouřit tam, kde to není dovoleno?	Ano	1
	Ne	0
Které cigarety byste se nejméně rád vzdal?	Té první ráno	1
	Kterékoli jiné	0
Kolik cigaret denně kouříte?	10 nebo méně	0
	11-20	1
	21-30	2
	31 a víc	3
Kouříte víc v prvních hodinách dne po probuzení než ve zbytku dne?	Ano	1
	Ne	0
Kouříte, i když jste nemocný tak, že strávíte většinu dne na lůžku?	Ano	1
	Ne	0

Míra závislosti je hodnocena jako žádná nebo velmi nízká při dosažení 0-2 bodů, jako nízká při 2-4 bodech, střední při dosažení 5 bodů, vysoká při 6-7 bodech a velmi vysoká při 8-10 bodech. Podle: Králíková, Kozák (1997)

Fagerstromův test však nelze s úplným úspěchem použít pro měření závislosti u dětí a mladistvých. „(...) děti nemohou vždy realizovat svoji touhu zapálit si, a rovněž další okolnosti kouření se u dětí od dospělých liší. Např. jedno z důležitých kritérií – doba mezi probuzením a první cigaretou – může být u dětí významně ovlivněna rodinnými poměry, konkrétně tolerancí rodičů ke kouření jejich dítěte.“ (Hrubá, 2005)

S ohledem na uvedené metodologické problémy byl na lékařské fakultě Masarykovy univerzity vyvinut dotazník speciálně pro posuzování závislosti u mladistvých kuřáků, který bere v úvahu i možnost, že si kuřák chce, ale nemůže zapálit. Větší důraz je též kladen na sociální motivaci kouření a vliv prostředí, připouští například možnost, že respondent kouř nevdechuje do plic. (Hrubá, 2005).

Z uvedených poznatků vyplývá, že pro překonávání závislosti i prevenci kouření je třeba brát v potaz všechny aspekty závislosti – fyzické, psychické i sociální. Snaha překonat závislost pouze prostřednictvím jednoho z těchto prvků by se pravděpodobně s úspěchem nesetkala.

Překonání závislosti není pouze otázkou vůle, nelze ji překonat například pouze díky pozitivnímu vlivu partnera nekuřáka ani pouze prostřednictvím nikotinových náplastí.

1.2. Další zdravotní následky kouření

Nikotin je v tabákovém kouři tou látkou, která způsobuje závislost, není však jedinou zdravotně závadnou látkou v něm obsaženou. Cigaretový kouř obsahuje asi 4 000 různých plyných i pevných látek, 64 z nich je karcinogenů. Mezi běžně známé škodlivé látky, které se v cigaretovém kouři vyskytují, patří dehet či oxid uhelnatý. (www.dokurte.cz).

Kromě závislosti způsobuje pravidelné užívání tabáku prokazatelně i další onemocnění. Asi pětina osob v České republice umírá každoročně na nemoci způsobené kouřením - „nemoci cév, na nichž se podílí kouření asi pětinou, dále různé nádory, kde má kouření podíl asi pětinový (např. u rakoviny plic asi 90 %, rakoviny močového měchýře asi 50-70 %, u rakoviny děložního čípku asi 30 %, rakoviny slinivky břišní asi 30 % atd.) a okonečně třetí skupinou nemocí způsobených kouřením jsou chronická plicní onemocnění, která zavíní kouření ze tří čtvrtin.“ (Králíková, Kozák, 1997)

Na zdravotních následcích kouření je zrádné zejména to, že jeho účinky se často projeví až po velmi dlouhé době. Pacienti, kteří dnes umírají na následky kouření, mohli začít kouřit před dvaceti a více lety. Kuřáci proti nekuřákům ztrácejí průměrně 10-15 let života (Králíková, Kozák, 1997).

Kromě toho, že užívání tabáku je škodlivé samo o sobě, skýtá v sobě navíc nebezpečí, že se stane tzv. průchozí drogou. „Zkušenosti s alkoholem, tabákem a konopím předcházejí kontaktům s jinými návykovými látkami i u našich dospívajících, jak o tom svědčí nedávný rozsáhlý výzkum prováděný Csémym (1999)“. (Nešpor, 2000, str. 48).

2. Sociologické teorie relevantní k problematice kuřáctví mládeže

Jak již bylo naznačeno, kuřáctví je problém interdisciplinární, kterého se z vědeckých disciplín dotýká přinejmenším medicína, psychologie a sociologie. V případě kuřáctví mládeže na středních školách je nesporná i role pedagogiky.

Ačkoli není možné uvažovat kouření dospívajících jako čistě sociologický problém, je nasnadě, že zejména faktory ovlivňující počáteční motivaci pro kouření bývají silně sociálně podmíněné. Přehled sociologických teorií, které mohou napomoci k osvětlení problematiky kuřáctví, a aplikace jejich poznatků na tento problém, tak může být cenným nástrojem pro pochopení motivace kuřáků a následně i pro nalezení možností prevence kouření.

2.1. Socializační teorie

Socializací rozumíme proces začleňování jedince do společnosti, ve kterém si jedinec osvojuje sociální dovednosti, přejímá a zvnitřňuje si vzorce a normy chování. Socializace je dnes chápána jako celoživotní proces, přesto je však nesporné, že její základy jsou pokládány v dětství a dospívání. Socializace je téma na hranici zájmu sociologie, sociální psychologie a pedagogiky. Hlavními nositeli socializace jsou rodina, vrstevnická skupina, masmédiá a vzdělávací instituce.

Asi nejvýznamnějším sociologickým autorem zabývajícím se socializací je **George Herbert Mead** (1863-1931). Podle jeho teorie si dítě vytváří vědomí o svém sociálním já (Self) prostřednictvím interakce s druhými a náhledu na sebe sama jako na objekt (Me). Proces socializace probíhá prostřednictvím hry, postupně ve dvou stádiích – play a game. „Proces ‘stávání se objektem sám sobě‘ je sociálně konstruován. Uskutečňuje se prostřednictvím přejímání rolí druhých. (...) Nejprve se dítě učí napodobovat konkrétní role, zejména rodičovské a profesní. V průběhu napodobování svých „významných druhých“ si uvědomuje, jaká očekávání jsou s konkrétními rolemi spojována (stádium play – pozn. H.Ž.). Později je schopno přejímat roli „generalizovaného druhého“, a to znamená: uvědomuje si, že od každého člověka v jisté pozici druzí něco očekávají a že ani ono není a nebude výjimkou. (stádium game – pozn. H.Ž.)“ (Keller, 1995, str. 121)

Z hlediska pochopení obsahů konkrétních rolí je nejvýznamnější stádium play, které trvá zhruba do šesti let. V tomto stadiu si člověk odnáší klíčové poznatky o tom, co obnáší role zastávané jeho nejbližšími – role matky, otce, dospělého. Představy o rodinných rolích získané v dětství si lidé velmi často přenášejí až do svých vlastních partnerských vztahů a budoucí rodiny.

Děti kuřáků tak mohou dospět ke spojení fenoménu kouření s rolí matky, otce či dospělého. Toto spojení může přetrvat od „nevinných“ dětských her, kdy dítě s tyčinkou od lízátká napodobuje kouřícího tatínka až do fáze dospívání, kdy skutečné kouření cigaret může v očích dospívajícího znamenat symbolický posun do fáze dospělosti.

2.2. Teorie referenčních skupin

V pozdějším věku význam rodiny v socializaci jedince zvolna ustupuje a narůstá význam vrstevnické skupiny a názorových vůdců v nich. K rozpracování tohoto tématu přispěl v sociologii zejména James Coleman ve své práci Společnost adolescentů (1961).

Význam vrstevnické skupiny jako motivu pro kouření dospívajících je možné lépe pochopit za pomoci **teorie referenčních skupin Roberta Kinga Mertona**. „Referenční skupina je taková skupina, jejíž hodnoty určitý člověk uznává bez ohledu na to, zda do ní patří či nikoliv. Tento člověk se snaží jednat, jako by členem skupiny byl, její hodnoty tvoří základní rámec pro vlastní sebehodnocení.“ (Keller, 1995, str.97) Kouření v partě jako symbol příslušnosti ke skupině tak může být motivem nejen pro členy skupiny, ale i pro další další vrstevníky, kteří o členství ve skupině usilují nebo by chtěli usilovat. Referenční skupina zde může, ale nemusí mít přesně ohraničené členství a kouření se může z tohoto pohledu stát vstupenkou samou.

2.3. Teorie sociální deviace

R.K. Merton nám nabízí i další ze svých teorií středního dosahu, která by mohla pomoci vysvětlit kouření u středoškoláků. Jedná se o jeho **teorii deviantního chování** vycházející z **teorie anomie** chápané jako „rozpor (napětí) v sociální struktuře podmíněný nerovnováhou mezi kulturně preferovanými cíli a legitimními (institucionalizovanými) prostředky k dosahování těchto cílů.“ (Hrčka, 2000, str. 187). Převédeme-li tuto teorii do mikrosociologického prostředí školy a světa dospívajících, můžeme za kulturně preferované cíle dospívajících považovat školní úspěchy, legitimními prostředky pro jejich dosažení jsou potom studium, plnění školních povinností apod. Je zřejmé, že ne všichni studenti mají k dosažení těchto cílů stejné předpoklady. Merton charakterizuje pět možností toho, jakou strategii může jedinec v prostředí s definovanými cíli a legitimními prostředky zvolit – v zásadě může uznávat či odmítat cíle a uznávat či odmítat prostředky – a podle toho se přiklánět ke konformitě, inovaci, ritualismu, retreatismu či rebelii. Kromě konformismu jsou všechny strategie typem deviantního chování. V případě kouření by se nejspíše dalo mluvit o retreatismu – totiž odmítnutí kulturně preferovaných cílů i legitimních prostředků a jejich nahrazení novými. Na místo školních úspěchů klade dospívající za cíl uznání ve skupině či příslušnost k ní, kouření může být velmi funkčním prostředkem k dosažení tohoto cíle.

Je samozřejmě otázkou, nakolik lze v případě kouření uvažovat o deviantním chování. Kouření mladistvých je sice v rozporu s právním řádem České republiky, nicméně kouření tabáku jako takové je legální a v našich podmínkách za deviantní chování většinou společností považováno rozhodně není.² Je sporné, zda jsou pro kouření mladistvých významnější spíše **pull-faktory** v podobě lákavého vstoupení do světa dospělých skrze

² Tato situace se významně mění například v USA, kde je pro jistou společenskou třídu kouření prakticky nepřípustné.

kouření či **push-factory**, z jejichž perspektivy představuje kouření odmítnutí konformního chování. Minimálně zčásti je však možné kouření mladistvých za formu deviace považovat, vezmeme-li v úvahu, že je to chování, které je nejen nezákonné, ale obvykle také neschvalované formálními autoritami v životě dospívajících (rodiči, pedagogy). Některé další teorie sociální deviace proto mohou být užitečné pro pochopení push-faktorů motivujících dospívající ke kouření.

Ze sociologických klasiků přichází s teorií sociální deviace **Émile Durkheim**, který jednu z forem deviace váže na teorii anomie. Jeho teorií se také později inspiroval již zmiňovaný R.K.Merton. Durkheim přichází s významným poznatkem, že míra deviace ve společnosti závisí na síle (citlivosti) kolektivního vědomí. Příliš slabé kolektivní vědomí může vést až k anomii, kdy jedinec neví, co je správné, naopak příliš silné kolektivní vědomí může vést k situaci, kdy je za deviantní chování označeno i chování pouze mírně se odlišující od normy. Míra citlivosti společnosti k fenoménu kouření obecně, bude tedy logicky ovlivňovat rozšíření kouření mezi mládeží. Bude-li tolerance společnosti ke kouření vyšší, i mládež bude cítit nižší míru společenské kontroly a kouření bude rozšířenější a bude méně považováno za deviantní akt. Legislativní úprava kouření, která kolektivní vědomí z části odráží, se tedy nesmí soustředit pouze na zákaz kouření mladistvých, ale i na omezení propagace kouření obecně, výskyt kouření ve fyzickém okolí mládeže, v médiích apod.

Převážně juvenilní delikvencí se zabývá **subkulturní teorie deviace**, která má některé společné prvky s uvedenou teorií anomie. „Subkulturní teorie chápou deviantní (delikventní) chování jako způsob řešení kulturně podmíněných adaptačních problémů jedinců a skupin.“ (Hrčka, 2000, str. 195). K individuální retreatistické strategii se přidává rozměr skupiny. „(...) v deviantních subkulturách se jedinec učí deviantním normám, hodnotám, postojům, znalostem a technickým dovednostem, neutralizačním technikám a deviantním vzorcům chování v kontaktech a interakcích s jinými členy subkultury, kteří pro něj fungují jako modely a referenční objekty a poskytují mu za takové chování odměny.“ (Hrčka, 2000, str. 195). Jako alternativa ke konformní skupině, ve které jedinec není schopen uspět, se podle teorie subkultur nabízí deviantní skupina, která nabízí jedinci nové normy a hodnoty. V jejím rámci se jedinec socializuje, subkultura mu ale nabízí i prostředky k deviantnímu chování. Klasicky se teorie subkultur uplatňuje pro vysvětlení chování mladistvých gangů. Fenomén „kouření v partě“ je možné vnímat jako jeden z projevů deviantního chování subkultury, který pomáhá vyjádřit příslušnost ke skupině. Problémem teorie subkultur je, že nedokáže uspokojivě vysvětlit deviantní chování jedinců, kteří nejsou příslušníky subkultur.

Teorie sekundární deviace, patřící mezi etiketizační teorie deviace, vysouvá do popředí roli dospělého, např. pedagoga, kterou teorie zabývající se skupinovým ovlivněním poněkud upozadili. Základem této teorie, se kterou přichází Charles Lemert, je role agentů sociální kontroly. „Stabilizace deviantního chování a rozvoj deviantní chování a rozvoj deviantní identity a role jsou považovány za důsledek značkovací reakce okolí (především oficiálních agentů sociální kontroly) na primární deviaci.“ (Hrčka, str. 72) Jedinec, který provede deviantní akt, získá posléze ve svém okolí nálepkou devianta. Tato nálepka pak působí jako tzv. suveréní status, jehož optikou okolí jedince vnímá. Následkem toho jedinec potom tuto nálepkou přijme jako svou životní roli a svoje chování tomuto statusu přizpůsobuje. Ve zkratce uplatnění této teorie na problém kouření může znamenat spojení kouření s nálepkou problémového žáka, může tak vlastně pomáhat upevnit jeho status.

Teorie sociálního učení ve vztahu k deviaci rozpracoval Eysenck. Deviantní chování je podle něj u jednců posilováno na základě odměn a trestů. „Učení sociálnímu chování začíná metodou „pokusu a omylu“, přičemž úspěch (uspokojení, odměna) vede k pozitivnímu a neúspěch (utrpení, trest) k negativnímu posilování. (...) Na základě odměn za správné a trestů za nesprávné chování si lidé v průběhu socializace vytvářejí „smysl pro dobro“ (svědomí), podle něhož pak jedná.“ Deviantní chování je stále posilováno zejména proto, že odměny za něj (např. hodnota ukradeného zboží) jsou jisté a bezprostřední, zatímco předpokládané tresty (zatčení, odsouzení) jsou často nepřilíh pravděpodobné a časově vzdálené. Podobný princip funguje u kouření. U závislých na nikotinu je odměna takřka okamžitá, nikotin se dostane na místo v CNS, odkud v organismu působí, zhruba za deset sekund od vdechnutí cigaretového kouře. Naproti tomu negativní zdravotní následky kouření se objevují až s relativně velkým časovým odstupem. Lehčí zdravotní obtíže jako respirační problémy se objevují velmi postupně, k vážnému onemocnění způsobeném tabákem může dojít někdy třeba až po dvaceti letech pravidelného kouření. V případě mladých kuřáků je silný i vliv sociální odměny, která rovněž přichází ihned a s jistotou (uznání kamarádů, příslušnost ke skupině), naopak potenciální hrozba trestu není příliš silná (rodiče a pedagogové o kouření často nevědí nebo nemají patřičně účinné sankční nástroje).

Vedle předchozích teorií deviace, které kladou velký důraz na vliv sociálního prostředí a jedinci přisuzují roli spíše pasivní, stojí další velká skupina deviačních teorií, které vycházejí z osobnostních charakteristik jedince. Jednou z modernějších teorií tohoto typu je **teorie sebekontroly**, kterou rozpracovali Gottfriedson a Hirschi. Ačkoli význam vnější sociální kontroly v podobě kolektivního vědomí či agentů sociální kontroly je pro rozvoj deviantního chování významný, jeho absence nemusí nutně znamenat jednoznačný předpoklad pro rozvoj

deviantního chování u jedince. „Svým způsobem ještě důležitější je kontrola internalizovaná, tedy vnitřní, která může zamezit vzniku negativních projevů i v situaci, kdy vnější kontrolní mechanismy právě nepůsobí“. (Podaná, Buriánek, 2007, str.56)

Ze jmenovaných teorií výzkum vychází zejména z teorie socializace, teorie referenčních skupin a teorie sociálního učení. Zaměřuje se tedy spíše na sociální vlivy na kuřácké chování. Osobnostní předpoklady zahrnující například zmíněnou teorii sebekontroly nejsou ve výzkumu přímo sledovány. Při interpretaci výsledků je však vhodné mít tyto teorie na zřeteli, neboť mohou být právě faktorem, který oslabuje (popř. umocňuje) vliv sociálního prostředí a vysvětluje, proč k otázce kouření mládeže není možno přistupovat sociálně deterministickým způsobem.

3. Česká legislativa týkající se kouření

Krátký přehled současné české legislativy týkající se kouření je důležitý zejména proto, že legislativa do značné míry odráží to, co je v dané společnosti považované za normální a co je tolerováno. I když samozřejmě legislativa s veřejným míněním nekoresponduje dokonale, přece jen si alespoň do jisté míry obousměrně odpovídají. Veřejné mínění ovlivňuje to, jaké zákony budou přijaty, a zákonnost či nezákonnost chování následně přispívá k názoru veřejnosti na něj.

Česká legislativa týkající se tabákových výrobků je rozptýlena do značného množství předpisů.

Největší část regulí je obsažena v zákoně č. 379/2005 Sb. - O opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami. Tento zákon upravuje zejména prodej tabákových výrobků a vymezuje místa, kde je zákaz kouření. Vyplývají z něj následující hlavní pravidla pro regulaci kouření:

- Tabákové výrobky se smějí prodávat jen ve vyhrazených prodejnách (prodejny denního tisku, stravovací a ubytovací zařízení, vymezené prodejny).
- Prodej tabákových výrobků osobám mladším 18 let je zakázán, osoby mladší 18 let nesmějí výrobky prodávat kromě studentů hotelových škol apod.
- Prodej hraček či potravin připomínajících tabákové výrobky je zakázán.
- Kouření je zakázáno na veřejných místech (zastávky apod.), ve školách, ve stravovacích zařízeních (pokud není jasně vyhrazené místo pro kuřáky), v uzavřených zábavních zařízeních, ve zdravotnických zařízeních.
- V některých dalších budovách (např. v budovách veřejné správy) musí být zajištěno, aby žádné další osoby nebyly kouřením poškozeny.

- Kuřácké prostory a zákaz kouření musejí být viditelně označeny.

Na pracovištích a v prostorech, kde jsou účinku kouření vystaveni také nekuřáci, platí zákaz kouření podle Zákoníku práce.

Další velkou legislativně upravovanou oblastí týkající se tabákových výrobků je problematika reklamy. Tuto oblast upravuje zákon č. 40/1995 (novelizován zákonem č. 132/2003 Sb.) o regulaci reklamy a Zákon č. 231/2001 Sb o rozhlasovém a televizním vysílání. Z nich vyplývá především, že:

- Reklama na tabákové výrobky (včetně sponzoringu) je zakázána, není povoleno ani používání charakteristického znaku tabákových výrobků či rozdávání tabákových výrobků zdarma za účelem propagace.
- Reklama je povolena v tisku určenému výhradně profesionálům z tabákového průmyslu, dále v místech prodeje tabákových výrobků a na motoristických soutěžích.
- Ani tato reklama nesmí být zaměřena na osoby mladší 18 let a nesmí zobrazovat scény, kde lidé kouří.

Vyhláška Ministerstva zemědělství č. 344/2003 Sb. stanovuje, že prodávané tabákové výrobky musejí obsahovat varování skládající se z jedné z následujících vět: "Kouření může zabít", nebo "Kouření vážně škodí Vám i lidem ve Vašem okolí" a dále pak jedné další věty, např: "Kuřáci umírají předčasně", "Kouření způsobuje smrtelnou rakovinu plic", "Kouření v těhotenství škodí zdraví Vašeho dítěte", "Kouření může poškodit sperma a snižuje plodnost" atd.

Dále se tabákových výrobků nějakým způsobem dotýkají následující předpisy:

- Vyhláška Ministerstva financí č. 275/2005 Sb, kterou se stanoví postup při zpracování návrhů cen pro konečného spotřebitele u
- Zákon č. 353/2003 Sb. (novelizován zákonem č. 217/2005 Sb.) - O spotřebních daních
- Vyhláška Ministerstva zemědělství č. 113/2005 Sb. - O způsobu označování potravin a tabákových výrobků
- Vyhláška Ministerstva financí č. 467/2003 Sb. (novelizováno vyhláškou 276/2005 Sb.) O používání tabákových nálepek při značení tabákových výrobků
- Zákon č. 258/2000 o ochraně veřejného zdraví
- Zákon č. 251/2005 Sb. o inspekci práce
- Nařízení vlády č. 469/2000 Sb., které stanoví obsahové náplně jednotlivých živností

4. Dosavadní empirické studie o kouření

Následující kapitola podává přehled nejvýznamnějších výzkumů zaměřených na problematiku kouření, které se v České republice realizovaly v průběhu uplynulých deseti let. Cílem tohoto přehledu bylo před vlastním empirickým šetřením získat informaci o datech, která jsou již k dispozici, a zároveň o metodice, která je v podobných výzkumech používána.

Nejsrovnatelnějším výzkumem, zejména z hlediska cílové populace je výzkum ESPAD, jehož metodika je proto popsána poněkud podrobněji. Výsledky vlastní analýzy jsou v závěru práce srovnávány právě s výsledky výzkumu ESPAD. Ostatní výzkumy jsou pro práci inspirativní z hlediska své metodiky a pro studium problematiky kouření jako takové, jsou však zaměřeny buď na dospělou populaci či naopak na žáky základních škol.

4.1. ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs)

Evropská studie ESPAD se zaměřuje na užívání alkoholu a drog mezi školní mládeží, kouření tabáku je jen jedním z bodů jejího zájmu. Přesto tvoří výsledky tohoto výzkumu základ nejucelenějších dostupných dat o užívání tabáku mezi středoškolskou mládeží a navíc nabízí možnosti mezinárodního srovnání.

Projekt ESPAD byl zahájen v roce 1995. Od té doby byly uskutečněny doposud tři výzkumy, data jsou sbírána vždy se čtyřletým odstupem. Čtvrté kolo výzkumu se uskutečnilo na jaře 2007, jeho výsledky však doposud nebyly publikovány. V roce 2003, ze kterého pocházejí zatím poslední publikovaná data, se výzkumu účastnilo 35 převážně evropských zemí.

Výsledky výzkumu jsou publikovány jednak v souhrnné mezinárodní výzkumné zprávě, dále pak v dílčích mezinárodních studiích zabývajících se specifickými tématy. Každá země je mimo to oprávněna vydávat své vlastní zprávy, čehož Česká republika využívá.

Výzkum ESPAD se zaměřuje na populaci školní mládeže, která v daném kalendářním roce dovrší 16 let. Dobrovolné je pro jednotlivé země přidání souboru osmnáctiletých. V mezinárodním měřítku se klade důraz na to, aby byl soubor reprezentativní z hlediska národnosti a pohlaví, doporučená minimální velikost národního výběrového souboru je 2 400 studentů. Výzkum je prováděn pomocí dotazníkového šetření ve školních třídách. Data jsou sbírána na přelomu března a dubna s ohledem na organizaci školního roku.

V České republice bylo v roce 2003 dotázáno 4 780 studentů prvních ročníků gymnázií středních škol a učilišť, z nichž bylo do mezinárodního srovnání zahrnuto 3 172 narozených v roce 1987. Třídy byly vybrány vícestupňovým náhodným výběrem, hlavním kritériem byl rok narození, region a typ školy.

Dotazník ESPAD obsahuje otázky týkající se kouření cigaret, pití alkoholu a užívání nelegálních drog. Zahrnuje i řadu třídicích proměnných týkajících se školní, rodinné a osobní situace studenta. V České republice byl v roce 2003 kromě klíčových otázek a základních sociodemografických charakteristik použit modul psychosociální, zahrnující škály deprese, anomie a sebehodnocení. Otázky o kouření cigaret jsou z převážné většiny zasazeny do baterií otázek společně s ostatními drogami. Jedná se především o dotazy na zkušenost a postoje ke kouření. Sledovány jsou ve dvou časových horizontech – celoživotním a v posledních 30 dnech. V porovnání se sledováním užívání alkoholu a nelegálních drog je u kouření cigaret v dotazníku méně otázek na možné sociální motivy kouření.

Konkrétní problematiky kouření se v dotazníku ESPAD týkaly následující otázky:

1. *Kolikrát v životě (pokud vůbec) jste kouřil/a cigarety?*
2. *Jak často a kolik cigaret jste kouřil/a během posledních 30 dní?*
3. *V jakém věku (pokud vůbec) jste poprvé zkusil/a následující věci:*
 - a. *kouřil/a první cigaretu*
 - b. *kouřil/a cigaretu denně*
4. *Jednotlivci se liší v tom, zda odsuzují nebo schvalují lidi, kteří dělají určité věci. Vy osobně odsuzujete lidi, kteří dělají následující věci?*
 - a. *příležitostné kouření cigaret*
 - b. *kouření 10 nebo více cigaret denně*
5. *Jak velké je podle vás riziko, že si lidé uškodí (fyzicky nebo nějak jinak), když...*
 - a. *kouří cigarety příležitostně*
 - b. *kouří jeden nebo více balíčků cigaret denně*
6. *Jak obtížné by podle vašeho názoru bylo sehnat si cigarety, kdybyste o to stál/a?*
7. *Podle vašeho názoru, kolik z vašich přátel kouří cigarety?*
8. *Některý z vašich starších sourozenců kouří cigarety?*

(Citace otázek pocházejí z české verze dotazníku pro rok 2003 –In: ESPAD, 2006)

Výhody komparace dat s výzkumem popsaným v této práci jsou zřejmé. Jedná se o stejnou metodu sběru dat – dotazníkové šetření ve školních třídách. Dotazník obsahuje některé podobně formulované otázky. Šetření je zaměřeno na obdobnou věkovou skupinu. Je však nutné si uvědomit, že generačně se jedná o poněkud jiný soubor – šestnáctiletí z šetření v roce 2003 se narodili v roce 1987, v našem výzkumu to byl rok narození 1991. Nevýhodou výzkumu ESPAD zůstává, že se nezaměřuje na jiné formy užívání tabáku než cigarety.

Pro věkovou populaci studentů středních škol je studie ESPAD nejkompletnějším dostupným zdrojem informací. Přesto je užitečné zmínit se i o dalších výzkumech kouření.

4.2. Global Youth Tobacco Survey

Global Youth Tobacco Survey je celosvětový výzkum užívání tabáku, který vede Světová zdravotnická organizace (WHO) a Center for Disease and Prevention (CDC). Cílovou populací jsou školní děti ve věku 13-15 let, v ČR tedy populace dětí navštěvujících základní školy. Mezi témata, kterými se výzkum zabývá, patří:

- prevalence kouření (zkušenosti, rozšíření kouření v závislosti na věku)
- postoje ke kouření (síla přesvědčení zůstat nekuřákem, sociální odměny kuřáků)
- role médií a reklamy v užívání cigaret (vnímavost k reklamám na cigarety, účinnost protikuřáckých kampaní)
- dostupnost cigaret
- informace o tabáku ve školních osnovách
- kuřácké prostředí (doma apod.)
- pravděpodobnost, že kuřák přestane kouřit

V České republice výzkum v letech 2002 a 2006 realizoval Státní zdravotní ústav.

4.3. Mládež a zdraví (HBSC)

Studie Mládež a zdraví (Health behaviour in School-aged Children - HBSC) je pravidelně se opakující se studií Světové zdravotnické organizace, která se rovněž soustřeďuje na mládež na základních školách – a to ve věku 11, 13 a 15 let. V českých podmínkách byly výzkumy provedeny v 5., 7. a 9. třídách ZŠ. Vlny výzkumu doposud proběhly v letech 1994, 1998, 2002 a 2006, přičemž výsledky z poslední vlny zatím nejsou k dispozici.

Výzkum je opět založen na dotazníkovém šetření ve školních třídách. Jeho zaměření je široké, zabývá se zdravotním stavem mládeže, kouřením tabáku, alkoholem, užíváním drog, stravovacími návyky, poruchami příjmu potravy a nadváhou, fyzickou aktivitou, sexuálními chováními, zraněními atd. Sleduje i socioekonomické zázemí mladých lidí. Z hlediska kouření tabáku se otázky zaměřují opět na existenci zkušenosti, frekvenci kouření v současné době a věk první cigarety. Oproti studii ESPAD se HBSC ptá i na jiné formy kouření tabáku než cigarety (např. dýmka), nicméně výsledky neumožňují v tomto směru detailní třídění (všechny formy kouření tabáku jsou zahrnuty v jedné otázce).

4.4. Health Interview Surveys

Kouřením dospělé populace (15+) se zabývají výzkumy Health Interview Surveys (HIS) koordinované Eurostatem. Kromě kouření tento výzkum zahrnuje témata zdravotního stavu, alkoholu, nadváhy, dlouhodobých onemocnění a pracovní neschopnosti v důsledku zdravotních problémů. Poslední výzkum uskutečněný v rámci HIS pochází z roku 2004 a čerpá data z různých národních výzkumů uskutečněných v letech 1996-2003, která byla harmonizována až a posteriori. Data za Českou republiku pocházejí z roku 2002. Obecně je výzkum HIS zpracováván jednou za 4 roky, data jsou k dispozici za většinu evropských zemí. Z hlediska problematiky kouření jsou ve výzkumu obsaženy údaje o podílu denních a příležitostných kuřáků v populaci, o denním počtu cigaret a o podílu bývalých kuřáků. Z publikovaných dat je možno získat údaje o kuřácích podle věkových skupin, nejmladší věková skupina je však značně široká (15-24 let) a neumožňuje tedy srovnání s populací středoškoláků.

4.5. Vývoj prevalence kouření v dospělé populaci 97-06

Analýza týkající se kouření dospělé populace v ČR byla provedena v průběhu roku 2006 v rámci pravidelného výzkumu Státního zdravotního ústavu prováděného každoročně již od roku 1995. Výzkum byl proveden metodou standardizovaného rozhovoru. Cílovou populací byla populace ČR ve věku 15+, vzorek tvořilo 1793 respondentů, výběrový soubor je reprezentativní z hlediska pohlaví, věku a regionální příslušnosti. Zpráva z výzkumu navázala na předchozí výzkumy, které byly prováděny na populaci 15-64 let.

Výzkum se zabývá prevalencí kouření, počátky kouření, charakteristikami kuřáků, snahou zbavit se závislosti, pobytem v zakouřeném prostředí a postoji lékařů ke kouření. Dále zahrnuje názory občanů na některé aktivity související s bojem proti kouření (Mezinárodní nekuřácký den, zákaz kouření v restauracích, upozornění o zdravotních následcích na krabičkách cigaret).

Z výzkumu je možné získat i data tříděná dle věku, třídění však není dostatečně podrobné, nejmladší publikovaná věková skupina opět zahrnuje rozpětí 15-24 let

4.6. Eurobarometr – Postoje Evropanů k tabáku

Z výzkumu Eurobarometr 272 „Postoje Evropanů k tabáku“ pocházejí momentálně asi nejčerstvější podrobná data o kouření. Eurobarometry jsou Eurostatem nepravidelně pořádané výzkumy veřejného mínění s různými tématy. Postoje Evropanů k tabáku byly zkoumány v říjnu a listopadu 2006, zpráva byla publikována na jaře 2007. Výzkum byl pořádán ve všech zemích EU-27, Chorvatsku a Turecku na populaci 15+. Data byla sbírána prostřednictvím face-to-face rozhovorů za použití metody CAPI (Computer assisted personal interview). V České republice výzkum prováděla agentura TNS Aisa, bylo zde uskutečněno 1072 rozhovorů. Témata výzkumu podávají poměrně podrobné informace o postojích populace k tabáku. Mezi dotazovaná témata patřila:

- incidence kouření a množství (včetně typů kuřiva)
- informace o bývalých kuřácích
- míra, do jaké je respondent vystaven tabáku v práci, doma
- postoje k protikuřácké politice
- povědomí o škodlivosti kouření

Vzhledem k poměrně malému vzorku však není možné dostatečně podrobné třídění, které by umožňovalo získat informace o nezletilé mládeži v České republice.

5. Předmět a cíle výzkumu

Užívání tabákových výrobků mládeží je v této práci zkoumáno prostřednictvím empirického výzkumu mezi středoškolskými studenty, který tvoří stěžejní část této práce. Zjišťována je zejména prevalence kouření, jeho sociální ovlivnění a názory studentů na něj. Velký význam analýza připisuje zmapování sémantického prostoru tématu kouření. Vzhledem k problematické reprezentativitě dat a menším rozsahu vzorku si výzkum neklade za svůj hlavní cíl přesně změřit prevalenci kouření mezi středoškoláky. Reliabilnější výsledky prevalence kouření poskytují zajisté některé v předchozí kapitole zmiňované výzkumy, prováděné na reprezentativním a větším vzorku. Tento výzkum se nesnaží o polemiku s nimi, ale spíše o jistou formu jejich doplnění, o hlubší proniknutí do tématu užívání tabákových výrobků na středních školách a odhalení některých závislostí a struktur skrytých za problematikou kouření středoškoláků.

První zkoumanou oblastí byla prevalence kouření. Výzkum měl v otázce prevalence za cíl doplnit informace z již realizovaných výzkumů zejména podrobnějším zjišťováním prevalence různých tabákových výrobků a míry jejich užívání. Jak již bylo naznačeno, vzhledem k diskutabilní reprezentativnosti vzorku nebylo hlavním cílem přesně změřit prevalenci kouření mezi populací středoškoláků, získaná informace o užívání jednotlivých tabákových výrobků byla použita zejména jako třídící proměnná pro další analýzy.

Hlavní zkoumanou hypotézou celého výzkumu bylo tvrzení, že kuřáctví je u středoškolských studentů sociálně ovlivněným jevem. Sociální vlivy byly operacionalizovány do řady indikátorů. Zjišťována byla souvislost kuřáctví u jedince s některými základními sociodemografickými proměnnými - pohlavím, věkem, typem navštěvované školy.

V návaznosti na teorii socializace a sociálního učení byl dále zkoumán vliv rodinného a domácího prostředí na kuřáctví dětí. Zjišťován byl vliv vzdělání rodičů, vliv kuřáctví v rodině a u jednotlivých rodinných příslušníků a postoj rodičů ke kuřáctví dětí. V souvislosti s teorií sekundární socializace a teorií referenčních skupin byl zkoumán vliv vrstevnické skupiny na kuřáctví jedince. Sledován byl jednak vliv skupiny formální – školní třídy a dále pak vliv skupiny neformální – skupiny kamarádů.

Dále byla sledována určitá dílčí témata spojená se sociální podmíněností kouření. U všech respondentů byly zjišťovány postoje ke kouření. U kuřáků bylo zkoumáno spojení kouření

jako aktivity s určitým typem prostředí, popř. s určitými lidmi. U bývalých kuřáků se výzkum zaměřil na motivy ukončení kouření. Relativně samostatným tématem byla první zkušenost s cigaretou a její vliv na další kuřáctví jedince.

Vedle sociálních vlivů kouření bylo druhou významnou oblastí zmapování sémantického prostoru kouření u středoškolských studentů s očekáváním odlišnosti tohoto prostoru mezi kuřáky a nekuřáky. Velký důraz byl kladen zejména na identifikaci sebe sama s obrazem kuřáka či nekuřáka.

6. Metodika výzkumu

Výzkum probíhal formou dotazníkového šetření v době od dubna do prosince 2007. Zamýšlenou cílovou skupinou byla populace nezletilých studentů středních škol v Praze. Vyšetřeno bylo 419 studentů ze 14 škol. Dotazování probíhalo během seminářů programu „Dejme K.O. kouření“ pořádaného občanským sdružením Česká koalice proti tabáku. Do programu se školy přihlašovaly dobrovolně, nejedná se tedy o plně reprezentativní výběr za populaci středoškolských studentů. Je možné, že se na semináře cíleně přihlašovaly školy s pozitivnějším přístupem k prevenci kouření nebo naopak školy, které problém kouření silněji pociťovaly. Míru tohoto ovlivnění bohužel není možné zjistit. Toto dobrovolné přihlašování bylo doplněno cíleným oslovováním škol s úmyslem docílit alespoň jistého stupně typologické reprezentativity škol, která by umožnila porovnání v rozlišení na gymnázia a odborné školy.

Ve většině případů studenti předem věděli, že se budou účastnit semináře o kouření, není tedy možné vyloučit, že někteří studenti se semináře záměrně nezúčastnili. Vzhledem k tomu, že se však semináře konaly v době výuky a účast na nich nebyla založena na čistě dobrovolné bázi, není důvod se domnívat, že by míra této neúčasti a z ní vyplývající ovlivnění byly příliš velké. Její přesnou míru nebylo možné zjistit, velikost vzorku za každý seminář však přibližně odpovídala standardnímu počtu studentů ve třídách jednotlivých škol. Dotazník byl rozdán ihned na začátku semináře, aby docházelo k minimálnímu ovlivnění respondentů obsahem semináře. Studenti vyplňovali dotazník hromadně ve třídě. Dotazník byl anonymní, sbíral jej přímo přednášející semináře (pracovník občanského sdružení), který účastníky seminářů osobně neznal. Všichni přednášející na seminářích dostali pro organizaci sběru dotazníků shodné instrukce. Na některých seminářích byl přítomen pedagogický dozor, na některých nikoli. Pokud však pedagogický dozor přítomen byl, sehrával vždy pasivní roli, režie sběru byla v rukou přednášejícího a pedagog nepřišel s dotazníky do kontaktu v žádné fázi sběru dat, aby byla studentům zaručena anonymita jejich odpovědí.

Návratnost dotazníků byla velmi vysoká. Ze 419 vybraných dotazníků bylo 407 možno použít pro analýzu, 12 dotazníků bylo vyřazeno z důvodu nevyplnění či očividně nepravdivého vyplnění.

Zamýšlenou cílovou populací byli studenti středních škol ve věku 15-18 let. Výběr však ve skutečnosti probíhal po třídách, resp. uskutečněných seminářích (viz výše). Z hlediska zaměření výzkumu na sociální vlivy na kouření se jeví jako účelné ponechat ve vyšetřeném souboru i starší studenty, kteří tvořili se svými nezletilými jednu sociální skupinu definovanou školní třídou. Ve zkoumaném souboru byly tedy ponechány všechny třídy, v nichž podíl osmnáctiletých a mladších žáků tvořil alespoň 50 %. Na základě tohoto kritéria byla vyřazena jedna vyšetřená třída (26 studentů). Analýza byla tedy nakonec provedena na základě 381 dotazníků pocházejících ze 13 různých seminářů, účastníkem každého semináře byla zpravidla jedna, v některých případech dvě školní třídy.

Není-li uvedeno jinak, jsou všechny statistiky ve zprávě testovány na hladině statistické významnosti 0,05. Znění dotazníku je součástí přílohy této práce.

6.1. Reprezentativita vyšetřeného souboru

Pro srovnání vyšetřeného souboru s populací středoškoláků v Praze byla použita data Ústavu pro informace ve vzdělávání. Uvedené údaje zahrnují studenty v denním studiu na středních školách v třídění podle pohlaví a typu škol. Z typů škol byly vzaty v potaz pouze ty formy vzdělávání, které se ve vzorku vyskytují, tedy všeobecné střední vzdělávání s maturitou a střední odborné vzdělávání s maturitou a s výučním listem. Zanedbány byly nástavbové programy z důvodu předpokládaného vyššího věku účastníků těchto studijních programů a dále potom nepříliš četné programy se zkrácenou dobou studia apod.

Údaje ÚIV jsou zjišťovány k 30.9.2006, oproti vzorku jsou tedy o půl až jeden rok starší. Vypovídají navíc o struktuře na celém stupni středních škol, zatímco vzorek pochází především z prvních dvou ročníků. Lze se však odůvodněně domnívat, že základní struktura podle pohlaví a typu škol se neproměňuje tak razantním tempem, aby významně zkreslila možnost srovnání vzorku s populací.

Tabulka 2: Studenti v denním studiu – Praha (%)

	Celkem	Chlapci	Dívky	Celkem
Střední vzdělávání s výučním listem	15,7	63,1	36,9	100,0
Střední vzdělávání s maturitní zkouškou – všeobecné	35,9	44,8	55,2	100,0
střední vzdělávání s maturitní zkouškou – odborné	48,5	50,7	49,3	100,0
Celkem	100,0	50,5	49,5	100,0

Zdroj: UIV: Statistická ročenka školství 2006/2007

Tabulka 3 – Složení vzorku podle pohlaví

		Absolutní četnost	Relativní četnost	Relativní četnost (platné odpovědi)	Kumulativní četnost
Platné	Muž	259	68,0	68,7	68,7
	Žena	118	31,0	31,3	100,0
	Celkem	377	99,0	100,0	
Chybějící	Neodpověděl	4	1,0		
Celkem		381	100,0		

Tabulka 4 – Složení vzorku podle typu školy

		Absolutní četnost	Relativní četnost	Relativní četnost (platné odpovědi)	Kumulativní četnost
Platné	Gymnázium čtyřleté	23	6,0	6,2	6,2
	Gymnázium šestileté	30	7,9	8,0	14,2
	SOŠ	306	80,3	82,0	96,2
	SOU s maturitou	14	3,7	3,8	100,0
	Celkem	373	97,9	100,0	
Chybějící	Neodpověděl	8	2,1		
Celkem		381	100,0		

Oproti populaci pražských středoškoláků je ve vzorku výrazně silnější zastoupení středních odborných škol, což ovlivňuje i strukturu podle pohlaví a ve vzorku je tedy významně větší zastoupení chlapců. Ve vzorku naopak úplně chybí zastoupení výučních oborů bez maturity.

Vzhledem k tomu, že typ školy má na prevalenci kouření vliv (na odborných školách je podíl kuřáků větší), jsou patrně výsledky pro celou populaci středoškoláků vychýleny směrem k indikaci většího počtu kuřáků. Statisticky významné odchýlení od hodnot očekávaných v případě nezávislosti na typu školy se však v prevalenci kouření na žádném z typů škol nevyskytuje, proto můžeme očekávat, že vychýlení nebude příliš významné.

V souboru se nachází 13 % patnáctiletých, 34 % šestnáctiletých, 35 % sedmnáctiletých a 9 % osmnáctiletých. Devatenáctiletých a starších je ve vzorku pouze 14, tedy 4 %. 5 % dotázaných svůj věk neuvědomilo. Vzhledem k příslušnosti ke školní třídě však není důvod se domnívat, že by byli významně starší, byli tedy ve vzorku ponecháni.

7. Prevalence kouření

7.1. Celková prevalence kouření

Za pravidelného kuřáka je z medicínského hlediska považován ten, kdo kouří jednu a více cigaret týdně, popřípadě jednou týdně nebo častěji užívá jiný tabákový výrobek. Toto členění respektuje i následující analýza prevalence kouření. Tam, kde je v následujícím textu používáno dichotomické třídění kuřák-nekuřák, tam je za kuřáka považován ten, kdo kouří minimálně jednou týdně. Některé analýzy umožňují i podrobnější členění. Pak je za nekuřáka považován ten, kdo nekouří vůbec, za nepravidelného kuřáka ten, kdo kouří méně než jednou týdně, a za pravidelného kuřáka ten, kdo kouří jednou týdně nebo častěji.

Podle výše popsanych kritérií bylo ve vzorku 43 % kuřáků a 58 % nekuřáků, v podrobnějším členění pak 43 % pravidelných kuřáků, 29 % nepravidelných kuřáků a 28 % nekuřáků.

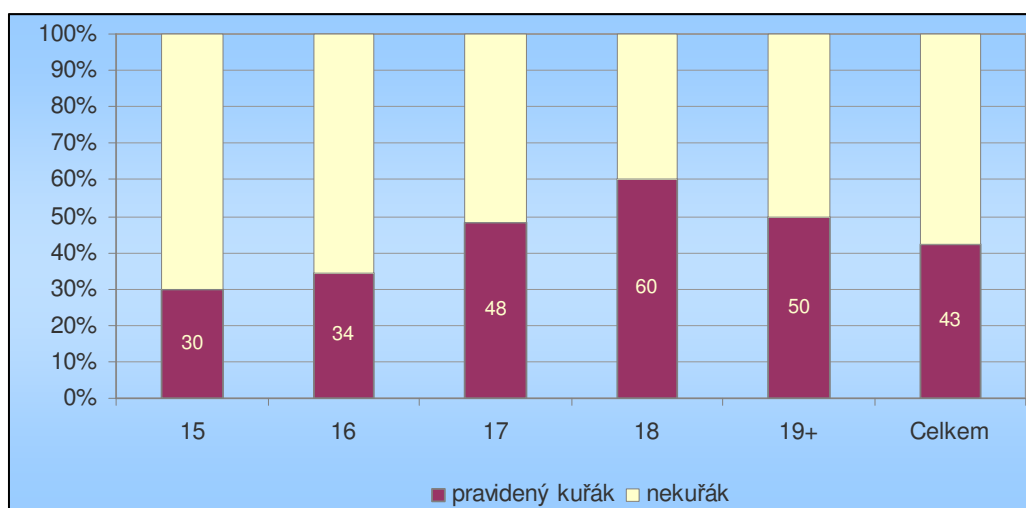
Prevalence kouření závisí na věku. K výraznému nárůstu počtu kuřáků dochází mezi šestnáctým a osmnáctým rokem. Vliv zde má pravděpodobně doba uplynulá od počátku kouření. Respondentovi s přibývajícím dobou kouření (a tedy u mladistvých i s rostoucím věkem) roste tolerance na nikotin, potřebuje kouřit stále častěji a větší množství cigaret a tím se dostává až do kategorie pravidelného kuřáctví. Nárůst kolem osmnáctého roku (ze 48 % na 60 %) a následný pokles v devatenáctém roce (50 %) však může svědčit i o nárůstu počtu kuřáků vlivem opadnutí legislativních překážek a mírnějšího tlaku sociální kontroly po dosažení dospělosti.³

Na prevalenci kouření má významný vliv i typ školy ($C = 0,179$)⁴. Od očekávaných hodnot se ovšem statisticky významně vychyluje pouze prevalence u studentů víceletých gymnázií, kteří však zároveň oproti ostatním pocházeli převážně z mladších ročníků, což může sílu závislosti navyšovat. Nejméně kuřáků je mezi studenty gymnázií (36 % u čtyřletých a 17 % u víceletých), následují střední odborné školy (44 %). Největší podíl kuřáků je mezi studenty středních odborných učilišť (64 %). Vliv pohlaví respondenta ani vzdělání jeho rodičů na prevalenci kouření se nepodařilo prokázat.

³ Zdánlivý pokles ve věku 19+ však může být způsoben i malým počtem respondentů v této kategorii (14 osob).

⁴ Hodnota kontingenčního koeficientu.

Graf 1 – Prevalence kouření podle věku



Do problematiky prevalence kouření nám lepší vhled podá analýza z hlediska jednotlivých tabákových výrobků a podrobnějšího členění frekvence kouření (Viz tabulka 1Av příloze).

7.2. Kouření cigaret

Kouření cigaret je velmi silně polarizováno mezi denní kuřáky a nekuřáky. Mezi respondenty je celkem 43 % těch, kdo cigaretu nikdy nekouřili nebo jen jednou zkusili. Těch, kdo kouří denně, je na druhé straně 30 %. Velmi málo zastoupená je kategorie osob, které kouří jednou či dvakrát týdně (8 %) nebo jednou či dvakrát za měsíc (7 %). Z malého podílu nepravidelných kuřáků cigaret lze soudit, že ten, kdo začne kouřit cigarety, s vysokou pravděpodobností začne kouřit denně. Frekvenci kouření cigaret se jen velmi malému podílu kuřáků daří držet „pod kontrolou“. Závislost kouření cigaret na věku se podařilo prokázat na hladině významnosti 0,1 při věkovém členění do 18 let a 18 a více let ($C = 0,128$). S rostoucím věkem ubývá nekuřáků i nepravidelných kuřáků a přibývá kuřáků pravidelných. Závislost na pohlaví se nepodařilo prokázat. Prevalence kouření cigaret závisí i na typu školy. Zatímco počet nepravidelných kuřáků je na všech typech škol zhruba stejný (17-24 %), na gymnáziích je výrazně větší podíl těch, kdo nikdy nekouřili nebo jednou zkusili (čtyřleté gymnázium 52 %), naopak na středních odborných školách a zejména učilištích je vysoký podíl pravidelných kuřáků cigaret (SOU 50 %).

Množství vykouřených cigaret

Pro zjištění množství vykouřených cigaret odpovídali respondenti na počet cigaret denně, pokud nekouřili denně, pak udávali počet cigaret týdně a pokud nekouřili ani týdně, pak počet cigaret měsíčně. Odpovídali všichni respondenti, kteří uvedli, že kouří pravidelně alespoň jednou za měsíc.

Tabulka 5: Kolik cigaret respondenti kouří

	Počet cigaret denně	Počet cigaret týdně ¹	Počet cigaret měsíčně ²
Počet platných odpovědí	111	44	23
Průměr	10	30	59
Medián	10	15	10
Směr. odchylka	6	32	103
Minimum	1	1	2
Maximum	30	120	350

1 – u těch, kdo kouří méně často než denně, 2 – u těch, kdo kouří méně často než týdně

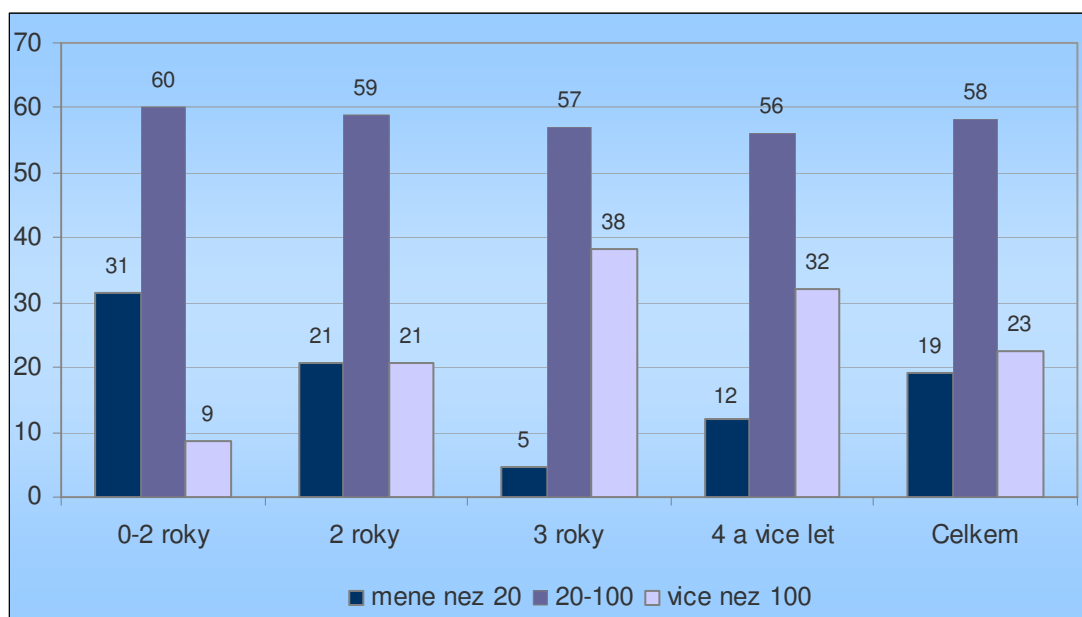
Jako indikátor pro další analýzy byl vybrán týdenní počet cigaret⁵. Pohyboval se mezi 1 a 210 cigaretami, vykazoval tedy značnou variabilitu (směrodatná odchylka 40), nicméně střední hodnota na základě různých odhadů se příliš neodlišovala. Průměrný počet cigaret za týden byl 57, medián pak 50.

Množství vykouřených cigaret dosti silně závisí na pohlaví ($C=0,235$). Průměrný počet vykouřených cigaret je nižší u dívek než u chlapců. (45 oproti 64). Mezi dívkami, které kouří alespoň jednou týdně, je 31 % osob, které kouří méně než 20 cigaret týdně, naproti tomu mezi chlapci jen 13 %.

Množství vykouřených cigaret je velmi silně závislé na věku (Pearsonův korelační koeficient = 0,449). U středoškoláků je možné vysvětlit tuto závislost na základě doby, po kterou respondent pravidelně kouří. To potvrzuje i síla závislosti množství vykouřených cigaret na době, po kterou respondent kouří (Pearsonův korelační koeficient = 0,387). Obojí ukazuje na postupný růst tolerance na nikotin a zvyšování množství cigaret. S prodlužující se dobou kouření ubývá respondentů, kteří kouří méně než 20 cigaret týdně, a přibývá těch, kdo kouří více než 100 cigaret týdně. Podíl těch, kdo kouří 20-100 cigaret týdně přitom zůstává stále podobný (56-60 %). Nejvyšší podíl velmi silných kuřáků, kteří kouří více než 100 cigaret týdně, je mezi těmi, kdo kouří 3 roky (38 %). Zdánlivý mírný pokles u těch, kdo kouří 4 a více let může být způsoben malým počtem respondentů v této kategorii.

⁵ Protože za pravidelného kuřáka je považován ten, kdo vykouří alespoň jednu cigaretu týdně, nejsou do tohoto indikátoru zahrnuti ti, kdo uváděli pouze měsíční počet cigaret (který vykazuje značnou variabilitu). Za kuřáky, u kterých byl k dispozici denní počet cigaret, byl týdenní počet dopočítán jako sedminásobek denního.

Graf 2 – Počet cigaret za týden v závislosti na době pravidelného kouření (%).



7.3. Kouření vodní dýmky

Z běžných tabákových výrobků se vodní dýmka v prevalenci kouření mezi studenty středních škol řadí na druhé místo. Podíl skupiny těch, kdo překročili hranici jednoho vyzkoušení je v případě vodní dýmky dokonce větší než u cigaret (61 % u vodní dýmky, 57 % u cigaret). Na rozdíl od cigaret však v případě vodní dýmky jednoznačně převažují nepravidelní kuřáci. 28 % respondentů kouří vodní dýmku méně než jednou za měsíc a 22 % jednou nebo dvakrát za měsíc.

Závislost na věku ani na pohlaví se nepodařilo prokázat. Rozdíl ve frekvenci kouření vodní dýmky podle jednotlivých typů škol také není statisticky významný, nicméně vyšší podíl kuřáků (v součtu nepravidelných i pravidelných) je mezi studenty gymnázií včetně šestiletého gymnázia, kteří mají naopak nízký podíl lidí kouřících cigarety. Podíl kuřáků vodních dýmek mezi uční je také vysoký. Obecně by se ale dalo říci, že zatímco cigarety jsou spíše doménou studentů odborného vzdělávání, na gymnáziích má větší popularitu vodní dýmka.

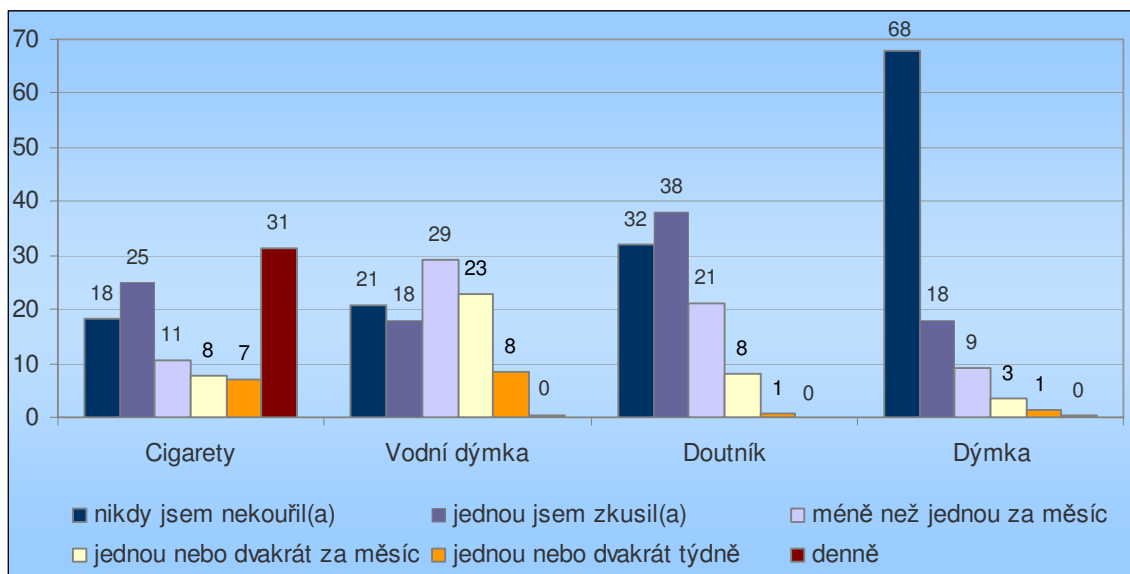
7.4. Kouření doutníku a dýmky

Dýmku a doutník lze mezi středoškoláky považovat spíše za raritu. Dýmku většina středoškoláků nikdy ani nevyzkoušela (68 %), popřípadě vyzkoušela jednou (18 %). Doutník je častější, jeho kouření se však přesto pohybuje spíše na úrovni experimentu (jednou jej vyzkoušelo 36 % respondentů, méně než jednou za měsíc jej kouří 20 %).

Závislost na věku se zde nepodařilo prokázat. U doutníku i dýmky je však zřejmá velmi silná závislost zkušenosti na pohlaví respondenta. Zatímco mezi dívkami nejsou prakticky žádné,

kteří kouří pravidelně či nepravidelně dýmku (3 %) a jen velmi málo doutníků (8 %), u mužů je podíl pravidelných a nepravidelných kuřáků větší (doutník 39 %, dýmku 19 %). Naprostou většinu z nich tvoří nepravidelní kuřáci, pravidelných je minimum. Závislost kouření dýmky ani doutníku na typu školy se vzhledem k velikosti vzorku nepodařilo prokázat, pouze u doutníku můžeme vidět výrazný nárůst počtu nepravidelných kuřáků na středních odborných učilištích.

Graf 3 – Frekvence kouření jednotlivých tabákových výrobků (%)



7.5. Vzájemná souvislost užívání jednotlivých tabákových výrobků

Kouření různých tabákových výrobků spolu do značné míry koreluje. Nejsilnější závislost je mezi kouřením cigaret a doutníku ($Tau_b = 0,490$)⁶, nejslabší potom mezi vodní dýmku a dýmku. ($Tau_b = 0,289$), ale všechny korelace jsou statisticky významné (viz tabulka 2A v příloze).

Z kuřáků (souboru sčítajícího kuřáky pravidelné i nepravidelné) jich většina (70 %) užívá více tabákových výrobků, vyskytují se však i kuřáci, kteří kouří pouze cigarety (13 %) a nebo pouze vodní dýmku (17 %). Výhradní kuřáci doutníků nebo dýmky se prakticky nevyskytují, tyto dva výrobky jsou spíše „zpestřením“ pro ty, kdo kouří cigarety nebo vodní dýmku. Mezi pravidelnými kuřáky je významně více těch, kdo užívají více tabákových výrobků než mezi nepravidelnými kuřáky (87 % oproti 52 %). Mezi nepravidelnými kuřáky je naopak relativně velký podíl těch, kdo kouří pouze vodní dýmku (35 % oproti 3 %).

⁶ Kedrallovo tau_b: koeficient pořadové korelace aplikovaný na ordinární (kategorizovaná) data frekvence kouření jednotlivých výrobků.

8. První zkušenost s cigaretou

Naprostá většina středoškoláků má s cigaretou zkušenost. Cigaretu nikdy nekouřilo pouze 18 % respondentů. Průměrný věk respondenta při první cigaretě je 12 let, největší část respondentů potom poprvé kouřila ve 13 nebo 14 letech. 23 % respondentů kouřilo svou první cigaretu v 10 letech nebo dříve, v 15 letech (tedy ještě před vstupem na střední školu) už má za sebou první zkušenost s cigaretou 78 % studentů. Tím se jen potvrzuje, že začínat s prevencí kouření na střední škole, je pozdě. Následující analýzy se zaměří na to, zda a nakolik ovlivňuje první zkušenost s cigaretou další kuřácké chování respondentů.

Průměrný věk první cigarety u kuřáků je 11,2 let, u nekuřáků 12,2 let, což je rozdíl statisticky významný. Ve třinácti letech má za sebou zkušenost s první cigaretou 81 % kuřáků, ale jen 59 % nekuřáků, kteří někdy kouřili. Tento rozdíl však není možné snadno interpretovat tak, že ten, kdo první cigaretu vykouří v časnějším věku se dříve stane kuřákem. Vzhledem k nízkému věku respondentů zde spíše hraje roli doba, kterou od první cigarety měli na to, aby se stali pravidelnými kuřáky. Jelikož tělo si na nikotin postupně zvyká a kuřák získává toleranci, tak ten, kdo měl první cigaretu dříve a dříve tedy začal kouřit, měl více času na to, aby se stal pravidelným kuřákem. Ti, kdo měli první cigaretu později, jsou možná v současnosti teprve kuřáky nepravidelnými, nicméně za dva roky se již mohou stát kuřáky pravidelnými a rozdíl se tak smaže.⁷

Na tuto úvahu navazuje analýza toho, jaké je chování dětí po první cigaretě a jak brzy po první cigaretě začnou kuřáci kouřit pravidelně. 41 % respondentů podle své výpovědi po první cigaretě kouřit nezačalo, 13 % jich kouřilo nějakou dobu po první cigaretě, ale od té doby už ne a 13 % jich začalo kouřit hned po první cigaretě.

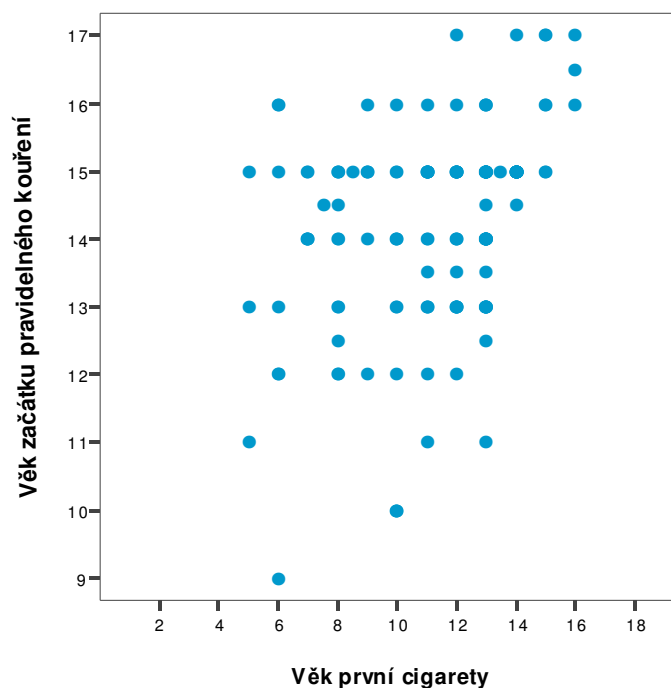
Velká část respondentů tedy začala kouřit až s delším časovým odstupem po první cigaretě. Časový odstup začátku kouření po první cigaretě se pohyboval od čtvrt roku do 10 let, přičemž průměrný odstup byl 2,8 roku. Časový odstup mezi první vykouřenou cigaretou a začátkem častějšího kouření silně záporně koreluje s věkem první cigarety (Pearsonův korelační koeficient -0,742). Tedy čím dříve měl respondent první cigaretu, tím větší je časový odstup mezi touto první cigaretou a začátkem častějšího kouření.

Zdá se tedy, že věk začátku pravidelného kouření s věkem první cigarety nesouvisí. Zkušenost s první cigaretou je ohraničenou událostí a věk, ve kterém se tato událost odehrála, nemá významný vliv na pozdější kuřácké chování jedince.

⁷ Vliv věku první cigarety na kuřáctví by tedy bylo vhodné zkoumat spíše na dospělé populaci.

Zároveň však věk první cigarety pozitivně (i když slaběji) koreluje s věkem, ve kterém kuřáci začali kouřit pravidelně (podle odpovědi na otázku „V kolika letech jsi začal/a kouřit pravidelně?“). Pearsonův korelační koeficient zde dosahuje hodnoty 0,358. Toto zjištění nemusí být v přímém rozporu s původním závěrem, když si uvědomíme, že se zde přidávají ti, kdo začali kouřit hned po první cigaretě a u nichž tedy jednoznačně musí věk počátku pravidelného kouření záviset na věku první cigarety.

Graf 4 - Závislost věku první cigarety a začátku pravidelného kouření



Výše uvedené tvrzení o vlivu věku první cigarety na další kuřácké chování jedince je tedy s ohledem na to nutné v určitém smyslu poupravit. Není totiž úplně jedno, v jakém věku vyzkouší jedinec svou první cigaretu, neboť na jeho zdraví má vliv nejen sám fakt, že kouří, ale také počet již „prokouřených“ let. Musíme pamatovat tedy na 13 % těch, kdo začnou kouřit hned po první cigaretě. Jejich průměrný věk při první cigaretě je jen velmi nevýznamně vyšší než věk těch, kdo začnou kouřit s odstupem.

Předchozí sled úvah by se dal shrnout následovně. Většina kuřáků začne častěji kouřit až s časovým odstupem po první cigaretě a věk, kdy začnou pravidelně kouřit, u nich příliš nezávisí na tom, v kolika letech měli svou první cigaretu. Přesto existuje podstatná část těch, kdo začnou kouřit již po první cigaretě téměř bez ohledu na to, v kolika letech ji měli. Čím nižší tento věk je, tím větší část svého dospívání tito lidé stráví jako kuřáci. Z hlediska

prevence je tedy významné snažit se posouvat věk první cigarety do vyššího věku. Názor, že „když si to dříve vyzkouší, tak nebudou pak mít v kritickém věku potřebu začínat“ je možné považovat za omyl.

Závislost věku první cigarety na pohlaví respondenta se nepodařilo prokázat. Závislost na typu školy je však statisticky významná. Na gymnáziích je oproti odborným školám významně méně těch, kdo kouřili před desátým rokem (3 % oproti 22 %) a více těch, kdo poprvé zkusili kouřit až po 15. roce (24 % oproti 12 %). Rozdíly v kuřáckém chování mezi gymnáziem a odbornými školami tedy zřejmě nejsou způsobené výlučně školním prostředím, ale vznikají ještě před rozhodnutím o výběru střední školy, možná vlivem sociálního působení rodiny či základní školy či vycházejí z individuálních osobnostních charakteristik. Vliv na pozdější vyzkoušení první cigarety mohou v tomto směru mít i víceletá gymnázia v porovnání se základními školami. Odborné školy se plní téměř výlučně žáky ze základních škol, zatímco žáci víceletých gymnázií na nich téměř vždy pokračují i po splnění základní školní docházky. Zkušenost s první cigaretou probíhá nejčastěji někde venku (46 %) nebo v okolí školy (15 %), častěji se dále vyskytovala také odpověď doma nebo u kamaráda doma (celkem 9 %) v hospodě/restauraci/kavárně (5 %) a na táboře/lyžařáku/školním výletě (2 %). Ostatní místa jsou téměř zanedbatelná.

První zkušenost s cigaretou neutváří zřejmě výrazně silnou vzpomínku. Jako převažující dojem uvádí většina respondentů že jim jejich první cigareta nechutnala, ale nebylo jim špatně (28 %), případně že je to nijak neoslovilo (24 %). 21 % respondentů si dojem z první cigarety již nepamatuje. Zajímavé je, že 13 % respondentů uvádí, že jim cigareta chutnala a pouze 8 % že jim bylo z cigarety špatně. Nepříliš silný dojem z první cigarety je zřejmě způsoben tím, že při první cigaretě člověk (dítě) ve většině případů nevdechuje kouř do plic. Nedostatek negativní zkušenosti v kombinaci se sociální hodnotou kouření tak může vést ke kouření dalších cigaret, které již pak začnou být skutečně fyzicky příjemné vlivem vznikající závislosti na nikotinu. Ženy častěji udávají, že jim cigareta nechutnala (39 % oproti 22 %), muži naopak, že je to nijak neoslovilo (27 % oproti 17 %) a že to byl vzrušující zážitek (7 % oproti 2 %).

Závislost mezi současným kuřáctvím a dojmem z první cigarety je statisticky významná a poměrně silná ($C = 0,324$). Významně více současných nekuřáků (38 %) uvádí, že je cigareta nijak neoslovila, zatímco u kuřáků je to pouze 11 %. Kuřáci naopak častěji uvádějí, že jim cigareta chutnala (17 % oproti 9 %) a že to byl vzrušující zážitek (8 % oproti 2 %), i když tyto rozdíly jsou již lehce pod hladinou statistické významnosti.

Statistická významnost této závislosti však neříká nic o tom, která proměna je nezávislá a která závislá. Retrospektivní dotaz na dojem či zážitek z první cigarety, zvláště pak s odstupem několika let, je samozřejmě velmi zavádějící. Stejně tak by mohlo být mylné jednoduše interpretovat zjištění tak, že pozitivní zkušenost s první cigaretou ovlivňuje pozdější příklon ke kuřáctví. Nepřevažují extrémně kladné ani záporné dojmy, které by snadněji zůstávaly v paměti. První zkušenost s cigaretou je kuřáky tedy spíše zpětně reinterpretována kladněji na základě jejich současné zkušenosti s cigaretami. Naopak nekuřákům, kteří pozdější zkušeností s cigaretou nedisponují, dělá větší problém si dojem z první cigarety vyvolat, potažmo nejsou svým současným chováním tolik motivováni přikládat mu důležitost a kladné zabarvení.

9. Vliv sociálního prostředí na kuřáctví jedince

Následující analýzy se snaží ověřit hypotézu, že kouření u středoškoláků je sociálně ovlivněným jevem a že závisí na tom, v jakém sociálním prostředí se jedinec pohybuje.

9.1. Vliv rodinného prostředí

V otázce preventivních opatření, které mohou rodiče učinit, aby zabránili kouření svých dětí, bylo kromě samotného kuřáctví rodičů ve výzkumu sledováno, zda rodiče mluvili se svými dětmi o tom, jestli smějí nebo nesmějí kouřit, o následcích kouření a o svých vlastních zkušenostech s kouřením.

Většina rodičů (84 %) mluvila se svými dětmi alespoň o jednom z těchto témat. O svých zkušenostech s kouřením mluvili rodiče s 68 % respondentů, o následcích kouření s 61 % a o tom, jestli smějí nebo nesmějí kouřit s 59 %. Zatímco u prvních dvou témat není mezi kuřáky a nekuřáky statisticky významný rozdíl, v případě diskuze o tom, zda respondenti smějí nebo nesmějí kouřit se kuřáci a nekuřáci liší. Rodiče o tom, jestli jejich děti smějí či nesmějí kouřit, mluvili se 70 % kuřáků, ale pouze 51 % nekuřáků. Lze tedy předpokládat, že toto téma v mnoha rodinách přichází na pořad teprve ve chvíli, kdy rodiče zjistí, že jejich děti kouří.

Závislost poskytování těchto preventivních opatření ani samotného kuřáctví dětí na vzdělání rodičů se nepodařilo prokázat.

Další otázkou zůstává, zda rodiče vědí o kuřáctví svých dětí a případně, jak se k němu staví. Z odpovědí respondentů, kteří kouří pravidelně alespoň jednou měsíčně, vyplývá, že rodiče většiny z nich (56 %) o kuřáctví svých dětí vědí. Dalších 21 % respondentů uvedlo, že rodiče

to pravděpodobně tuší, ale otevřeně o tom doma nemluví. Pouze 17 % respondentů uvedlo, že jejich rodiče o jejich kouření nevědí, 6 % na otázku neznalo odpověď.

Z těch rodičů, kteří o kuřáctví dětí podle výpovědí respondentů vědí, jich 72 % s kouřením svých dětí nesouhlasí, 28 % kouření jejich dětí nevdá. Podíl respondentů, jejichž rodičům nevdá, že jejich děti kouří, na všech dotazovaných kuřácích je 15 %. To koresponduje se zjištěním, že 12 % kuřáků kouří i se svými rodiči.

Významný vliv zde má pohlaví dítěte. O kouření svých dětí nevědí rodiče 31 % dívek, ale jen 9 % chlapců. Částečný vliv by mohlo mít to, že mezi dívkami je menší podíl denních kuřáků než mezi chlapci (68 oproti 85 %). Pro denního kuřáka je samozřejmě obtížnější své kouření před rodiči skrýt. Rozdíl v tom, zda rodiče kouření svých dětí tolerují, mezi chlapci a dívkami není.

Rovněž se potvrzuje výše zmíněná hypotéza, že téma kouření v řadě rodin přichází na pořad teprve ve chvíli, kdy se u dětí objeví. U dětí, jejichž rodiče vědí o jejich kuřáctví, rodiče o zákazu kouření mluvili ve více než 80 % případů. U dětí, jejichž rodiče o kuřáctví svých dětí nevědí, to bylo jen v 61 %. V případě mluvení o následcích kouření a zkušenostech rodičů s kouřením již není rozdíl statisticky významný.

Kuřáctví respondentů závisí na tom, zda je kuřákem někdo z rodiny, resp. někdo, s kým respondent bydlí ($C = 0,173$). Z kuřáckých rodin pochází 70 % kuřáků, pouze 30 % jich pochází z rodin nekuřáckých. Naproti tomu mezi nekuřáky je 53 % z kuřáckých rodin a 47 % z rodin nekuřáckých. Mezi dětmi pocházejícími z kuřáckých rodin je 49 % kuřáků, mezi dětmi pocházejícími z nekuřáckých rodin je kuřáků pouze 32 %.

Tabulka 6 - Závislost kuřáctví dětí na kuřáctví v rodině

	Respondent		
	Kuřák	Nekuřák	Celkem
Sloupcová %			
kuřácká rodina	70	53	60
nekuřácká rodina	30	47	40
celkem	100	100	100
Řádková %			
kuřácká rodina	50	50	100
nekuřácká rodina	32	68	100
celkem	43	57	100

Kuřácká rodina = alespoň 1 člen domácnosti kouří

Významnější vliv tedy má predispozice nekuřáckého domácího prostředí k nekuřáctví. U kuřáckých rodin není vliv tak jednoznačný, reakce dítěte na kuřáctví rodičů může vypovídat o ztotožnění se s kuřáckým chováním, ale u některých dětí pravděpodobně naopak

ústí v odpor ke kouření spojený s negativními zkušenostmi. Podstatně účinnější je pro prevenci přesto nekuřáctví v rodině.

Závislost je ještě silnější, pokud zkoumáme u rodiny nikoli kuřáctví jako takové, ale kouření doma. ($C = 0,204$). Mezi dětmi z rodin, v nichž někdo kouří doma, je 55 % kuřáků, v ostatních rodinách pouze 34 % kuřáků. Rozdíl v těsnosti závislosti mezi oběma případy není příliš velký, nicméně i přesto se na základě výše popsané statistické významnosti lze domnívat, že budoucí kuřáci jsou silněji ovlivněni, pokud jsou zvyklí vidat akt kouření, než pokud pouze vědí o kuřáctví členů své rodiny, což nasvědčuje platnosti mechanismů osvojování sociálních rolí.

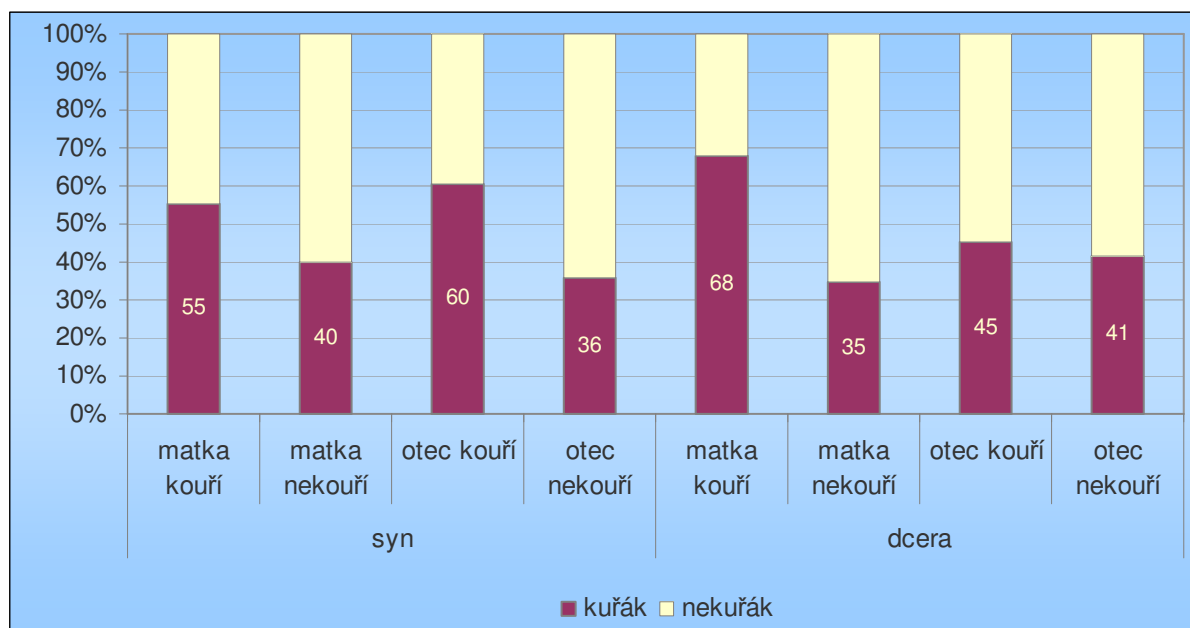
Podrobněji je možné zkoumat vliv kuřáctví rodičů a starších sourozenců, u ostatních členů rodiny je počet odpovědí vzhledem k velikosti vzorku pro měření závislosti příliš malý. Na základě teorie socializace prostřednictvím významných druhých je však odůvodněné se domnívat, že právě zmíněné osoby budou v rámci rodiny pro vytváření vzorů chování nejdůležitější.

Vliv kuřáctví matky i otce na kuřáctví respondenta je statisticky významné a síla této závislosti je podobná (kontingenční koeficient je 0,187 u matky a 0,177 u otce). Z respondentů, jejichž matka kouří doma, je 60 % kuřáků (u otce 57 %), z respondentů jejichž matka je nekuřačka je to 39 % (u otce 36 %). Mírně silnější predispozice u matky by mohla být vysvětlována skrze možné kouření matky v raném dětství, tedy v období velmi významném pro osvojování rolí, kdy s dítětem obvykle tráví více času matka. Protože ale nejsou z výzkumu k dispozici data o tom, kolik matek doma kouřilo i v ranějších fázích vývoje dítěte, jedná se spíše o domněnky.

Z pohledu Meadovy teorie socializace skrze napodobování sociálních rolí je zajímavé ověřit, zda kuřáctví matky a otce působí odlišně na chlapce a dívky. Zkoumáno bylo u rodičů kuřáctví doma oproti ostatním případům (kouří jinde či nekouří či respondent neví). U chlapců byla potvrzena závislost na kouření otce i matky, i když síla závislosti na kouření otce je silnější (C u otce = 0,219; u matky jen 0,129). Kouří 60 % synů otců-kuřáků a 55 % synů matek-kuřáček, ale pouze 35 % synů otců-nekuřáků a 40 % synů matek-kuřáček. Kuřáctví dívek je naproti tomu závislé pouze na kuřáctví matek a na kuřáctví otců nikoli. Síla závislosti kuřáctví dcery na kuřáctví matky je značná ($C = 0,288$). Kouří 68 % dcer matek-kuřáček, naproti tomu jen 35 % dcer matek-nekuřáček.

Ukazuje se tedy, že napodobování konkrétní role dospělého skrze přejímání kuřáckého chování je genderově diferencované a zřejmě skutečně souvisí s osvojováním si role otce/matky, popř. dospělé ženy/dospělého muže tak, jak vyplývá z Meadovy teorie.

Graf 5 – Závislost kuřáctví synů a dcer na kuřáctví matek a otců (%)



Souvislost kuřáctví chlapců s kuřáctvím matky by pak mohla hledat teoretickou oporu ve Freudových teoriích popisujících vztah matky a syna, nicméně přímo vycházet z této teorie by bylo v souvislosti s kuřáckým chováním asi příliš odvážné a neodpovídající dané problematice.

Závislost kuřáctví respondenta na kuřáctví staršího sourozence je také dosti silná ($C = 0,268$). Vysvětlení můžeme hledat jednak v tom, že starší sourozenec představuje pro mladšího vzor, ale také v tom, že kouří-li starší sourozenec a obzvláště kouří-li doma, je rodina obecně tolerantnější ke kouření dětí. Klima v rodině a její postoje samozřejmě kuřáctví dětí ovlivňují.

9.2. Vliv vrstevnické skupiny

Od určitého věku dítěte, zejména od nástupu období puberty, má na jeho socializaci mnohem větší vliv vrstevnická skupina než dospělí. Hlavním předmětem zájmu v následující analýze je vliv členské skupiny a referenční skupiny. Ty byly v dotazníku operacionalizovány prostřednictvím položek „školní třída“ a „kamarádi“.

Okruh kamarádů tak můžeme považovat za operacionalizaci členské referenční skupiny. Školní třída je formální členskou skupinou. Příslušnost k ní může jedinec ovlivnit jen ve velmi malé míře a lze proto předpokládat menší ztotožnění se. Totožnost okruhu kamarádů se školní třídou samozřejmě nelze vyloučit, v rámci školní třídy se často utváří i neformální skupiny, nicméně vzhledem k řazení otázek (otázky jsou řazeny za sebou, první je dotaz na školní třídu) je respondentovi naznačeno, že se může jednat o různé skupiny.

Následující analýza se zabývá tím, zda lze hledat závislost mezi kuřáctvím jedince a jeho příslušností ke skupině. V první fázi se bude zaměřovat na školní třídu. Nulová hypotéza říká, že podíl kuřáků ve všech třídách je stejný. Z předchozích analýz je známo, že prevalence kouření závisí na typu školy a dále pak na věku. Pro odstranění vlivu těchto proměnných, budou do následující analýzy zahrnuty pouze střední odborné školy. (na gymnáziích není možné tuto analýzu provést vzhledem k malému zastoupení ve vzorku). Protože k největšímu nárůstu prevalence kouření dochází v osmnáctém roce věku, byly z analýzy dále vyřazeny školy s vyšším podílem starších studentů. Po těchto úpravách zůstal soubor o velikosti 214 studentů z 8 tříd středních odborných škol. V žádné z těchto tříd nepřekročil počet studentů starších 18 let 5 %.

Závislost podílu kuřáků na školní třídě se potvrdila a je relativně silná ($C = 0,268$). Podíl kuřáků ve třídách se pohyboval od 23 do 71 %. Při zkoumání podrobnější věkové struktury se ukázalo, že ačkoli věková struktura jednotlivých tříd nebyla totožná, tak třídy s vysokým podílem kuřáků nebyly zároveň vždy třídami s větším podílem starších studentů (viz tabulky 3A v příloze). Rozdílnost v počtu kuřáků mezi jednotlivými třídami tedy nelze vysvětlit čistě skrze věkové složení tříd.

Vzhledem k malému rozsahu a heterogenitě vzorku není možné ověřit hypotézu o vlivu příslušnosti ke třídě jako sociální skupině na kuřáctví jedince statisticky korektnější metodou. Na základě výsledků předchozí analýzy nelze platnost této hypotézy jednoznačně potvrdit, nicméně zde analyzovaná data hypotéze o závislosti kouření na příslušnosti k formální členské skupině reprezentované školní třídou spíše nasvědčují. Pro exaktní empirické ověření by bylo třeba provést analýzu na vzorku většího rozsahu.

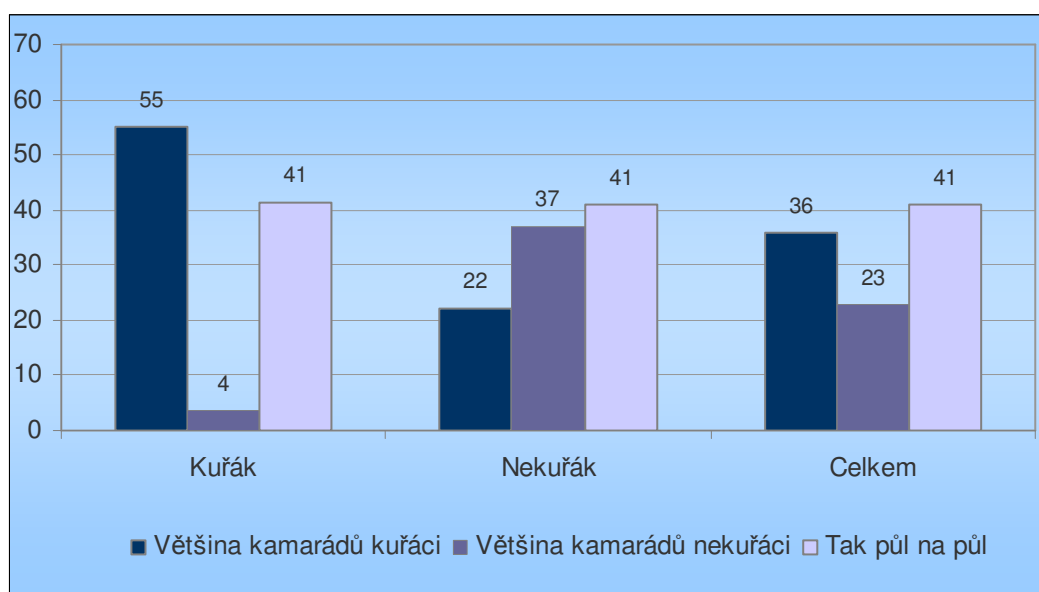
Vedle exaktního výpočtu počtu kuřáků ve třídě byla zahrnuta v dotazníku otázka na subjektivní vnímání počtu kuřáků ve třídě respondentem. Srovnání těchto dvou údajů napomůže zjistit, jak moc je fenomén kouření ve třídě společenskou aktivitou– tedy jak moc se o něm ví. Odhady počtu kuřáků byly většinou velmi přesné, případné rozdíly byly způsobeny spíše odlišnou definicí kouření (srovnávané údaje vypovídaly o počtu pravidelných kuřáků, zatímco respondenti mohli vypovídat i o kuřácích nepravidelných). Je tedy zřejmé, že studenti jsou dobře informováni o tom, kdo z jejich spolužáků kouří, a kouření tak můžeme považovat za formu sociální aktivity probíhající ve skupině školní třídy.

Další sledovanou vrstevnickou skupinou je okruh kamarádů. Respondenti odpovídali na dotaz „Většina tvých kamarádů jsou: kuřáci/nekuřáci/tak půl na půl.“ Zdánlivá vágnost otázky i vymezení skupiny je záměrné. Samostatné vymezení okruhu kamarádů dává respondentovi možnost vymezit tento okruh jako okruh lidí, se kterými se nějakým způsobem ztotožňuje,

tedy definovat svou referenční skupinu (předpoklad, že sémanticky je pojem „kamarádi“ takto vnímán, byl stanoven ad hoc).

Závislost kuřáctví respondenta na kuřáctví skupiny kamarádů je statisticky významné a jedná se o nejsilnější doposud zjištěnou závislost ($C = 0,401$). 55 % kuřáků uvádí, že jejich kamarády jsou převážně kuřáci a jen 4 % kuřáků uvádějí, že jejich kamarády jsou převážně nekuřáci. 37 % nekuřáků uvádí, že jejich kamarády jsou převážně nekuřáci a 22 % že jejich kamarády jsou převážně kuřáci. Hypotézu, že takto silná závislost by mohla být ovlivněna příslušností k pohlaví se podařilo vyvrátit. Při samostatné analýze skupin chlapců i dívek se síla závislosti dokonce mírně zvýšila a její charakter se nezměnil. Závislost je zřejmě mírně zesílena typem školy, nicméně v případě samostatné analýzy pro jednotlivé typy škol se ukazuje stále jako velmi silná (u SOŠ $C = 0,373$; pro gymnázia vzhledem k rozsahu vzorku nelze prokázat).

Graf 6 - Souvislost kuřáctví jedince a kuřáctví většiny jeho kamarádů (%)



Směr závislosti – tedy zda spíše kamarádi kuřáci přinutí svého kamaráda kouřit nebo zda si kuřáci vybírají za své přátele spíše další kuřáky – je zřejmě irelevantní hledat. Tyto vlivy jsou pravděpodobně oboustranné. Jisté je, že data potvrzují sociální podmíněnost kouření ve vazbě na členskou skupinu, ve které je jedinec osobně angažován (a s velkou pravděpodobností se jedná o referenční skupinu).

Závislost na referenční skupině (skupině kamarádů) je významně silnější než závislost na formální členské skupině (třídě).

9.3. Prostředí spojené s kouřením

Cílem následující analýzy je zmapovat, na jaké prostředí a lidi je kouření středoškoláků jako aktivita vázáno. Vstupním předpokladem je hypotéza, že u středoškoláků, zejména v začátcích kouření, převažuje sociální závislost nad závislostí fyzickou a že tedy znalost sociálního prostředí, ve kterém dochází k užívání tabákových výrobků, je pro prevenci kouření velmi podstatná.

Na dále analyzované otázky odpovídali respondenti, kteří se sami přiřadili do kategorie „kouřím pravidelně alespoň jednou za měsíc“. Vzhledem ke značné subjektivitě filtru je zřejmě vhodné alespoň ve stručnosti představit základní charakteristiky souboru respondentů, který na otázky odpovídal. Na otázky odpovídalo celkem 144 respondentů (tedy 38 % původního souboru). Mezi nimi je 63 % chlapců a 37 % dívek, 92 % studentů odborného vzdělávání a 8 % studentů gymnázií.

Cigarety kouří denně 79 % z nich, týdně 12 %, méně často 9 %. Vodní dýmku kouří jednou týdně nebo častěji 12 %, nepravidelně (méně než jednou za měsíc nebo jednou až dvakrát za měsíc) 70 %, nikdy ji nekouřilo nebo jednou zkusilo 17 %.

S trochou zjednodušení by se dalo říci, že v souboru převažují pravidelní kuřáci cigaret, nepravidelní kuřáci vodní dýmky, náhodní a nepravidelní kuřáci doutníků a náhodní kuřáci dýmky. Většina respondentů kouří pravidelně jeden (29 %) nebo dva roky (32 %), 16 % respondentů kouří pravidelně 3 roky, 22 % kouří pravidelně 4 roky a více. Doba kouření je přirozeně závislá na věku. Polovina kuřáků (48 %) začíná kouřit pravidelně před patnáctým rokem, před šestnáctým rokem kouří již 86 % z nich.

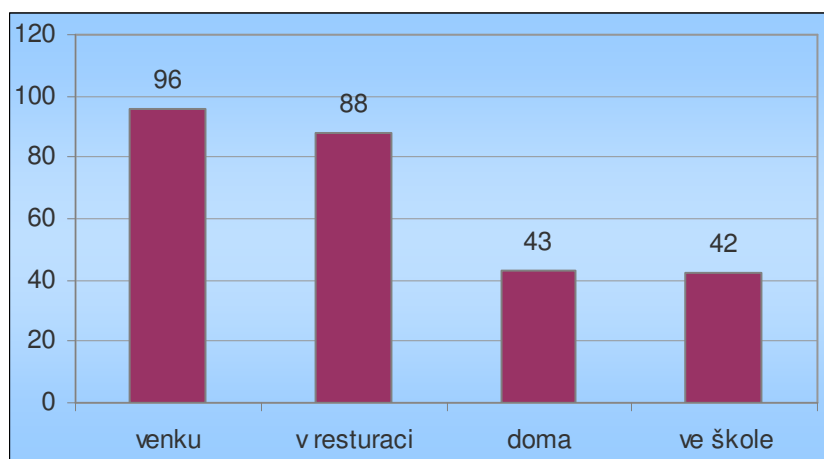
Místa, kde respondent kouří, byla v dotazníku definována ve formě polootevřené otázky s možností mnohonásobného výběru a otevřenou možností doplnění dalších míst. Nejčastějším místem kouření je venkovní prostředí (96 %), kouření patrně stimuluje i prostředí restaurace (88 %). V prostředích školy a domova, kde se dají předpokládat jisté bariéry, které je nutné překonat (zákaz kouření ve škole, dohled rodičů), přesto kouří 43 a 42 % respondentů. V rámci otevřených odpovědí se častěji vyskytly pouze odpovědi diskotéka, zábava, oslavy, srazy, akce (celkem 8 odpovědí), u kamarádů (5 odpovědí) a na zastávce (5 odpovědí).

Závislost místa kouření na délce pravidelného kouření respondenta byla prokázána jen v případě kouření ve škole. Ti, kdo kouří delší dobu, kouří ve škole častěji než ti, kdo kouří jen jeden nebo dva roky. Statisticky významný je tento rozdíl v případě těch, kdo kouří 3 roky. Ve škole jich kouří 68 %, zatímco těch, kdo kouří jen rok nebo méně, kouří ve škole 27 %. Částečně to může být způsobeno i věkem, neboť ve škole častěji než ostatní skupiny

kouří zejména osmnáctiletí. I přesto je varovné, že téměř polovině kuřáků, z nichž většinu tvoří nezletilí, nabízí škola takové prostředí, ve kterém mohou kouřit.

Těsnější závislost ($C = 0,297$) je mezi kouřením ve škole a množstvím vykouřených cigaret. Ve škole významně častěji kouří ti, kdo vykouří více jak 100 cigaret týdně (72 %, zatímco jen 23 % těch, kdo vykouří týdně méně než 20 cigaret). Ti, kdo vykouří méně než 20 cigaret kouří také významně méně často doma. Doma kouří 19 % těch, kdo vykouří méně než 20 cigaret týdně, ale už 50 % těch, kdo vykouří 20-100 cigaret týdně a 60 % těch, kdo vykouří více než 100 cigaret týdně. Větší potřeba si zapálit u častějších kuřáků vede zřejmě ke kouření i v místech, kde je nutno překonat překážky.

Graf 7 – Místa, kde středoškoláci kouří (podíl kuřáků, kteří kouří na jmenovaném místě, %)



Místo, kde lidé kouří, by mohlo pomoci identifikovat i to, zda je kuřáctví u některých středoškoláků pouze sociálním jevem nebo fyzickou závislostí. Ti, kdo mají kouření spojené pouze s určitým místem, je možné považovat za kuřáky, u nichž převažuje sociální závislost. Ve vzorku však bylo jen nepatrné množství kuřáků, kteří by měli kouření spojené pouze s restaurací či jiným přesně určeným místem. Naprostá většina kuřáků totiž kouří venku. Kouření je tedy podmíněno spíše skrze skupinu, ve které se jedinec nachází, než přímo skrze fyzické prostředí.

9.4. Vazba kouření na přítomnost dalších osob

74 % respondentů uvedlo, že kouří sami, s kamarády kouří 99 % respondentů. 12 % respondentů (tj. 17 ze 143) uvedlo, že kouří s rodiči. Z hlediska snahy rozlišit sociální a fyzickou závislost je zajímavé zjistit, kolik respondentů kouří pouze s kamarády a nikdy jindy. Ve vzorku je pouze 9 % takových osob. Zároveň je ve vzorku 26 % kuřáků, kteří nikdy nekouří sami.

Ti, kdo kouří pouze ve společnosti dalšího člověka, kouří jednoznačně méně cigaret než ti, kdo kouří i sami. 48 % z nich kouří méně než 20 cigaret týdně, zatímco u těch, kdo kouří i sami, je to pouze 10 %. Jen velmi malé množství (7 %) těch, kdo kouří pouze s někým, vykouří více než 100 cigaret týdně, u těch, kdo kouří i o samotě je to 26 %. Závislost mezi dobou kouření a tím, zda člověk kouří sám nebo ne, je významná pouze na hladině 0,1, na standardní hladině významnosti 0,05 se závislost nepodařilo prokázat. Největší rozdíly jsou v prvních dvou letech kouření. Mezi těmi, kdo nikdy nekouří sami, je 46 % těch, kdo kouří méně než dva roky, mezi těmi, kdo kouří i sami, je jich pouze 24 %. Přesto nelze říci, že by v počátečních fázích kouření kouřili středoškoláci výhradně v něčí společnosti. I mezi těmi, kdo kouří méně než dva roky, je větší podíl těch, kdo kouří i o samotě (60 %) než těch, kdo kouří jen v něčí společnosti. S přibývajícím dobou kouření dále stoupá podíl těch, kdo kouří i sami.

S jistým zjednodušením lze prohlásit ty, kdo kouří pouze v něčí společnosti, za sociálně závislé kuřáky a ty, kdo kouří i o samotě, za kuřáky též fyzicky závislé.⁸ Na základě předchozích zjištění potom platí, že s přibývajícím dobou kouření počet fyzicky závislých sice roste, ovšem u většiny kuřáků přichází fyzická závislost velmi rychle za závislostí sociální. Již v horizontu méně než jednoho roku od začátku kouření je mezi středoškoláky vyšší podíl těch, kdo jsou na kouření tabáku závislí i fyzicky než těch, kdo by byli závislí pouze sociálně.

9.5. Vliv společenské tolerance

Otázka společenské tolerance ke kouření mladistvých byla sledována spíše jen okrajově. Vzhledem k tomu, že výzkum byl zaměřen na středoškoláky, mohlo být zjišťováno pouze to, jak tuto společenskou toleranci vnímají a jaké má dopady na jejich kuřácké chování. Pro zjišťování skutečných postojů společnosti ke kouření mladistvých by muselo být zorganizováno samostatné šetření zaměřené spíše na celou (a zejména dospělou) populaci.

Postoje společnosti ke kouření mladistvých a její postoje ke kouření obecně jsou však pro kouření mladistvých významné. Odrážejí se totiž například v legislativě, a v jejím každodenním dodržování. Míra sociální kontroly má významný vliv na možnost mladistvých kouřit na veřejných místech, která jsou pro kouření středoškoláků nejčastějším prostředím.

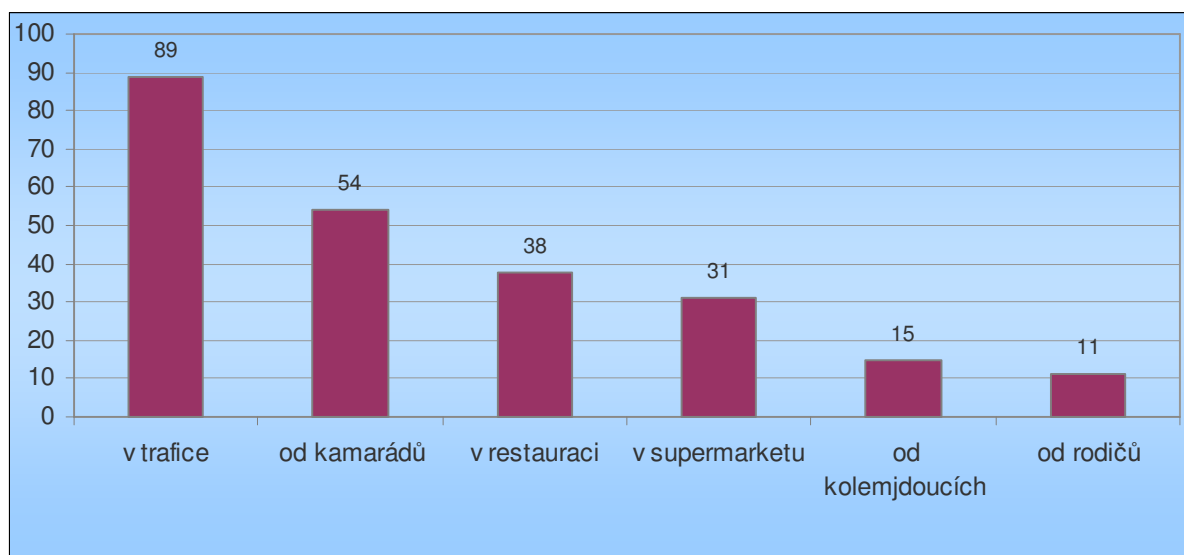
Názor na to, zda společnost kuřáky odsuzuje, byl mezi respondenty velmi rovnoměrně rozptýlen. Celkem 44 % s ním souhlasilo, 41 % nesouhlasilo, zbytek respondentů neměl

⁸ Tato definice je samozřejmě velmi zjednodušená a nelze ji považovat za skutečný indikátor fyzické či sociální závislosti. Snaží se rozlišit mezi sociálními a dalšími vlivy na kouření, nikoli přesně diagnostikovat přítomnost či nepřítomnost fyzické závislosti u jedince. U těch, kdo kouří sami, by bylo možné kouření vysvětlovat i přítomností psychické závislosti (kouření v určité situaci).

vyhraněný názor. Vyplývá z toho však, že kouření rozhodně není pro středoškoláky jednoznačně společensky odsuzovaným jevem.

Významným ukazatelem společenského postoje ke kouření by mohlo být dále to, kde mladiství kuřáci nejčastěji shánějí cigarety. Následující graf ukazuje, jaký podíl kuřáků uvedl daný zdroj cigaret mezi třemi nejčastějšími způsoby. Ukazuje se, že nejčastěji shánějí mladiství kuřáci cigarety v trafice, další veřejné zdroje (restaurace, supermarkety) následují až s poměrně velkým odstupem. Můžeme se domnívat, že prodavači trafik jsou nejméně postihováni kontrolou v případě prodeje tabákových výrobků nezletilým a jsou tedy nejvíce ochotni jim cigarety prodávat.

Graf 8 - Kde středoškoláci nejčastěji shánějí cigarety (%)



Graf udává procentní podíl respondentů, kteří danou možnost uvedli mezi třemi nejčastějšími místy

10. Bývalí kuřáci

Identifikace osob, které dříve kouřili a nyní již nekouří, byla na základě dotazníku možná dvěma způsoby. Prvním způsobem bylo přímé ztotožnění se respondentem s označením „bývalý kuřák“. S tímto označením se ztotožnilo 9 % středoškoláků (tj. 36 respondentů).

Otázky týkající se zkušeností bývalých kuřáků byly pokládány respondentům, kteří odpověděli, že v současnosti pravidelně (alespoň jednou za měsíc) nekouří, ale dříve bylo období, kdy ano. Podle tohoto kritéria je ve vzorku 59 bývalých kuřáků, tj. 16 %. Bývalých kuřáků je více na odborných školách než gymnáziích, což je však podmíněno zejména vyšším počtem kuřáků zde obecně (v poměru počtu bývalých kuřáků k celkovému počtu kuřáků není mezi různými typy škol významný rozdíl). Závislost počtu bývalých kuřáků na věku ani pohlaví se nepodařilo prokázat.

Bývalým kuřákům byly dále pokládány otázky týkající se jejich kuřáckých zkušeností. Rozsah souboru bývalých kuřáků neumožňuje příliš podrobné třídění, proto se následující analýza omezí zejména na prostý popis situace mezi bývalými kuřáky.

Většina bývalých kuřáků kouřila, předtím než přestala, po období jednoho či dvou let. S kouřením začali nejčastěji ve čtrnácti nebo patnácti letech, přestali nejčastěji ve 15 nebo 16 letech.

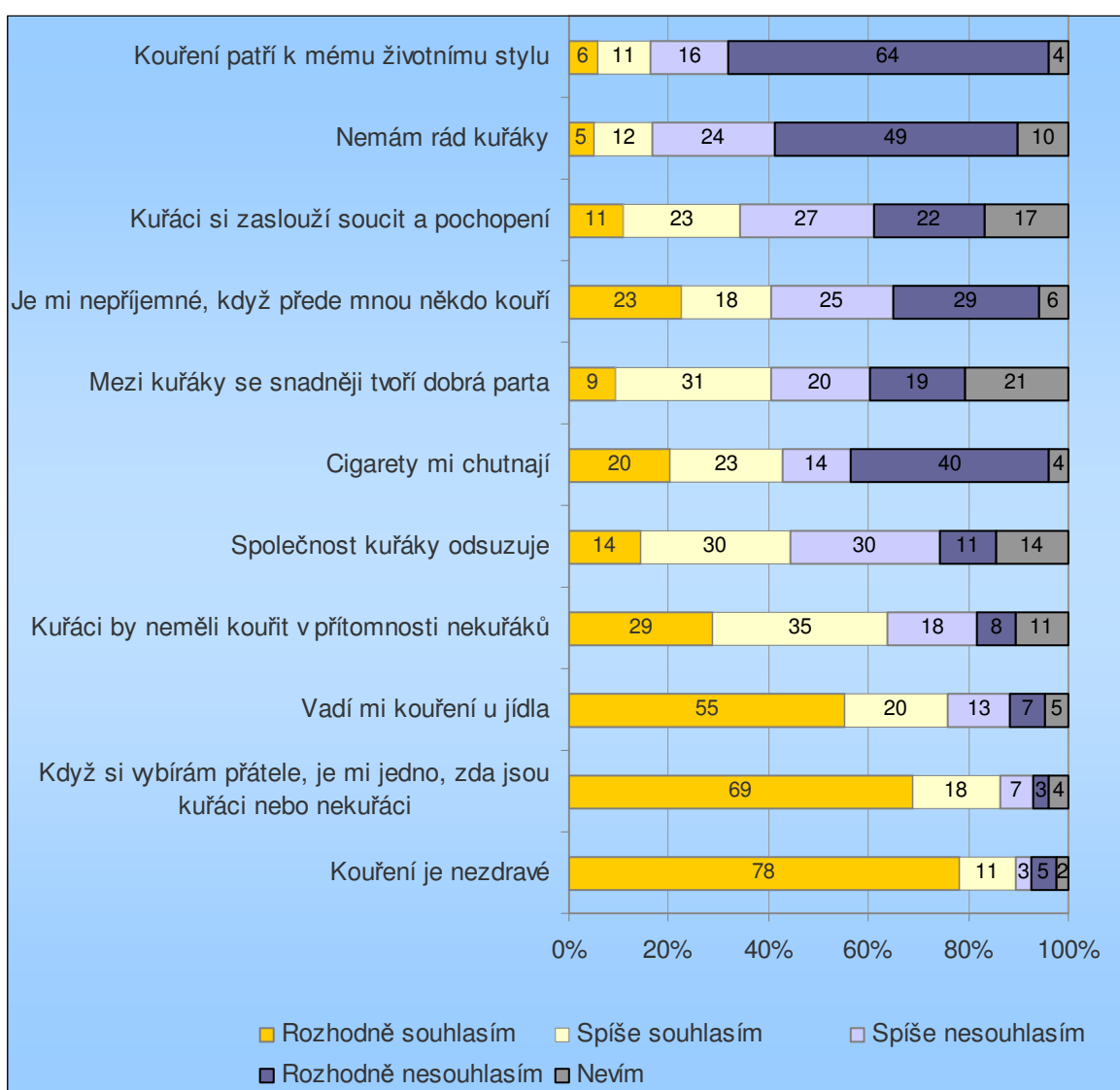
Většina bývalých kuřáků kouřila nejméně jednou týdně cigarety, méně často kouřilo jen 12 % z nich. 56 % z nich také někdy kouřilo vodní dýmku a 33 % doutník nebo dýmku. Ti, kdo kouřili denně, kouřili průměrně 8 cigaret za den, jen velmi malé množství bývalých kuřáků (13 %) kouřilo 10 nebo více cigaret za den. Průměrný počet cigaret za týden u těch, kdo kouřili alespoň jednou týdně, činil 39 cigaret, ovšem s velmi širokým rozpětím od 1 do 280 cigaret, mediánová hodnota byla 13 cigaret, což je mírně méně než u těch, kdo kouří v současnosti (u těch byla mediánová hodnota 15 cigaret).

Z hlediska sociálních vlivů na kouření jsou zajímavé důvody ukončení kouření. Nejčastějším udávaným důvodem bylo vlastní zdraví (38 %), následovalo s velkým odstupem trvzení, že to respondentovi nic nedávalo, nebavilo ho to apod. (9 %, tj. 5 odpovědí). Třikrát nebo vícekrát se dále objevily důvody cigarety byly drahé, kvůli příteli/přítelkyni a kvůli rodičům. Obecně lze ale říci, že sociální vazby jsou při snaze přestat kouřit spíše slabým důvodem nebo důvodem, který nevede k úspěchu. Nejúspěšnějším předpokladem je naopak vnitřní motivace respondenta. Zatímco začátek kouření je často stimulován sociálním prostředím, snaha přestat je spíše záležitostí individuální.

11. Postoje ke kouření

Kromě zkoumání zkušeností s kouřením a faktorů, které toto kouření ovlivňují, se výzkum zaměřil také na postoje středoškoláků ke kouření a kuřáctví. Dotazník obsahoval baterii 11 tvrzení, ke kterým se respondenti vyjadřovali na čtyřbodové škále rozhodně souhlasím – spíše souhlasím – spíše nesouhlasím – rozhodně nesouhlasím. Bylo možné zvolit i odpověď nevím, jejímž cílem bylo identifikovat otázky, ke kterým mají respondenti problém zaujmout jednoznačné stanovisko.

Graf 9 – Postoje ke kouření



Nejčastější souhlas vyslovili respondenti s tvrzením „Kouření je nezdravé“ (90 %, přitom 78 % rozhodně souhlasilo), následovalo tvrzení „Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda jsou kuřáci nebo nekuřáci“ (87 %, přitom 69 % rozhodně ano). Nadpoloviční většina respondentů vyslovila souhlas ještě s tvrzeními „Vadí mi kouření u jídla“ (76 %; 55 % rozhodně ano) a „Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků“ (64 %). V posledním zmiňovaném případě ale již zdaleka ubývá rozhodných souhlasů (29 %).

Naopak nejčastější nesouhlas byl vysloven v případě tvrzení „Kouření patří k mému životnímu stylu“ (80 %, 64 % rozhodně nesouhlasí), „Nemám rád kuřáky“ (73 %, 49 % rozhodně nesouhlasí), „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“ (54 %, 29 rozhodně nesouhlasí) a „Cigarety mi chutnají“ (54 %, 40 % rozhodně ne).

Jako nejproblematictější (soudě podle podílu odpovědí „nevím“) se jevila tvrzení „Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta“ (21 % nevím), „Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení“ (17 %) a „Společnost kuřáky odsuzuje“ (41 %). Tato tvrzení rovněž vykazovala poměrně vyrovnaný podíl souhlasů a nesouhlasů, pouze v případě tvrzení o soucitu a pochopení výrazněji převážil nesouhlas.

Největší radikality na obou pólech dosáhla tvrzení „Cigarety mi chutnají“ (20 % rozhodně souhlasí, 40 % rozhodně nesouhlasí) a „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“ (23 % rozhodně souhlasí, 29 % rozhodně nesouhlasí).

Lepší vhled do problematiky postojů ke kouření nám může poskytnout **faktorová analýza**. Pro její účely byly přirozeně vyřazeny odpovědi „nevím“.

Pro výpočet faktorové analýzy byla zvolena generalizovaná metoda nejmenších čtverců. Při nerotovaném řešení nalezla tři faktory vysvětlující dohromady 55 % celkové variance. Mezi nimi měl jasnou převahu jeden obecný faktor, který sám o sobě vysvětlil 31 % variance. Tento obecný faktor postojů ke kouření přirozeně souvisí s kuřáctvím či nekuřáctvím jedince. Nejsilněji se na něm podílejí položky „Cigarety mi chutnají“ a „Kouření patří k mému životnímu stylu“, s opačným znaménkem potom „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“ a „Nemám rád/a kuřáky“. Pro podrobnější přehled výsledků faktorové analýzy viz tabulku 4A v příloze.

I přes existenci jednoho obecného faktoru postojů ke kouření nelze říci, že by tento faktor vysvětloval většinu variance mezi postoji ke kouření. Pro podrobnější analýzu bylo proto využito rotovaného řešení faktorové analýzy s rotací Varimax a byly sledovány všechny tři faktory. Význam rozdílů mezi jednotlivými faktory, které by nebylo prostřednictvím jednoho obecného faktoru možno vysvětlit, se ukáže zejména při sledování rozdílných faktorových skóre mezi různými skupinami respondentů (viz dále).

Tabulka 7 - Faktorová analýza postojů ke kouření - rotovaná matice faktorových zátěží

	Faktor		
	1	2	3
Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta	0,078	0,425	-0,066
Společnost kuřáky odsuzuje	0,135	0,170	-0,033
Kouření patří k mému životnímu stylu	-0,255	0,758	-0,091
Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří	0,621	-0,222	0,344
Kouření je nezdravé	0,036	-0,001	0,332
Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda jsou kuřáci nebo nekuřáci	-0,617	0,058	0,032
Vadí mi kouření u jídla	0,159	-0,187	0,733
Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení	-0,217	0,435	-0,024
Cigarety mi chutnají	-0,418	0,630	-0,265
Nemám rád kuřáky	0,713	-0,100	0,150
Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků	0,497	-0,139	0,379

Extraction Method: Generalized Least Squares. Missing exclude – listwise.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Rotation converged in 4 iterations.

Faktor číslo jedna je nejvýznamněji sycen položkou „Nemám rád kuřáky“ a „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“, slaběji k němu přispívá i tvrzení „Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků“. Naopak silně záporně přispívá názor „Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda to jsou kuřáci nebo nekuřáci“ – tedy v tomto faktoru je významné, zda jsou přátelé kuřáci nebo nekuřáci. Záporně přispívá i názor „cigarety mi chutnají“. Tento faktor lze označit jako **faktor negativního postoje ke kuřákům**.

Faktor číslo dvě v největší míře sytí názory „Kouření patří k mému životnímu stylu“ a „Cigarety mi chutnají“. Dále k němu přispívají tvrzení „Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení“ a „Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta“. Záporně přispívá nejsilněji tvrzení „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“. Druhý faktor představuje **ztotožnění se s kuřáctvím**.

Třetí faktor je nejvýznamněji sycen položkou „Vadí mi kouření u jídla“, s odstupem je pak sycen i položkami „Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků“, „Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří“ a „Kouření je nezdravé“. Záporně je potom sycen zejména položkou „Cigarety mi chutnají“. Stejně jako faktor jedna tento faktor představuje spíše jistý negativní postoj ke kouření.

I přes snahu nalézt nezávislé faktory, vykazují faktory jedna a tři jistou pozitivní korelaci (Pearsonův korelační koeficient 0,159). Oproti faktoru jedna je však třetí faktor významně slaběji sycen položkou „Nemám rád kuřáky“ a neobsahuje významnou zápornou zátěž tvrzení „Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda to jsou kuřáci nebo nekuřáci“. Naopak výraznější

je podíl položek „Vadí mi kouření u jídla“ a „Kouření je nezdravé“. Zatímco první faktor je tedy směřován spíše k osobě kuřáka a obsahuje hodnotící prvky, třetí faktor je vázán spíše na kouření jako činnost a není tolik zatížen hodnotícím postojem.

S ohledem na to bychom mohli faktor číslo jedna označit jako *negativní postoj ke kuřákům* a faktor číslo tři *negativní postoj ke kouření*. Faktor pozitivního postoje je jen jeden, obsahuje obě složky a lze jej považovat za faktor *ztotožnění se s kuřáctvím*.

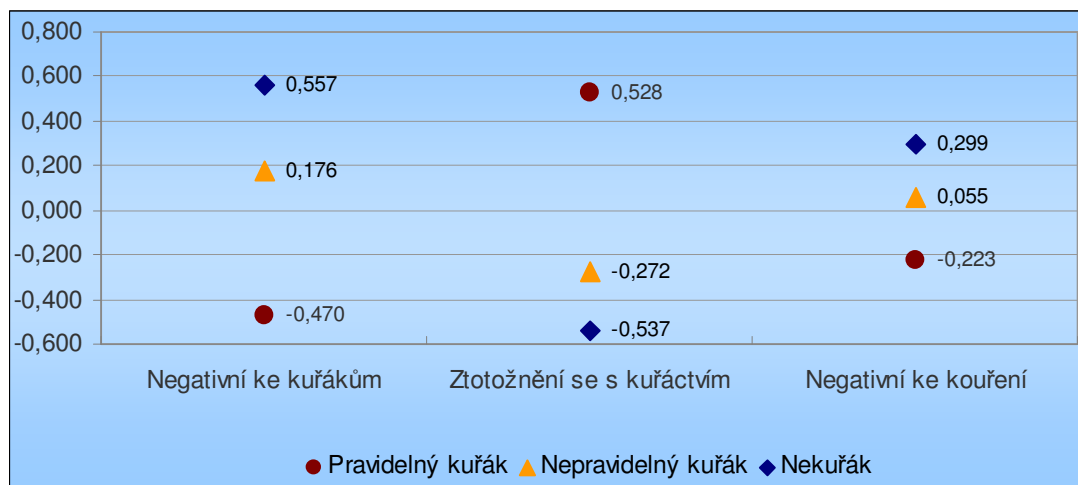
Následující analýza se bude zabývat porovnáním toho, kdo jaké z těchto postojů více zaujímá. Analýza je poněkud omezena tím, že s ohledem na chybějící odpovědi v otázkách byla faktorová analýza provedena jen na 174 respondentech. Tento počet však stále umožňuje alespoň základní třídění.

11.1. Závislost postojů na charakteristikách respondenta

Souvislost s kuřáctvím respondenta

Sledovat závislost těchto postojů na kuřáctví samozřejmě nevede k příliš překvapivým zjištěním. Nejsilnější závislost ($\eta^2 = 0,549$) se projevuje u ztotožnění se s kuřáctvím, podobně silná je i závislost v případě negativního postoje ke kuřákům. V případě negativního postoje ke kouření je závislost trochu slabší ($\eta^2 = 0,272$), ale přesto dosti významná. Následující graf ukazuje průměrné faktorové skóry pravidelných kuřáků, nepravidelných kuřáků a nekuřáků v jednotlivých faktorech.

Graf 10 - Faktorové skóry podle kuřáctví respondenta



Na první pohled je patrné, že pravidelní kuřáci dosahují vyššího průměrného skóru ve faktoru ztotožnění se s kuřáctvím, nekuřáci naopak v negativním postoji ke kuřáctví a kouření. Jak ukázala i těsnost závislosti výše, rozdíly jsou větší v případě negativního postoje ke kuřákům než v případě negativního postoje ke kouření. Nepravidelní kuřáci se vždy umísťují mezi krajními dvěma kategoriemi.

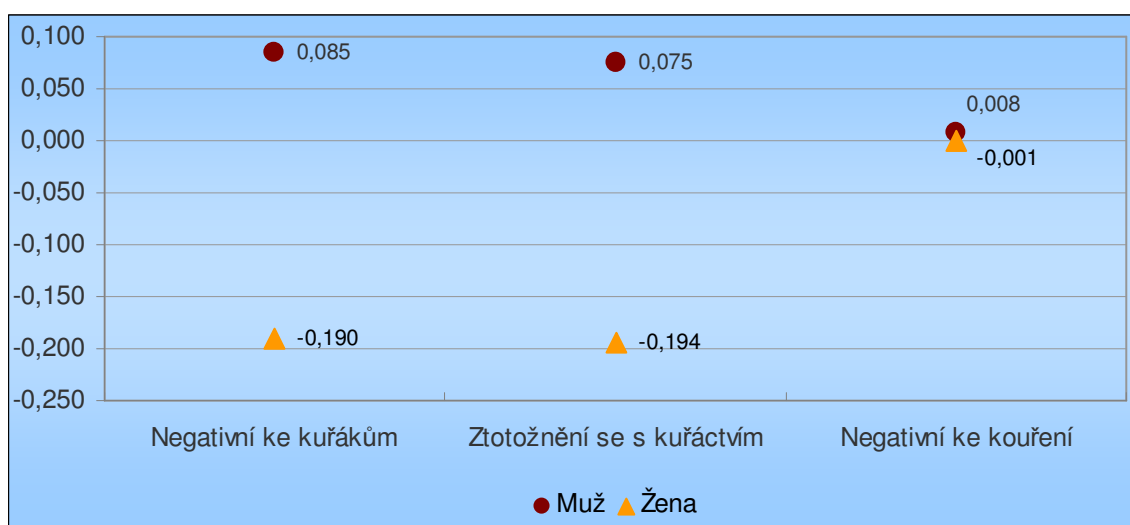
V síle negativního postoje ke kuřákům je statisticky významný rozdíl mezi každými dvěma uvedenými kategoriemi. V případě ztotožnění se s kuřáctvím se nepravidelní kuřáci blíží spíše nekuřákům, rozdíl mezi nimi již není statisticky významný. Rozdíl mezi pravidelnými a nepravidelnými kuřáky v tomto faktoru přitom statisticky významný je.

V případě negativního postoje ke kouření jsou rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi menší, statisticky významný rozdíl je pouze mezi pravidelnými kuřáky a nekuřáky, nepravidelní kuřáci se významně neodlišují ani od jedné z uvedených kategorií.

Souvislost s pohlavím respondenta

Závislost na pohlaví se podařilo prokázat pouze na hladině významnosti 0,1 a pouze v případě prvních dvou faktorů. Míra souhlasu se třetím faktorem se u mužů a žen neliší. Vliv pohlaví na kuřáctví se nepodařilo dokázat (viz dříve), proto by kuřáctví nemělo významně zkreslovat ani závislost názoru na pohlaví. Ženy dosahují nižších hodnot v obou případech – negativního postoje ke kuřákům i ztotožnění se s kuřáctvím. Tento zdánlivý rozpor může ukazovat na to, že odlišnost mezi ženami a muži se netýká tolik jejich rozdílných názorů na kouření jako spíše tendence mužů častěji než ženy volit extrémní hodnoty, která se projevila u řady empirických šetření.

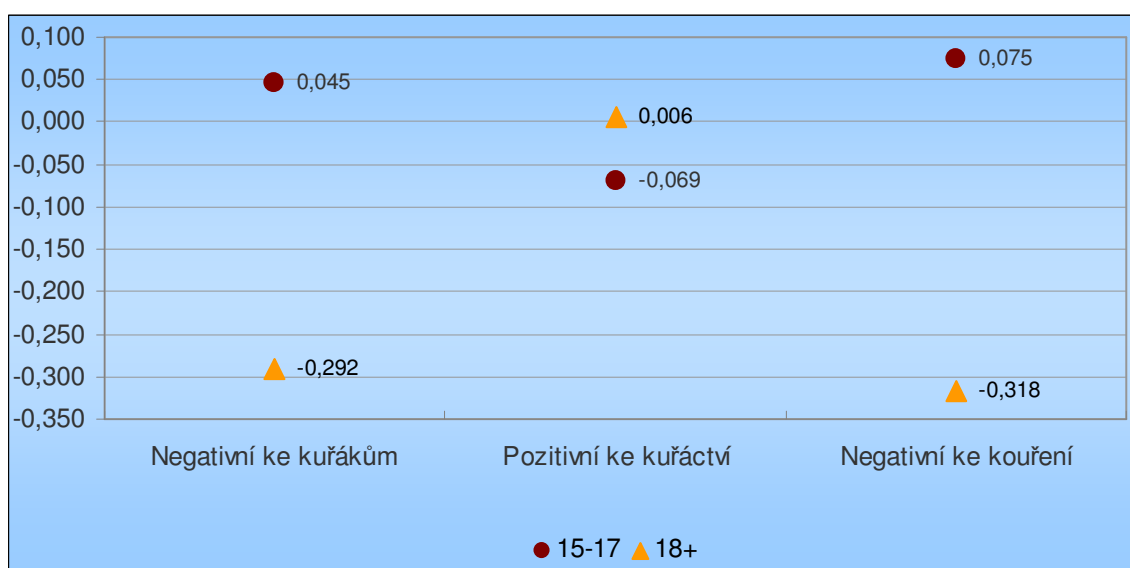
Graf 11 - Faktorové skóry podle kuřáctví respondenta



Souvislost s věkem respondenta

Při věkovém třídění na skupiny do 18 let a nad 18 let se statisticky významné rozdíly ukázaly v případě negativních postojů ke kuřákům i ke kouření. Mladší studenti vyjadřovali častěji negativní postoje. V případě ztotožnění se s kuřáctvím nebyl mezi mladšími a staršími shledán statisticky významný rozdíl. Je třeba zde uvážit, že mladší ročníky jsou zároveň ti, kdo méně kouří. Faktory věku a kuřáctví se zde ovlivňují vzájemně a společně pak ovlivňují postoj ke kouření.

Graf 12 - Faktorové skóry podle věku respondenta

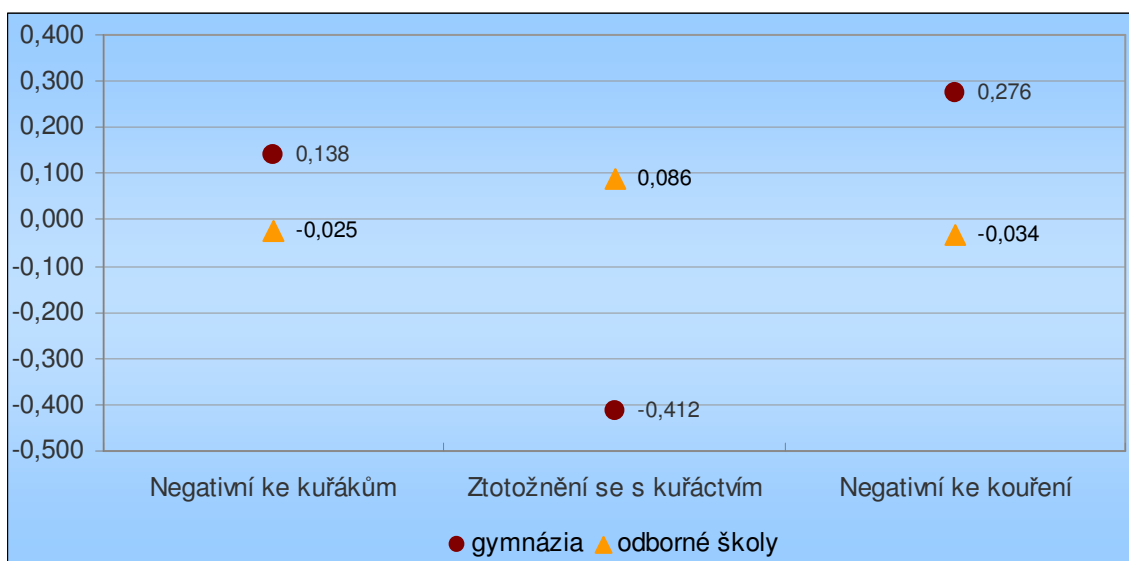


Při podrobnějším třídění podle věku byla prokázána závislost pouze v případě negativního vztahu ke kouření, avšak síla závislosti je velmi malá ($\eta^2 = 0,065$). Vyššího skóre v tomto faktoru dosahují šestnácti- a sedmáctiletí. Patnáctiletí a osmnáctiletí a starší pak dosahují hodnot nižších. Při párovém srovnání však mezi žádnými ze dvou hodnot nebyl nalezen statisticky významný rozdíl.

Souvislost s typem školy

Statisticky významný rozdíl mezi žáky gymnázií a odborných škol byl shledán ve faktoru ztotožnění se s kuřáctvím na hladině významnosti 0,05 a negativního postoje ke kouření na hladině významnosti 0,1. Studenti gymnázií se významně méně často ztotožňují s kuřáctvím a významně častěji zastávají postoj negativního vztahu ke kouření. V případě negativního postoje ke kuřákům není rozdíl statisticky významný. Víme, že mezi studenty gymnázií je významně menší podíl kuřáků než mezi studenty odborných škol, stejně jako v případě věku se zde bude jednat o vzájemný vliv těchto proměnných.

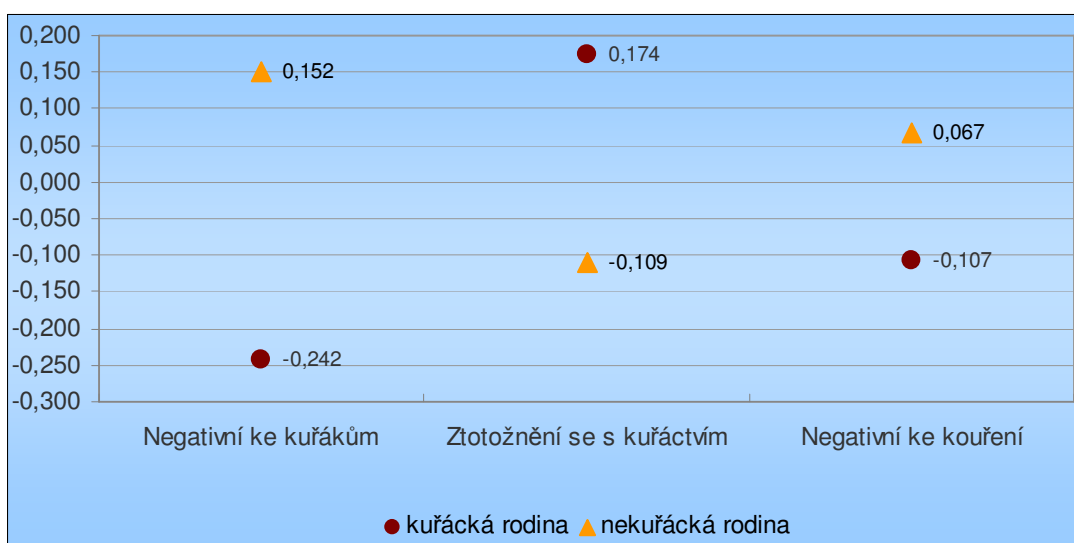
Graf 13 - Faktorové skóry podle typu školy



Souvislost s kuřáctvím v rodině

Rozdíly v postojích v závislosti na tom, zda respondent pochází z kuřácké či nekuřácké domácnosti, se projevují významně zejména ve faktorech negativního postoje ke kuřákům a ztotožnění se s kuřáctvím. Ve faktoru negativního postoje ke kouření nejsou rozdíly statisticky významné. Respondenti z kuřáckých rodin dosahují vyššího skóre ve faktoru ztotožnění se s kuřáctvím, naopak významně nižšího skóre ve faktoru negativního postoje ke kuřákům. Zajímavé je srovnání negativního postoje ke kuřákům a ke kouření. Respondenti z kuřáckých rodin zaujímají častěji negativní postoje ke kouření než ke kuřákům, dalo by se říci, že jsou ve vztahu k lidem méně hodnotící. Naopak respondenti z nekuřáckých rodin zaujímají negativnější postoj ke kuřákům než ke kouření jako jevu, jsou více hodnotící.

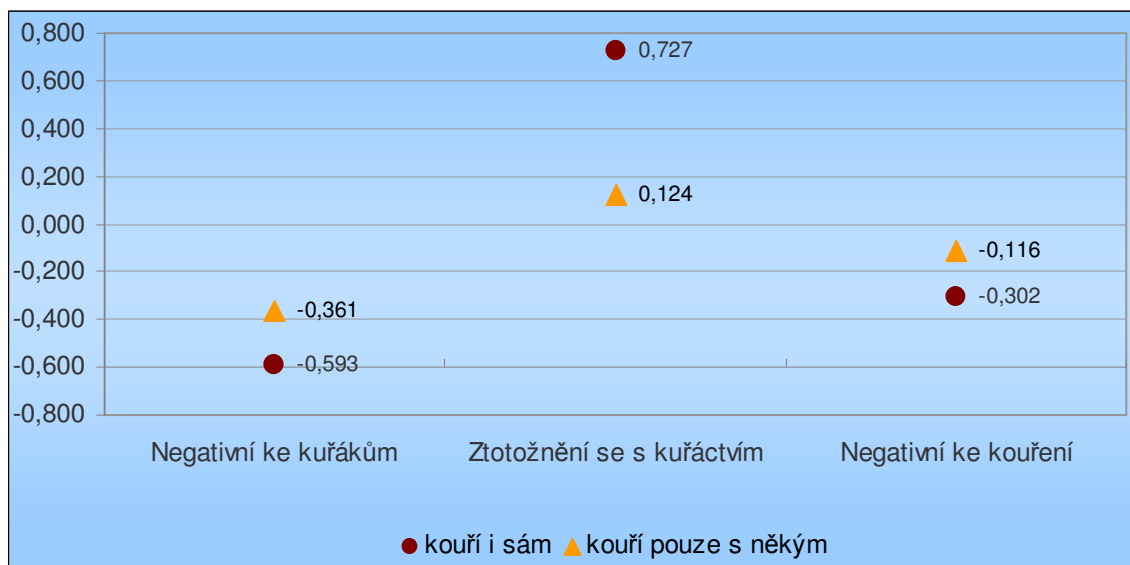
Graf 14 - Faktorové skóry podle kuřáctví v rodině respondenta



Postoje fyzicky a sociálně závislých kuřáků

Kuřáci, kteří kouří i sami, se významně liší od kuřáků, kteří kouří výhradně v něčí společnosti zejména ve ztotožnění se s kuřáctvím. Ti, kdo sami nekouří a jsou tedy považováni za kuřáky závislé pouze sociálně, se s kuřáctvím ztotožňují méně než fyzicky závislí kuřáci, i když stále nad průměrem za celý soubor. Na škálách obou negativních postojů se kuřáci závislí sociálně a fyzicky tak významně neliší.

Graf 15 - Faktorové skóry sociálně a fyzicky závislých kuřáků



12. Sebehodnocení kuřáků a nekuřáků

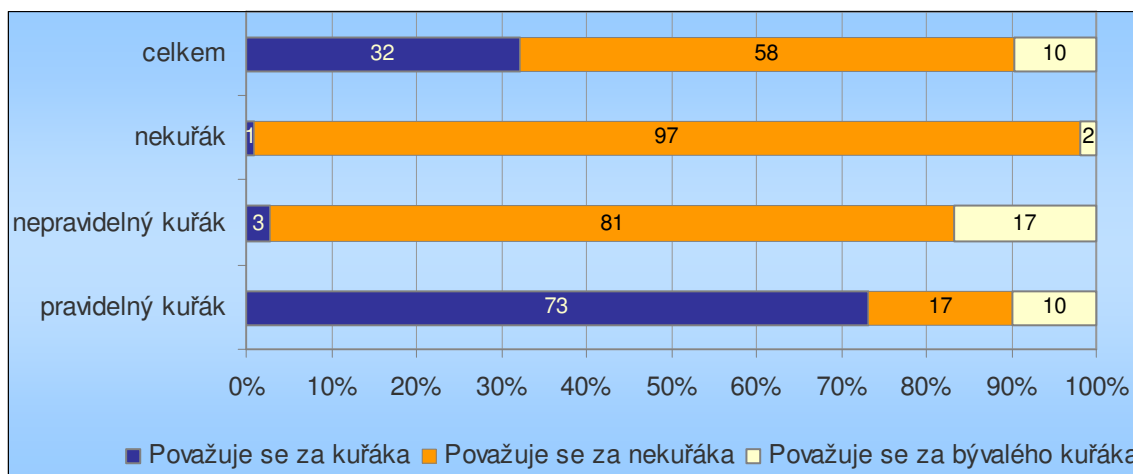
Následující kapitoly se budou zabývat sebehodnocením respondentů ve vztahu ke kuřáctví.

57 % respondentů považuje sebe sama za nekuřáka, 32 % za kuřáka a 9 % za bývalého kuřáka. Z hlediska udané frekvence kouření je v souboru jen 28 % nekuřáků, 29 % nepravidelných kuřáků a 43 % kuřáků pravidelných. K hodnocení bývalého kuřáctví nemáme objektivní kritérium k dispozici, což přímou srovnatelnost těchto zařazení mírně komplikuje. I přesto je však možné na první pohled říci, že soulad sebehodnocení a pravidelnosti kouření není úplný.

Největší soulad sebehodnocení a objektivního měřítka je logicky mezi nekuřáky. Z nepravidelných kuřáků se 81 % považuje za nekuřáka. Z těch, kdo jsou v současné době pravidelnými kuřáky (tedy kouří alespoň jednou týdně), se jich za kuřáky považuje pouze 73 %. 10 % z nich se považuje za bývalé kuřáky, což může znamenat, že své kouření výrazně omezili vůči stavu v minulosti. Avšak 17 % těch, kdo kouří jednou týdně nebo častěji, se považuje za nekuřáky, což je přinejmenším varovný ukazatel toho, jak může být sebehodnocení zavádějící. Nepřiznání si kuřáctví zároveň může vést k tomu, že jej dotýčný

vůbec nevnímá jako problém. Pravděpodobnost, že tedy začne svou situaci nějak řešit a kouření odvykat, se tím velice snižuje.

Graf 16 – Sebezařazení do skupiny kuřáků/nekuřáků/bývalých kuřáků (%)



Na svislé ose jsou kategorie definované na základě objektivního kritéria – pravidelnosti kouření (definice viz kapitola prevalence kouření)

Výhradní kuřáci cigaret se jednoznačně definují jako kuřáci pouze v případě, že kouří cigarety denně. Z denních kuřáků cigaret se za kuřáky považuje 93 %, z těch, kdo kouří jednou až dvakrát týdně už pouze 31 %. U těch, kdo kouří cigarety méně často než jednou týdně, podíl těch, kdo se považují za kuřáky, nepřekračuje 8 %.

Nejvíce těch, kdo se považují za bývalé kuřáky, je mezi respondenty, kteří v současnosti kouří jednou nebo dvakrát za měsíc – 42 %. Hodnocení sebe sama jako bývalého kuřáka tedy rozhodně nevyplývá z toho, že by respondent úplně kouřit přestal, je zřejmě vázáno na omezení kouření oproti minulosti. Při stálém, i když omezeném přísunu nikotinu, je však poměrně velké riziko, že dotyčný začne opět kouřit pravidelně.

Z výhradních kuřáků vodní dýmky se nikdo za kuřáka nepovažuje. Je ovšem sporné, nakolik toto souvisí s typem tabákového výrobku a do jaké míry s frekvencí jeho užívání. Mezi těmi, kdo kouří pouze vodní dýmku, je totiž převaha kuřáků nepravidelných, naproti tomu mezi kuřáky cigaret je převaha kuřáků pravidelných. Provede-li se analýza pouze na nepravidelných kuřácích, závislost na výhradním či kombinovaném kouření více tabákových výrobků se neprokáže a zjistíme, že za kuřáky se považuje pouze několik nepravidelných kuřáků více tabákových výrobků. Výhradní nepravidelní kuřáci cigaret ani vodní dýmky se za kuřáky nepovažují. Pro detailnější rozpracování této analýzy by bylo zapotřebí většího vzorku, obecným závěrem zůstává, že nepravidelní kuřáci jakýchkoli tabákových výrobků se považují spíše za nekuřáky.

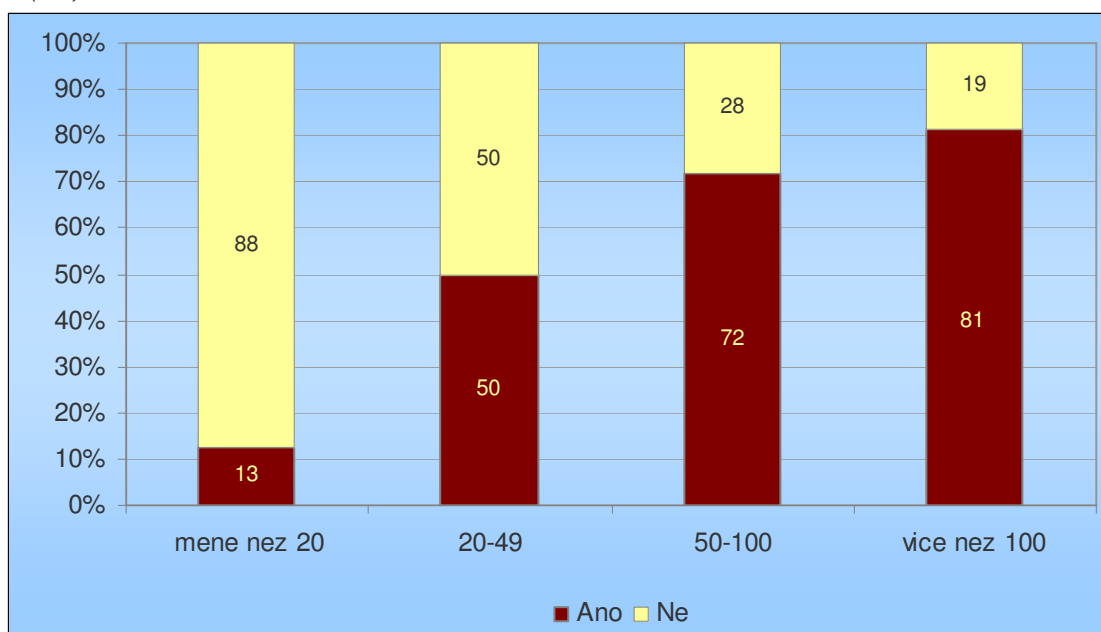
12.1. Hodnocení závislosti na nikotinu

Následující otázky se opět týkají pouze těch, kdo uvedli, že kouří pravidelně alespoň jednou za měsíc (popis souboru viz kapitola Vliv sociálního prostředí na kuřáctví jedince).

Z tohoto souboru kuřáků si 52 % myslí, že jsou závislí na tabáku. Z těch, kdo kouří cigarety méně často než denně, se za závislého nepovažuje prakticky nikdo. Z denních kuřáků cigaret se pak za závislé považuje 65 %, 35 % se domnívá, že nejsou závislí.

Přestava o vlastní závislosti samozřejmě velmi silně závisí na množství vykouřených cigaret. Z těch, kdo kouří méně než 20 cigaret týdně, se za závislé považuje pouze 13 % osob, z těch, kdo vykouří 20-50 cigaret týdně je to již 50 % a z těch, kdo vykouří více než 100 cigaret týdně, se za závislé považuje 81 %.

Graf 17 - Hodnocení vlastní závislosti na tabáku podle počtu vykouřených cigaret za týden(%)



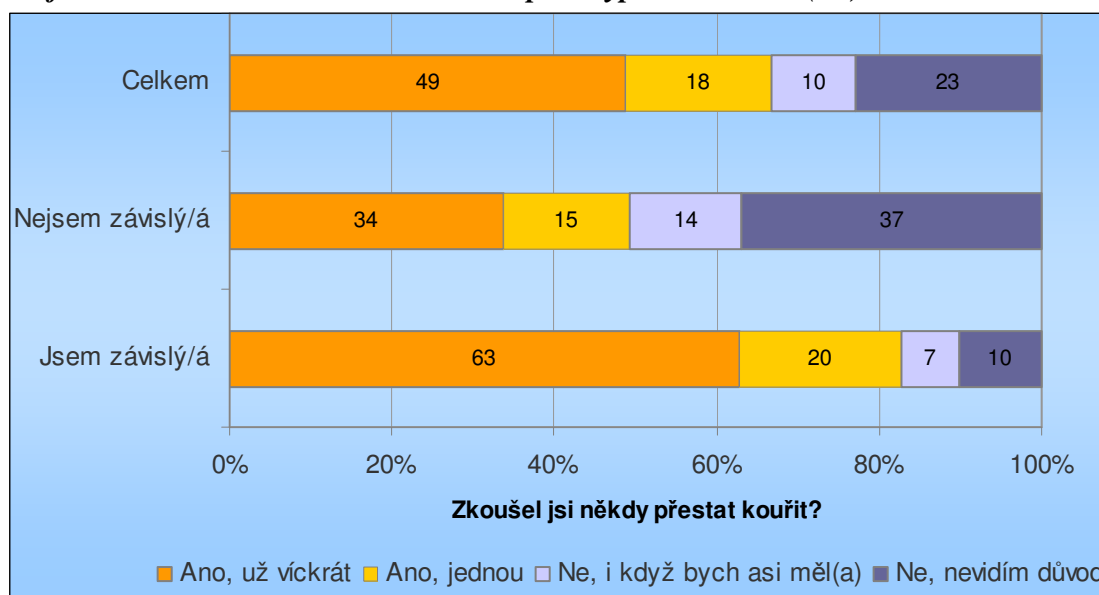
Respondenti odpovídali na otázku „Myslíš, že jsi na tabáku závislý?“

Více než s absolutním množstvím vykouřených cigaret však závislost souvisí s možností se vzdát kouření. 65 % ze souboru kuřáků už někdy zkoušelo s kouřením přestat, 47 % dokonce již vícekrát. Většina z těch, kdo nikdy přestat kouřit nezkoušeli, ani nevidí důvod, proč by měli (23 % všech odpovědí), pouze 11 % nikdy nezkoušelo přestat kouřit, i když se domnívají, že by měli. Pokusy přestat kouřit přitom nijak významně nezávisí na množství vykouřených cigaret.

Pokusy přestat a představa o vlastní závislosti spolu naproti tomu souvisejí dost silně ($C = 0,346$). Ti, kdo již někdy zkoušeli přestat kouřit, se domnívají, že jsou závislí, významně

častěji než ti, kdo to nikdy nezkoušeli. Částečné ovlivnění množstvím vykouřených cigaret zde úplně vyloučit nemůžeme, nicméně není jediným faktorem, který by mohl vysvětlit souvislost mezi pokusy přestat a představou o vlastní závislosti (zejména proto, že pokusy přestat na množství cigaret příliš nezávisí). Zejména skokový rozdíl v představách o vlastní závislosti mezi těmi, kdo již někdy zkoušet přestali a těmi kdo ne, svědčí o tom, že přiznání vlastní závislosti je z velké části otázkou toho, zda jedinec sám sobě dá vůbec příležitost vyzkoušet si, jak obtížné pro něj je vzdát se cigarety.

Graf 18 - Hodnocení vlastní závislosti a pokus přestat kouřit (%)

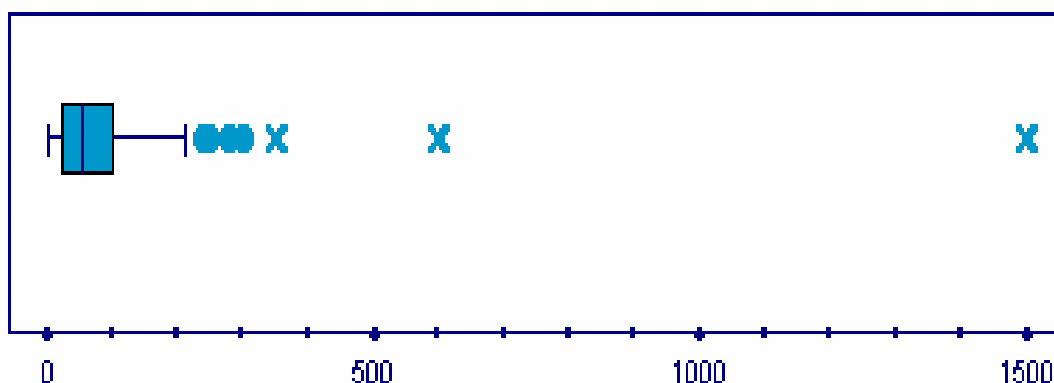


Počet vykouřených cigaret a závislost

Všem respondentům byla položena otázka, kolik cigaret za týden musí podle nich člověk vykouřit, aby se stal závislým. Jak již bylo naznačeno v teoretickém úvodu, není možné závislost měřit čistě podle množství vykouřených cigaret. To si jistě i část studentů uvědomuje, neboť počet nezodpovězených otázek byl v tomto případě v porovnání s ostatními otázkami dosti vysoký (12 %) a často se v dotaznících vyskytly spontánní připomínky „nezávisí na počtu cigaret“, „jak u koho“ apod. Otázka však byla záměrně položena zejména proto, aby bylo možné zjistit, zda se v těchto odhadech nějak liší kuřáci a nekuřáci, případně jaká je souvislost mezi tím, kolik cigaret jedinec sám vykouří, kolik cigaret se domnívá, že vykouří závislý člověk a jeho představou o vlastní závislosti.

Průměrný udaný počet cigaret za týden je 70, nicméně vzhledem ke značnému rozptylu dat, zde asi budou soubor charakterizovat lépe medián (50 cigaret), či modus (20 cigaret). Pouze 18 % odpovědí překročilo hranici 100 cigaret za týden.

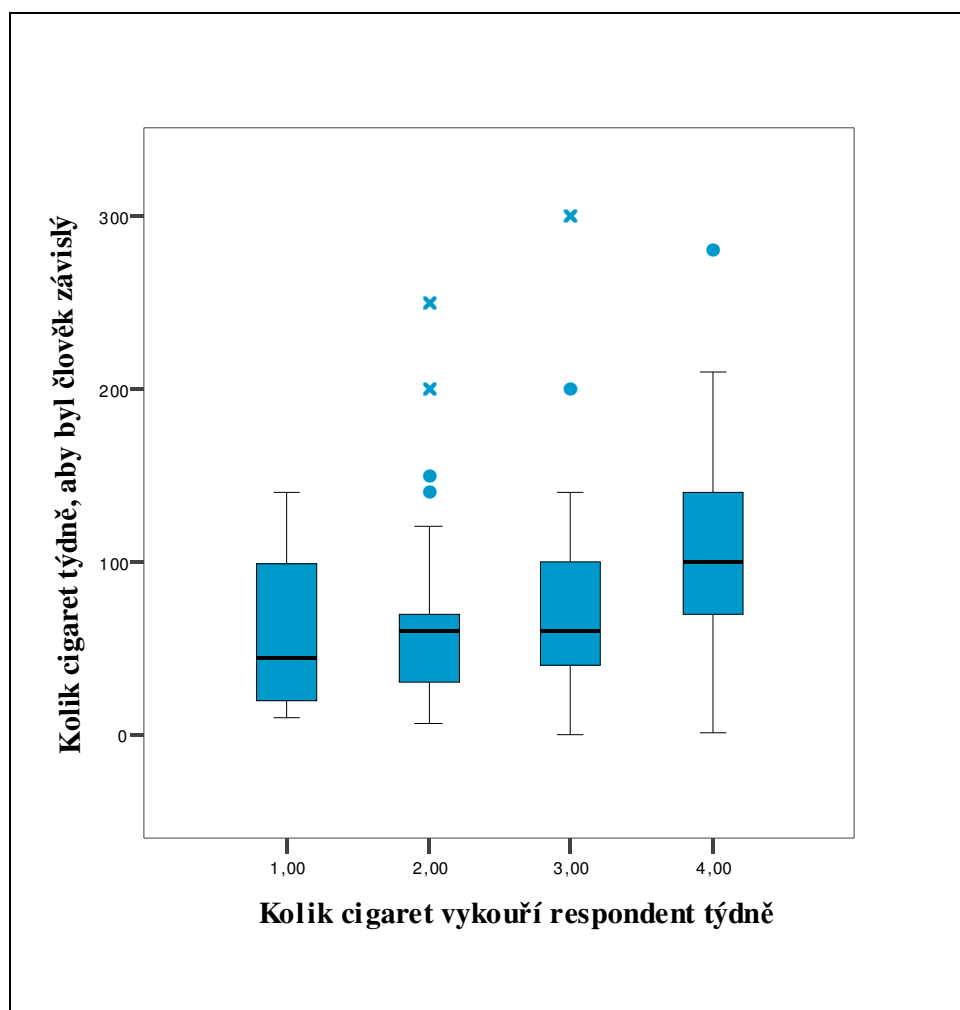
Graf 19 - Kolik cigaret musí člověk v tvém věku týdně vykouřit, aby se stal závislým



Pro porovnání průměrů v různých kategoriích byla odstraněna 3 extrémní pozorování (350, 600 a 1500 cigaret). Po této korekci se směrodatná odchylka zmenšila na polovinu a průměrná hodnota v celém souboru činila 63 cigaret.

Závislost uváděného počtu na tom, zda člověk kouří, se podařilo prokázat. Nejnižší počet cigaret udávají nekuřáci (průměr 50), nejvyšší naopak pravidelní kuřáci (78). Směrodatné odchylky jsou ve všech případech podobné. Rozdíly jsou tedy způsobeny spíše jakýmsi obranným mechanismem ega kuřáků, kteří korigují uváděný počet cigaret vzhledem k vlastnímu kouření, než tím, že by nekuřáci neměli představu o množství cigaret. Tuto hypotézu potvrzuje i to, že u kuřáků počet cigaret uváděný jako kritérium závislosti pozitivně koreluje s množstvím cigaret, které oni sami vykouří. (Pearsonův korelační koeficient 0,331). Mezi těmi, kdo vykouří 50-100 cigaret týdně se jich 27 % procent domnívá, že je jich pro závislost třeba méně než oni sami vykouří (tedy méně než 50). Obdobně u těch, kdo vykouří více než 100 cigaret týdně se jich domnívá jen 37 %, že je třeba pro závislost vykouřit méně než 100 cigaret týdně. U těch, kdo vykouří 50-100 cigaret týdně se už 64 % domnívá, že pro závislost stačí vykouřit méně než 100 cigaret týdně.

Graf 20 - Posuzování hranice závislosti podle toho, kolik cigaret sám respondent kouří



Pozn: Odpovídali pouze ti, kdo kouří alespoň jednou týdně: 1 – méně než 20 cigaret, 2 – 20-49 cigaret, 3 – 50-100 cigaret, 4 – více než 100 cigaret; z grafu pro přehlednost vyřazeny 3 extrémní hodnoty: 350, 600 a 1500.

12.2. Spokojenost s rolí kuřáka a nekuřáka

Další část analýzy se zabývala tím, nakolik jsou středoškoláci spokojeni se svou rolí kuřáka či nekuřáka a jaké případně pociťují problémy.

Z kuřáků poměrně velká část (46 %) uvádí, že je jim jejich vlastní kouření někdy na obtíž. Častěji to uvádějí ti, kdo kouří denně než ti, kdo kouří jednou týdně nebo méně často. Méně často je kouření na obtíž těm, kdo kouří méně než 20 cigaret týdně. Mezi studenty, kteří kouří 20 a více cigaret týdně už statisticky významné rozdíly nejsou a neplatí, že by kouření bylo nejvíce na obtíž těm, kdo kouří největší množství cigaret. Kouření je tedy na obtíž zejména denním kuřákům a to pak již bez ohledu na to, kolik cigaret denně vykouří.

Vysvětlení toho, čím je kouření na obtíž, bylo ponecháno jako otevřená otázka pro volné vyjádření respondentů. Následující tabulka ukazuje nejčastější odpovědi a jejich četnost.

Tabulka 8 - Čím je kouření kuřákům na obtíž (absolutní četnosti)

je drahé	17
při sportu, fyzicka	11
škodí, je nezdravé	8
zápach	8
vadí lidem v okolí	5
nebaví mě to, začíná mi to vadit	4
je občas zle, kašel, zdravotní problémy, problémy s dýcháním	4
nejde kouřit všude	3
zabírá čas	2

Odpovědi s odlišnou formulací a podobným významem byly kategorizovány.

Nekuřáci jsou naopak se svou rolí obvykle spokojeni, pouze 12 % nekuřáků uvedlo, že je jim jejich nekuřáctví někdy na obtíž. Mezi důvody, které nekuřáci uváděli, patřilo vypadnutí z kolektivu, kouření lidí v okolí, neznalost pocitu kuřáků a z ní vyplývající problémy v komunikaci. Četnost těchto odpovědí však byla velmi nízká. Problém jistého sociálního vyloučení nekuřáků mezi středoškoláky tedy v některých případech existuje, ale není příliš rozšířený. Opět zde hraje roli, že otázka byla položena jako otevřená. Nakolik by se nekuřáci s tvrzením o pocitu exkluze ztotožnili, pokud by jej dostali předložené, je sporné. Pro jisté sociální vyloučení nekuřáků napovídá i to, že 30 % nekuřáků se domnívá, že mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta.

13. Sémantický prostor kouření

Na kapitulu postojů ke kouření a vnímání sebe sama ve vztahu ke kuřáckému chování úzce navazuje následující analýza, jejímž cílem je odhalit významové podobnosti, které středoškoláci přisuzují různým pojmům souvisejících s problematikou kouření. Pozornost byla dále věnována i tomu, nakolik ztotožňují sebe sama s některými z těchto pojmů. Pro analýzu sémantického prostoru byly využity některé vícerozměrné statistické metody (sémantický diferenciál, klastrová analýza a diskriminační analýza). Jejich metodika je u každé analýzy stručně naznačena. Cílem použití relativně velkého počtu metod bylo jednak co nejpřesněji zmapovat prostor, ale také pokusit se odhalit, jaké možnosti jednotlivé metody při analýze sémantického prostoru nabízejí a jaká omezení z nich vyplývají.

Pro zmapování sémantického prostoru byly vybrány pojmy cigareta, vodní dýmka, kuřák, nekuřák, závislost, já, spolužáci a drogy. Aby bylo dosaženo co největší relevance sledovaných vlastností ke zkoumaným objektům, byla mezi 6 studenty středních škol (3 kuřáci, 2 nekuřáci, 1 bývalý kuřák) předem provedena jednoduchá sonda. V ní měli respondenti spontánně zapsat pět charakteristik ke každému ze zkoumaných objektů.

Charakteristiky s nejčastějším výskytem byly poté operacionalizovány do podoby protikladných adjektiv tvořící póly šesti základních škál, na které respondenti pak umístovali zkoumané objekty. Po pilotáži dotazníku byly škály s největším počtem chybějících odpovědí nebo velkým nevysvětlitelným rozptylem ještě upraveny, aby jejich zadání bylo jednoznačné. V konečném dotazníku se tak objevilo následujících šest škál:

- | | |
|----------------------|--------------------------|
| 1. Nudný-zábavný | 4. Uvolňující-vzrušující |
| 2. Dětský-dospělý | 5. Dobrý-špatný |
| 3. Šťastný-nešťastný | 6. Potřebný-zbytečný |

13.1. Profily pojmů

Ještě před snahou o zobrazení pojmů do jednoho sémantického prostoru se nabízí základní možnost, jak porovnat hodnocené pojmy v perspektivě jednotlivých škál. Toto srovnání ukazuje graf 21. Na první pohled lze vidět výraznou podobnost profilů pojmů drogy a závislost. Oběma těmito pojmům se blíží i křivka cigarety, i když její tvar je již plošší a na většině škál nedosahuje tak extrémních hodnot jako závislost či drogy. Ve zkratce bychom mohli usoudit, že cigareta je vnímána jako droga vzbuzující závislost, ale méně silně než ostatní drogy. Cigareta je oproti ostatním drogám více vnímána jako zábavná, méně pak jako nešťastná a rovněž méně jako zbytečná.

Další posuzovaný tabákový výrobek – vodní dýmka – má již od cigarety i drog výrazně odlišný profil. S cigaretou dosahuje podobných hodnot na škálách dětský-dospělý, vzrušující-uklidňující a potřebný-zbytečný. Naopak výrazně odlišně je vnímána v dalších třech dimenzích. Vodní dýmka je vnímána jako výrazně zábavnější a šťastnější. Cigareta je vnímána spíše jako špatná, vodní dýmka se přiklání spíše k hodnocení dobrá. Tímto zjištěním se potvrzuje hypotéza, že vodní dýmka je vnímána odlišně od cigaret. Zatímco pojem cigarety je významově spojován s pojmy drog a závislosti, vodní dýmka je od těchto kategorií ve vnímání středoškoláků naprosto vzdálená.

Profil kuřáka se svým tvarem velmi blíží hodnocení cigarety, ovšem jeho křivka je výrazně plošší. Kuřák je tedy s cigaretou spojován co do směru hodnocení na jednotlivých škálách, hodnocení kuřáka však nedosahuje tak decentrovaných hodnot jako hodnocení cigaret. Je to způsobeno i tím, že velká část respondentů odmítla kuřáka definovat buď tím, že na otázku vůbec neodpověděli nebo zvolili na všech škálách prostřední hodnoty. Tento problém se vyskytl u všech hodnocení vztahujících se k osobám, nejsilněji však právě u pojmu kuřák. Přesto odpovědi, které se na škálách určitým směrem profilovaly, stačily k tomu, aby bylo zřejmé, že kuřák se profiluje stejným směrem jako cigareta, závislost a drogy.

V návaznosti na již popsané pojmy můžeme jen vyzdvihnout závěr, že pojem kuřák je významově blízký pojmu cigareta, ale v mnoha dimenzích vzdálený od pojmu vodní dýmka. Profil pojmu nekuřák, jak by se dalo očekávat, je téměř zrcadlovým obrazem profilu kuřáka. Nekuřák je hodnocen jako mírně zábavnější, výrazně šťastější, lepší a potřebnější. Na škálách dětský-dospělý a vzrušující-uklidňující jsou si kuřáci i nekuřáci blízko. Profily pojmů já a spolužáci jsou téměř totožné, což naznačuje vysokou míru identifikace respondentů se skupinou spolužáků (pro jednoznačnost tohoto závěru by však bylo nutné porovnat blízkost u každého respondenta jednotlivě, nikoli v agregovaných údajích). Oba tyto pojmy se blíží spíše pojmu nekuřáka než kuřáka. To je zajímavé zejména vzhledem k tomu, že téměř polovina respondentů je pravidelnými kuřáky. Stejně jako při přímém sebehodnocení se i na základě sémantického prostoru ukazuje, že kuřáci se od označení za kuřáka často distancují. Lepší vhled do této problematiky nám může poskytnout srovnání hodnocení jednotlivých pojmů mezi kuřáky a nekuřáky v samostatné kapitole.

13.2. Celkový sémantický prostor

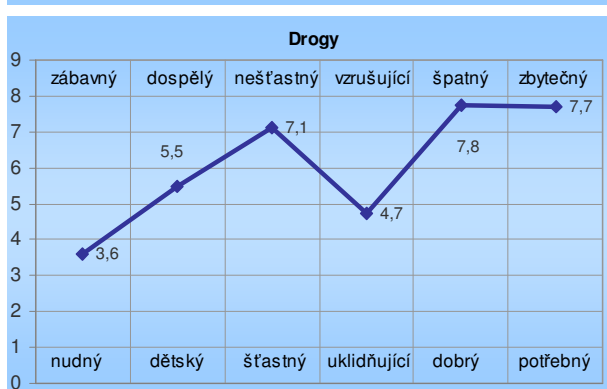
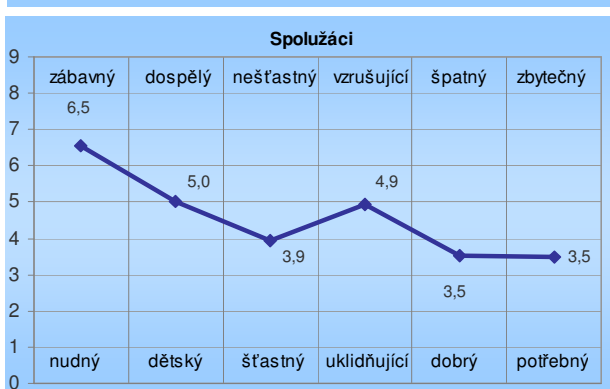
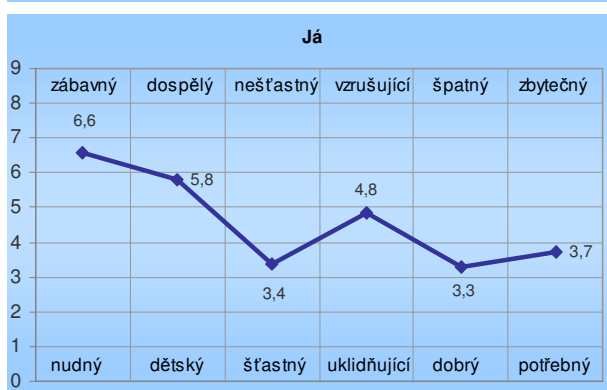
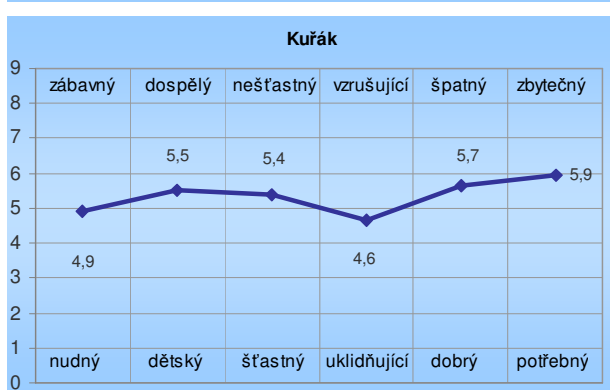
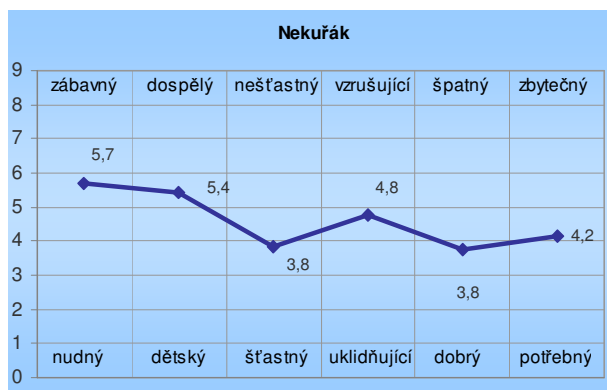
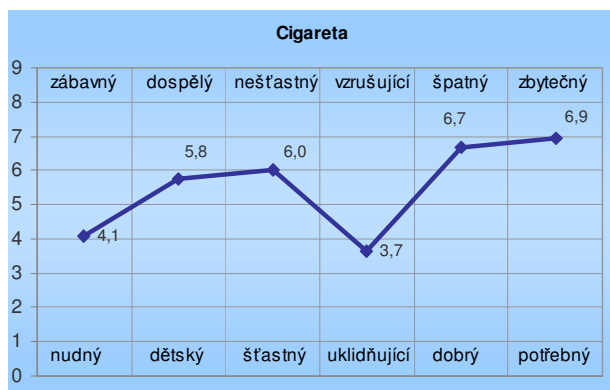
Sémantický diferenciál

Pro analýzu celkového sémantického prostoru bylo využito škálovací metody sémantického diferenciálu, jejímž cílem je zjistit vzájemné vzdálenosti různých pojmů ve významovém prostoru. Metoda byla vyvinuta C. Osgoodem (1956). Jeho standardní sémantický diferenciál používá třídimenzionální prostor s osami tvořenými faktory valence (hodnocení), potence (intenzity působení) a aktivity. Osy prostoru jsou ve skutečnosti výslednými faktory získanými na základě faktorové analýzy z charakteristik původně přisuzovaných zkoumaným objektům na dvoupólových škálách (např. rychlý x pomalý). Každý sledovaný pojem se pak na základě faktorových skóre získaných v jednotlivých faktorech zobrazí na přesné místo v třídimenzionálním sémantickém prostoru. Na základě vzdálenosti jednotlivých objektů v tomto prostoru pak můžeme zkoumat významovou podobnost či nepodobnost různých pojmů.

Protože se zde nejedná o klasický sémantický diferenciál se standardizovanými škálami, bylo pro konstrukci celkového významového prostoru nejprve třeba faktorovou analýzou ověřit, kolik dimenzí tento prostor má, a tyto dimenze pojmenovat.

Škály jsou mezi sebou velmi silně korelované. Faktorová analýza škál na základě průměrných hodnot u každého pojmu na každé škále z celého souboru respondentů odhalí mezi škálami dva základní faktory, které vysvětlují 91 % variance, prostor je tedy na rozdíl od klasického Osgoodova sémantického diferenciálu dvoudimenzionální.

Graf 21 - Srovnání profilů jednotlivých pojmů na škálách



Tabulka 9 - Faktorová analýza škál – tabulka faktorových zátěží

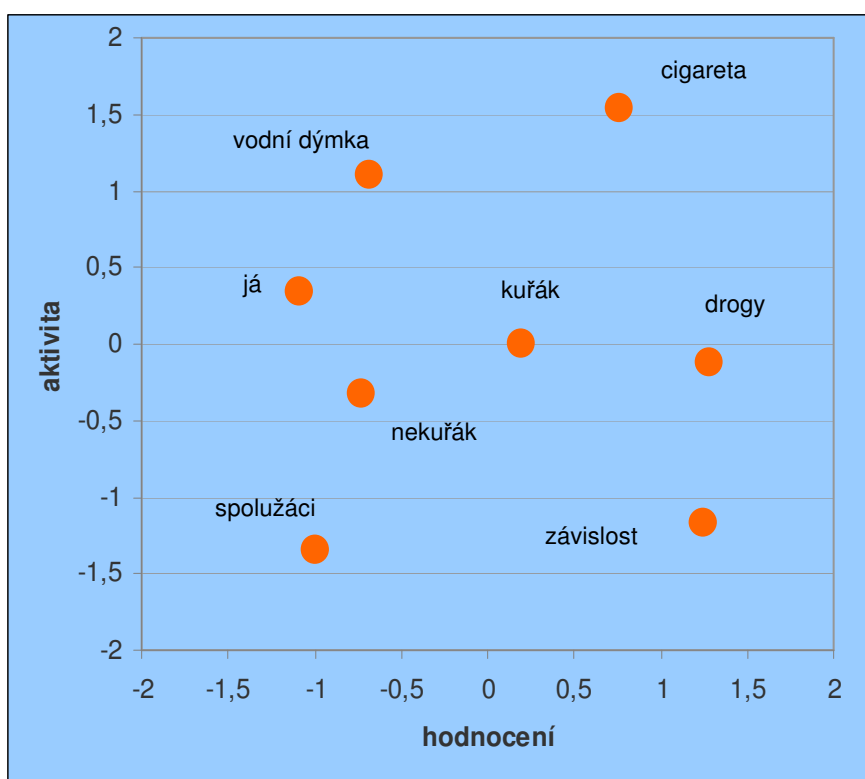
	1	2
zábavný	-,965	,106
dospělý	,000	,873
nešťastný	,988	-,145
vzrušující	,040	-,905
špatný	,998	,030
zbytečný	,921	,260

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Na prvním faktoru se významně podílejí pojmy nudný, nešťastný, špatný a zbytečný. Mohli bychom jej nazvat **faktorem hodnocení**. Na druhém faktoru se významně podílejí škály dospělý a uklidňující, mírně pak potřebný a nudný, mohli bychom jej nazvat **faktorem aktivity**. Zobrazení jednotlivých pojmů v tomto dvoudimenzionálním prostoru by pak mohlo vypadat tak, jako na následujícím grafu.

Podobně jako při srovnávání profilů se nám ukazuje blízkost pojmů drogy a závislost, já a nekuřák. Vidíme také, že vzdálenost cigarety od nekuřáka je mnohem větší než vzdálenost vodní dýmky od nekuřáka.

Graf 22 - Zobrazení celkového sémantického prostoru



Je však třeba si uvědomit, že se toto zobrazení pohybuje v poněkud umělém prostoru vytvořeném faktorovou analýzou na základě průměrných hodnot pro každý pojem za celý soubor. U jednotlivých pojmů byly často nalezeny faktory poněkud jiné - jednotlivé škály jsou mezi sebou silně zkorelovány u každého pojmu, pro každý pojem však poněkud jinak.

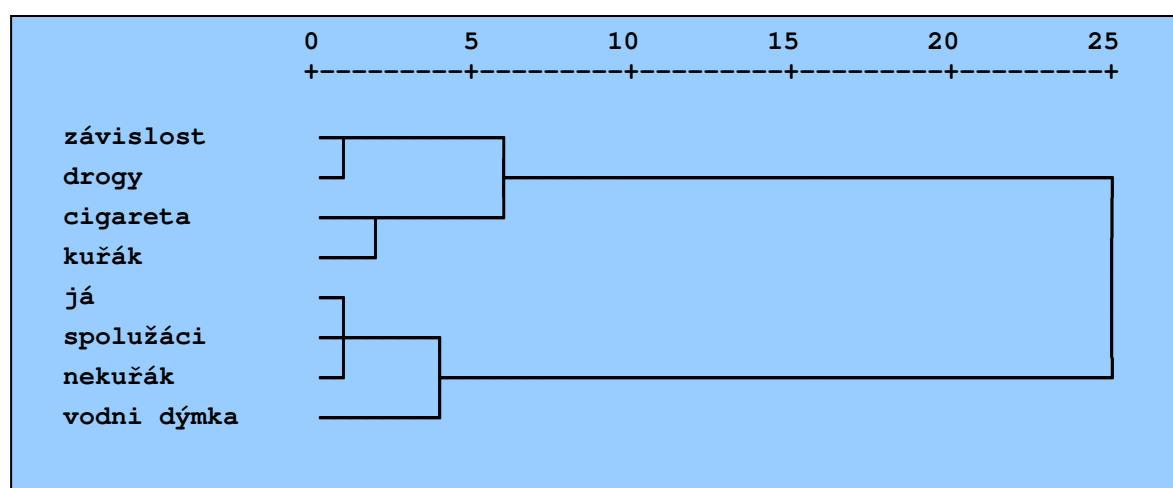
U všech pojmů byl podobný faktor první, tedy faktor hodnocení a přispívaly do něj pojmy nudný, nešťastný, špatný a zbytečný. Druhý faktor se však podobným způsobem jako v celkovém zobrazení objevil pouze u pojmů kuřák a cigareta, kde se v něm kladně projevovaly škály dospělý a uklidňující. V případě ostatních pojmů byl druhý faktor dosti odlišný a kladně se v něm projevovala opět škála dospělý, ale druhá škála se projevovala kladně svým opačným pólem, tedy pojmem vzrušující.

Vzhledem k různým projevům faktorů za škálami u různých pojmů není faktorová analýza pro posuzování tohoto sémantického prostoru zřejmě příliš vhodná a může vést k zavádějícím výsledkům.

Klastrová analýza

Pro sledování podobnosti pojmů je kromě zobrazení v prostoru možné použít i klastrovou analýzu, která se snaží rozdělit objekty do skupin na základě jejich podobnosti a nepodobnosti. V tomto případě byla použita hierarchická klastrová analýza metodou nejvzdálenějšího souseda, která postupně rozděluje do skupin navzájem nejodlišnější objekty. Tato klastrová analýza byla opět vytvořena na základě průměrných hodnot za celý soubor na každé škále u příslušného objektu.

Graf 23 - Dendrogram hierarchického klastrování pojmů



Pro měření vzdálenosti použity čtverce Eukleidovských vzdáleností, pro shlukování metoda nejvzdálenějšího souseda.

Výstupy klastrové analýzy potvrzují výsledky, které naznačilo již porovnání profilů. Ve dvou od sebe navzájem nejodlišnějších klastrech se objevují na jedné straně pojmy závislost, drogy, cigareta a kuřák, na straně druhé pak pojmy já, spolužáci, nekuřák a vodní dýmka. Tyto dva klastry se od sebe liší velice významně, jak je vidět ze znázornění vzdálenosti. Na nejnižší úrovni jsou si ve významovém prostoru vzájemně nejbližší objekty závislost a drogy, druhý klastř se utvořil z objektů já, spolužáci a nekuřák, ostatní objekty se na nejnižší úrovni do klastřů neseskupují.

13.3. Odlišnosti sémantických prostorů kuřáků a nekuřáků

Jak je vidět z následujícího srovnání profilů v grafech, kuřáci a nekuřáci se silně shodují pouze v hodnocení pojmů spolužáci a já. Pro srovnání byli respondenti rozděleni do kategorií nekuřák – nepravidelný kuřák – pravidelný kuřák. Srovnávány budou dále především rozdíly v posuzování pojmů mezi nekuřáky a pravidelnými kuřáky. Nepravidelní kuřáci tvoří ve všech případech středovou kategorii. Je však zajímavé sledovat, u kterých pojmů se blíží pohled nepravidelného kuřáka síše nekuřákovi a u kterých spíše pravidelnému kuřákovi.

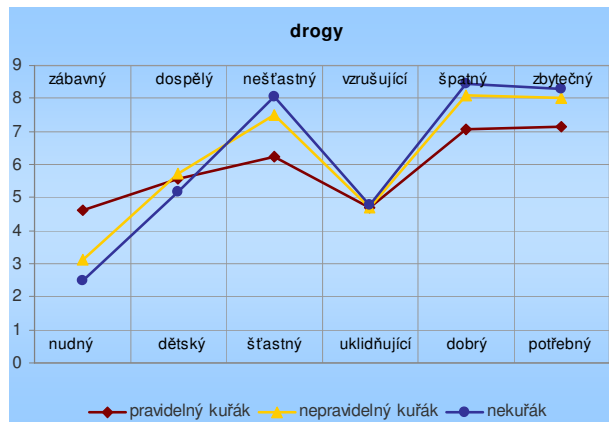
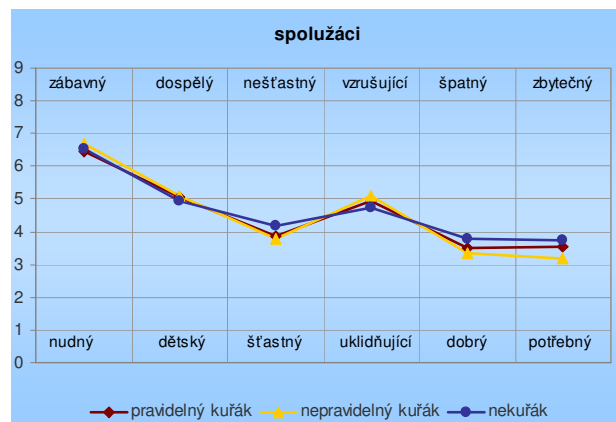
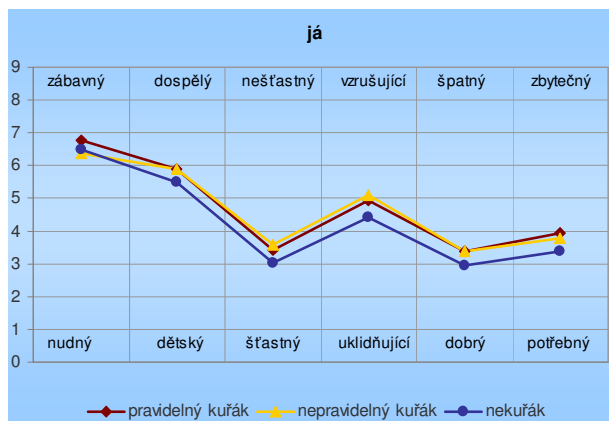
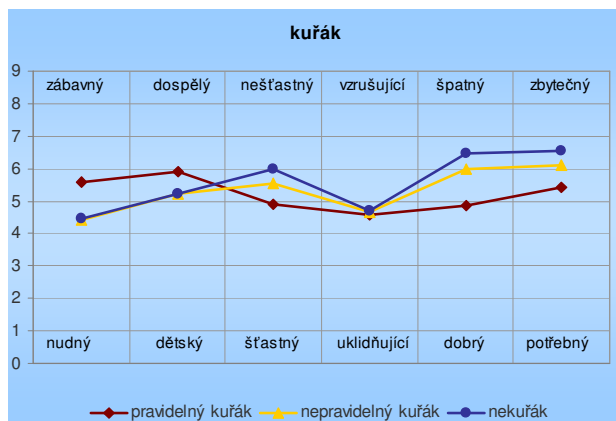
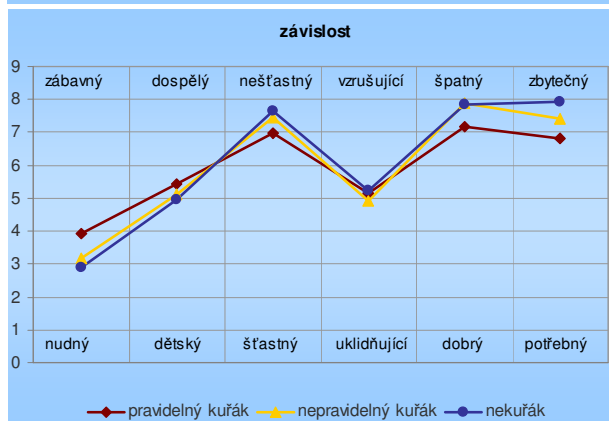
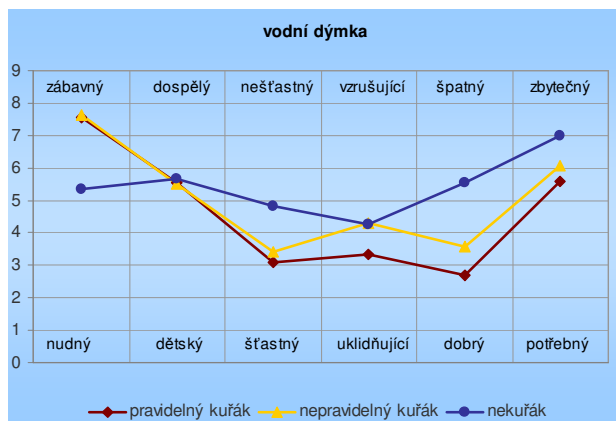
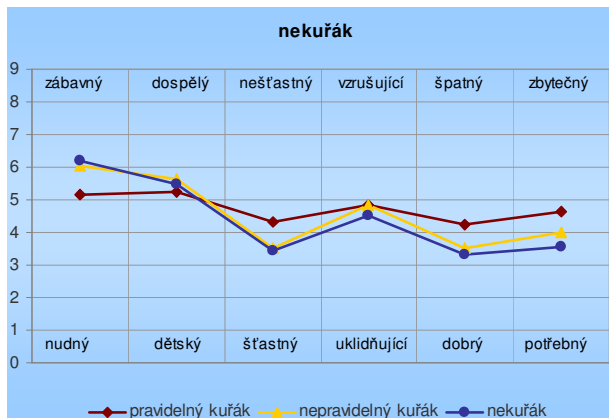
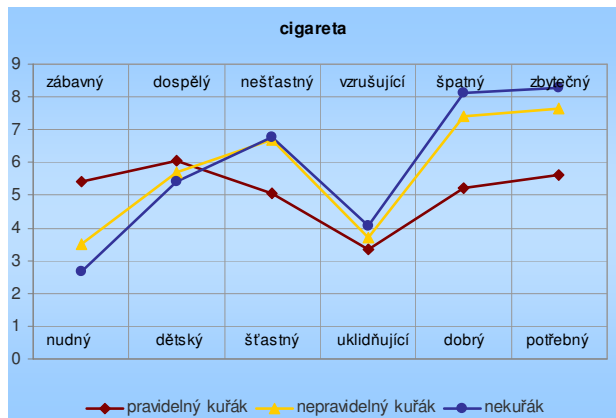
Kuřáci a nekuřáci odlišně hodnotí zejména cigarety, vodní dýmku a drogy. Podobné hodnoty u těchto pojmů jsou u kuřáků i nekuřáků na škálách dětský-dospělý a vzrušující-uklidňující, na ostatních škálách se hodnoty liší. Kuřáci oproti nekuřákům považují cigarety, vodní dýmku i drogy za zábavnější, šťastnější, lepší a potřebnější.

Zajímavé je postavení nepravidelných kuřáků. Zatímco profily pojmů cigareta a drogy se u nepravidelných kuřáků blíží spíše profilům u nekuřáků, u vodní dýmky jsou bližší pravidelným kuřákům. Opět se zde potvrzuje odlišné vnímání vodní dýmky oproti ostatním tabákovým výrobkům. Vliv má také to, že zatímco nepravidelných kuřáků cigaret je poměrně málo, u kuřáků vodní dýmky převládá právě nepravidelné kouření.

Hodnocení pojmů nekuřák a závislost jsou dosti podobná u všech respondentů, pravidelní kuřáci hodnotí závislost jako o něco méně nudnou, méně špatnou a méně zbytečnou. Pojem nekuřák je v očích kuřáků méně zábavný, méně šťastný a zbytečnější než v očích nekuřáků. Rozdíly u těchto dvou pojmů však nejsou nejvýraznější. Výraznější je rozdíl v hodnocení pojmu kuřák. Pravidelní kuřáci se v hodnocení pojmu kuřák odlišují od ostatních respondentů zejména tím, že se více pohybují kolem střední kategorie. Pojem kuřák je posuzován kuřáky jako zábavnější, dospělejší, šťastnější, lepší a potřebnější než u nekuřáků.

Pravidelnými kuřáky jsou pojmy kuřák a nekuřák posuzovány velmi podobně a jsou si tedy velmi blízké. U nepravidelných kuřáků a nekuřáků však dochází k mnohem zřetelnějšímu vymezení, pojmy kuřák a nekuřák mají v očích nekuřáků zrcadlové profily.

Graf 24 - Srovnání rozdílů mezi kuřáky a nekuřáky v posuzování pojmů



U nekuřáků se tvar profilu nekuřáka blíží tvaru profilu já, nekuřáci jsou tedy se svou příslušností k tomuto pojmu ztotožnění. Profil já u kuřáků (pravidelných i nepravidelných) je však rovněž téměř shodný s profilem já u nekuřáků. Kuřáci tedy s pojmem kuřák nejsou plně ztotožnění. Celkově kuřáci častěji odmítli posuzovat pojmy kuřák a nekuřák či se více přikláněli ke středovým hodnotám než nekuřáci. Nekuřáci byli k hodnocení osob pouze na základě jejich kuřáctví či nekuřáctví mnohem více nakloněni.

Závěrem lze říci, že kuřáci a nekuřáci se nejvíce liší v posuzování pojmů cigareta, drogy, vodní dýmka a kuřák. Do jaké míry bychom mohli kuřáka a nekuřáka identifikovat podle toho, jak posuzují sledované pojmy, může napovědět diskriminační analýza.

Diskriminační analýza

Diskriminační analýza je metoda, která nalezne na zadaném počtu proměnných funkcí (popř. více funkcí), podle které jsou respondenti rozděleni do definovaných skupin. Následně je pak možné odhadovat příslušnost respondentů ke skupině pouze podle jejich odpovědí na otázky, aniž bychom se jich na skutečnou příslušnost ke skupině ptali. Použijeme-li diskriminační analýzu na otázky týkající se hodnocení pojmů o kouření, dostaneme tedy poměrně dobrý nástroj, který pomůže predikovat, zda je respondent kuřák či nekuřák pouze na základě jeho hodnocení jednotlivých pojmů.

Při snaze rozlišit respondenty na základě jejich hodnocení pojmů na skupiny kuřák-nekuřák (za kuřáky zde byli považováni pravidelní kuřáci, tedy ti, kdo kouří alespoň jednou týdně) bylo dosaženo poměrně dobrého výsledku. Nalezená diskriminační funkce zařadila správně 86 % respondentů při aplikaci na soubor, ve kterém byla vytvořena. Pravděpodobnost chybného zařazení je přitom pro kuřáky i nekuřáky velmi podobná – 13 a 14 %. Pro zjištění skutečné úspěšnosti diskriminační analýzy by bylo vhodnější otestovat správnost zařazení na dalších datech, pro rozdělení souboru byl však počet pozorování dosti malý.

S diskriminační funkcí nejsilněji korelovaly hodnoty na škálách pojmů cigareta, o něco méně silně potom pojmy kuřák, drogy a nekuřák. Pojmy já a spolužáci naopak s diskriminační funkcí téměř vůbec nekorelovaly.

Tabulka 10 - Průměrná absolutní hodnota korelačního koeficientu mezi pojmem a diskriminační funkcí

Cigareta	0,403
Kuřák	0,233
Drogy	0,227
Nekuřák	0,201
Vodní dýmka	0,188
Závislost	0,167
Já	0,050
Spolužáci	0,038

V podrobnějším pohledu byly však s diskriminační funkcí ve skutečnosti nejvíce zkorelované následující škály:

Tabulka 11 - Průměrná absolutní hodnota korelačního koeficientu mezi pojmem na konkrétní škále a diskriminační funkcí

Cigareta-zábavná	-0,627
Cigareta-špatná	0,565
Cigareta-zbytečná	0,565
Cigareta-nešťastná	0,410
Kuřák-špatný	0,349
Vodní dýmka-špatná	0,340
Drogy-nešťastné	0,332
Drogy-zábavné	-0,331
Kuřák-zábavný	-0,331
Nekuřák-zábavný	0,316
Drogy-zbytečné	0,315

Pozn.: vybrány škály s absolutní hodnotou korelačního koeficientu 0,3 a vyšší

Z výsledků diskriminační analýzy vyplývá, že kuřáci a nekuřáci se nejvíce liší v hodnocení pojmů cigareta, kuřák a drogy a to na škálách nudný-zábavný, dobrý-špatná, potřebný-zbytečný a šťastný-nešťastný. Podle názorů na tyto pojmy by tedy bylo nejsnazší kuřáky a nekuřáky identifikovat.

Při pokusu rozdělit respondenty na tři skupiny (nekuřák-nepravidelný kuřák-pravidelný kuřák) dosahuje diskriminační analýza již pouze 75 % správně zařazených respondentů. Naprostá většina chyb souvisí se zařazením kolem prostřední kategorie nepravidelných kuřáků, za nekuřáky bylo zařazeno pouze 4 % pravidelných kuřáků, naopak mezi pravidelné kuřáky bylo zařazeno 7 % nekuřáků.

14. Závěr

14.1. Souhrn výsledků analýzy

Podle výsledků výzkumu je mezi pražskými středoškolskými studenty 43 % pravidelných kuřáků, kteří kouří alespoň jednou týdně, 29 % nepravidelných kuřáků a 28 % nekuřáků. Podíl kuřáků roste s rostoucím věkem, k nejvýraznějšímu nárůstu dochází s osmnáctým rokem.

Většina kuřáků užívá současně více tabákových výrobků, ve vzorku bylo jen 13 % kuřáků, kteří kouří pouze cigarety a 17 % kuřáků, kteří kouří pouze vodní dýmku. Ti, kdo kouří cigarety, jsou velmi často denními kuřáky. Výluční uživatelé jiných tabákových výrobků jsou naproti tomu spíše kuřáky nepravidelnými. U pravidelných kuřáků cigaret je mediánová hodnota 50 vykouřených cigaret za týden, počet vykouřených cigaret silně roste s přibývajícím dobou kouření a tedy i s přibývajícím věkem, což potvrzuje rostoucí toleranci na nikotin.

Naprostá většina respondentů (82 %) má zkušenost s cigaretou, s přibývajícím věkem podíl těchto respondentů přirozeně roste. Navíc většina studentů (78 %) vykouří svou první cigaretu před patnáctým rokem, tedy ještě před nástupem na střední školu. Většina kuřáků začne častěji kouřit až s delším časovým odstupem po první cigaretě a věk, kdy začnou kouřit u nich příliš nezávisí na tom, v kolika letech měli svou první cigaretu. Přesto existuje jistá část (13 %) těch, kdo začnou kouřit již po první cigaretě téměř bez ohledu na to, v kolika letech ji měli.

Výzkum potvrdil, že kouření středoškoláků je v mnoha ohledech sociálně podmíněný jev. Jako významný se ukázal vliv rodinného prostředí. V nekuřáckých rodinách je podíl dětí-kuřáků významně menší. Významnější determinantou než pouhý fakt kuřáctví někoho z rodinných příslušníků je kouření doma. Z členů domácnosti má největší vliv kuřáctví rodičů, dosti silný vliv má také kuřáctví staršího sourozence. Vliv kuřáctví rodičů na kuřáctví dětí je genderově diferencován, na kuřáctví dívek má podstatný vliv pouze kuřáctví matky, na kuřáctví chlapců má významný vliv kuřáctví obou rodičů. Zjištěné poznatky ukazují, že aplikace teorie socializace a osvojování rolí je v případě fenoménu kouření mladistvých relevantní.

Prevence, kterou rodiče svým dětem poskytují, má značné rezervy. Téma kouření se v rodinách často dostává ke slovu až teprve při případném zjištění, že děti kouří. O kuřáctví svých dětí vědí rodiče 56 % respondentů-kuřáků, dalších 21 % respondentů si myslí, že jejich rodiče o jejich kuřáctví vědí, ale otevřeně o něm doma nemluví.

Ještě významnější vliv na kuřáctví dětí má vrstevnická skupina, zejména pak referenční skupina kamarádů. Podíl kuřáků se liší v závislosti na typu školy. Na odborných školách je

větší podíl kuřáků než na gymnáziích. I bez ohledu na typ školy mezi třídami existují statisticky významné rozdíly v podílu kuřáků. Kuřáctví je ve školní třídě nepochybně sociálním fenoménem, zřejmě i společnou aktivitou, o čemž lze soudit z toho, že naprostá většina studentů má velmi přesnou představu o tom, kolik lidí z jejich třídy kouří. Existuje významný vztah mezi kuřáctvím jedince a kuřáctvím jeho kamarádů. Přestože 87 % respondentů uvedlo, že při vybírání přátel jim nezáleží na tom, zda jsou kuřáci či nekuřáci, realita se od tohoto akklamativního postoje liší. Přátelé kuřáků jsou však významně častěji kuřáci, přátelé nekuřáků zase nekuřáci.

Vazba kouření na konkrétní fyzické prostředí se nepotvrdila, většina respondentů kouří na více místech. Vazba kouření na určitou skupinu lidí je již silnější. 26 % kuřáků kouří pouze, když jsou s někým, a nikdy nekouří sami. Zjednodušeně by bylo možné je chápat za sociálně závislé. S přibývajícím dobou kouření se přirozeně zvyšuje podíl osob, které kouří i samy a u kterých lze tedy předpokládat i závislost fyzickou.

Zatímco začátek kouření je spíše sociálním jevem, odvykání kouření je jevem spíše individuálním. Bývalých kuřáků ve vzorku nebylo příliš mnoho na provedení rozsáhlejších analýz, mezi důvody, proč přestali kouřit však jednoznačně dominoval zájem o vlastní zdraví. Sociálně motivované důvody (kvůli rodičům, partnerovi apod.) byly velmi řídké.

V analýze názorů na kouření byl prostřednictvím faktorové analýzy nalezen jeden obecný faktor postoje ke kouření. V podrobnější analýze pak byly uvažovány tři nalezené faktory. Pozitivně byl ke kouření orientován jeden faktor, nazvaný jako ztotožnění se s kuřáctvím. Vyšších skóre v něm dosahovali přirozeně kuřáci, dále pak muži, studenti odborných škol, respondenti z kuřáckých rodin a fyzicky závislí kuřáci.

Negativní postoje ke kouření se rozpadly do dvou faktorů. První z nich byl orientován hodnotícím způsobem a zaměřoval se výrazněji proti osobě kuřáka. Vyššího skóre v něm dosahovali nekuřáci, muži, mladší respondenti a lidé z nekuřáckých rodin. Druhý negativní faktor byl zaměřen spíše proti aktivitě kouření zejména ve vztahu k sociálním situacím, k osobě kuřáka se stavěl spíše neutrálně. Respondenti se v něm tak silně nelišili jako v negativním postoji ke kuřákům. Přesto v něm vyšší skóre měli nekuřáci, mladší studenti a studenti gymnázií.

V sémantickém prostoru, do kterého studenti zasazují pojmy týkající se kouření, se sobě dosti blíží pojmy drogy, závislost, cigareta a kuřák. Vodní dýmka je naopak vnímána od těchto pojmů velmi odlišně. Z kuřáků užívajících výhradně vodní dýmku se nikdo sám neidentifikoval s pojmem kuřáka.

Obraz sebe sama je u všech respondentů spojen spíše s obrazem nekuřáka, a to i u pravidelných kuřáků. Jako kuřáky sebe sama zařazují téměř pouze kuřáci denní. Ti, kdo

kouří méně než jednou týdně, se v naprosté většině za kuřáky nepovažují. Sémantický prostor kuřáků a nekuřáků se liší především v posuzování pojmu cigareta, s jistým odstupem následují pojmy kuřák, drogy a nekuřák.

14.2. Porovnání výsledků výzkumu s výsledky jiných studií

ESPAD

S ohledem na metodiku výzkumu jsou výsledky provedeného výzkumu nejlépe srovnatelné s výsledky studie ESPAD (viz kapitola 4.1).

Podle výsledků studie ESPAD někdy v životě cigaretu kouřilo 80 % studentů, v našem výzkumu bylo zjištěno 82 %, tedy výsledek velmi podobný. Rovněž výsledky podle typu školy si odpovídají. Na gymnáziích je nejmenší podíl kuřáků, naproti tomu nejvíce je jich mezi uční. Rozsah pravidelného kouření byl ve studii ESPAD měřen poněkud jinak než ve zde prováděném výzkumu, za pravidelné kuřáky v něm byli označeni ti, kdo kouřili 40x a více. Bylo jich 39 %. V posledních 30 dnech pak podle studie ESPAD kouřilo 43 % dotázaných. V našem výzkumu bylo zjištěno 43 % pravidelných kuřáků definovaných na základě toho, že kouří alespoň jednou týdně. I přes odlišnost v definice je opět podíl pravidelných kuřáků dosti podobný.

Podle studie ESPAD je v Praze 31 % denních kuřáků, podle naší studie je mezi studenty 31 % denních kuřáků cigaret. 11 a více cigaret denně kouří podle studie ESPAD 11 % pražských studentů, v našem vzorku je to 10 %. Ve studii ESPAD se na rozdíl od výsledků naší studie podařilo prokázat závislost kouření na vzdělání rodičů. Častěji kouří děti, jejichž rodiče mají nižší vzdělání. V naší studii se tuto závislost nepodařilo prokázat. Zejména ve vztahu ke vzdělání otce se ukazuje podobný trend, ale není statisticky významný.

Z hlediska věku, kdy se začíná kouřit, dosahují oba výzkumy opět obdobných výsledků. Podle studie ESPAD má v 11 letech nebo dříve za sebou zkušenost s kouřením 30 % dotázaných, podle výsledků našeho výzkumu 33 %. Nejčastější věk, kdy začínají kuřáci kouřit denně (v našem výzkumu pravidelně) je v případě obou výzkumů 14-15 let. Rovněž v obou výzkumech platí, že ti, kdo jsou v současné době pravidelnějšími a silnějšími kuřáky, začali kouřit dříve (z hlediska prvního pokusu i začátku pravidelného kouření).

Dále se v rámci studie ESPAD potvrdilo, že lidé užívající pravidelně nějaké drogy mají větší podíl přátel, kteří je také užívají, což platilo i pro cigarety. Toto zjištění se opět shoduje s výsledky našeho výzkumu. Vzhledem k poněkud odlišné formulaci otázek a jinak publikovanému třídění u studie ESPAD není možné srovnat zjištěnou sílu závislosti přesně, nicméně trend je v obou případech stejný. Studie ESPAD obsahovala i některé postojové otázky týkající se kouření, které jsou však vzhledem k formulaci s výstupy z našeho výzkumu

nesrovnatelné. Cigarety jsou hodnoceny 97 % respondentů studie ESPAD jako velmi či snadno dostupné. Denní kouření odsuzuje 43 % dotázaných, příležitostné kouření 10 %, což svědčí o poměrně vysoké toleranci respondentů k problému kouření. Ve studii ESPAD byl potom tento údaj srovnáván s tolerancí k dalším typům návykových látek a tabák (i pravidelné kouření) společně s alkoholem a a příležitostným užíváním marihuany patří mezi nejčastěji tolerované návykové látky.

GYTS

Na mládež se zaměřoval ještě výzkum Global Youth Tobacco Survey. Zkušenost s kouřením má podle něj 69,7 % respondentů a podíl uživatelů tabákových výrobků je 33,9 %. Tyto hodnoty jsou nižší než v našem výzkumu. To není v rozporu se závěry našich výsledků, neboť výzkum GYTS je prováděn na populaci 13-15 letých žáků, tedy populaci zhruba o 2 roky mladší, než byl náš vzorek. A jak se ukázalo, většina středoškoláků začala pravidelně kouřit až ve čtrnáctém či patnáctém roce.

Další výzkumy v oblasti kouření, jejichž přehled je uveden v teoretické části práce, jsou metodicky dosti odlišné od našeho výzkumu a zejména zaměřeny na jinou populaci, takže není možné provést detailní srovnání jejich výstupů.

Z hlediska provedeného srovnání zejména s výsledky studie ESPAD je možné hodnotit výsledky provedeného výzkumu velmi pozitivně. I přes spornou reprezentativitu vzorku za populaci pražských studentů bylo dosaženo podobných výsledků jako v případě reprezentativní studie ESPAD. Tato shoda dává naději, že i další výsledky výzkumu by mohly být platné nejen pro populaci účastníků seminářů, ale i pro populaci pražských středoškoláků. Zobecnitelnost tvrzení by však samozřejmě bylo nutné ověřit na větším a reprezentativním vzorku.

14.3. Doporučení pro prevenci

Při snaze o poskytování prevence kouření studentům středních škol je třeba si především uvědomit, že u většiny z nich se nebude jednat o prevenci primární. Naprostá většina studentů středních škol prodělá svou první zkušenost s cigaretou ještě před vstupem na střední školu nebo velmi brzy po něm. Téměř polovina cílové populace preventivních programů bude pravidelnými kuřáky, další asi čtvrtina kuřáky nepravidelnými. Nemá tedy smysl hovořit s nimi o kouření jako o vzdáleném či hypotetickém nebezpečí. Středoškolští studenti mají s kouřením tabákových výrobků velkou zkušenost.

I přes poměrně rozšířenou zkušenost si však velká část studentů neuvědomuje nebezpečí, které jim kouření přináší. Jsou si vědomi, že je obecně nezdravé, problém však málokdy vztahují na sebe samotné. Toho je možné se dočkat pouze u části pravidelných kuřáků. Nepravidelní kuřáci sami sebe většinou za kuřáky nepovažují a své kouření nevidí jako problém. Důraz při poskytování informací je tedy vhodné klást na to, že kouření je zdraví škodlivé i jako individuální akt, při kterém se do těla dostává velké množství škodlivých látek. Významné by také mohlo být ukázat, že přechod od nepravidelného kuřáctví k pravidelnému není čistě otázkou slabé či silné vůle, ale má i základy vycházející z reakcí organismu na látky obsažené v cigaretách, které je jen psychikou velmi obtížné kontrolovat. Závislost si přiznává opět poměrně malé množství kuřáků. Tento podíl je významně větší u lidí, kteří někdy zkusili s kouřením přestat. Vyprovokování pokusu přestat by mohlo mít u jedince pozitivní vliv na jeho uvědomění si vlastní závislosti v případě neúspěšného pokusu, což je jistě nutným startovním krokem na cestě odvykání kouření.

Kouření doutníku a dýmky je velmi ojedinělé a téměř vždy spojené ještě s dalším tabákovým výrobkem, prevence by se tedy měla zaměřovat na dva základní okruhy – kuřáky cigaret a vodní dýmky. Obě tyto skupiny se prolínají, přesto existuje menší část výhradních kuřáků pouze jednoho z těchto výrobků. Definice kouření a kuřáka je jednoznačně spjatá s kouřením cigaret. Výhradní kuřáci vodní dýmky se prakticky nikdy nepovažují za kuřáky, což souvisí i s tím, že jsou to většinou kuřáci nepravidelní. Vodní dýmka je také vnímána velmi odlišně od cigaret, potažmo drog a závislosti. V oblasti prevence se ukazuje jako velmi podstatné vyvrátit mýty o neškodlivosti vodní dýmky pro zdraví.

Při prevenci u mládeže je velmi obtížné přesvědčovat argumenty, které se týkají škodlivosti kouření v dlouhodobém časovém horizontu. Mnohem účinnější by mohly být argumenty, které ukazují dopady kouření již v kratší, pro mladého člověka uchopitelnější, době. Byť tyto dopady nemusejí být ve srovnání s dlouhodobými účinky tak významné, lze předpokládat jejich větší argumentační sílu.

Zřejmé jsou silné nedostatky v prevenci poskytované rodinou, přestože ta je jedním z hlavních subjektů, které by mohly preventivně působit. Podle výsledků výzkumu skutečně silně preventivně působí nekuřácké rodiny. Ukazuje se, že téma kouření se v mnoha rodinách objeví teprve ve chvíli, kdy se projeví jako problém u dítěte, což je z hlediska primární prevence jistě pozdě. Poměrně málo rodičů mluví se svými dětmi o svých vlastních zkušenostech s kouřením, což je jedna z forem prevence, kterou by mohl poskytnout svému dítěti i rodič – kuřák. Při poměrně silném vlivu, který kouření rodičů na budoucí kuřáctví dětí má, je prevence v rodině významná a jen stěží ji lze dostatečným způsobem nahradit prevencí institucionální.

Kouření u mládeže je silně podmíněno vlivem vrstevnické skupiny, do níž je velmi obtížné s prevencí vstupovat. Na úrovni jedince by pravděpodobně pomohlo nalezení nekuřácké skupiny, s níž by se mohl identifikovat, v celospolečenské šíři to však přirozeně problematiku nemůže vyřešit.

Na celospolečenské úrovni má silně negativní vliv na kouření mladých lidí velká míra tolerance české společnosti k němu. Legislativa týkající se kouření je v České republice poměrně mírná a zejména její reálné dodržování je na velmi nízké úrovni. Pro nezletilé studenty nepředstavuje shánění cigaret prakticky žádný problém, podobně jako kouření na veřejném místě. Navíc některá opatření snažící se zabránit kouření nezletilých (včetně některých školních pravidel apod.) mají spíše kontraproduktivní účinek. Kouření je studenty hodnoceno jako dospělé. Opatření, která se snaží bojovat proti kouření mladistvých, ale neodsuzují kouření jako obecně škodlivý jev, tak spíše podporují a pomáhají spoluutvářet tento obraz.

14.4. Zhodnocení výsledků výzkumu

Výsledky výzkumu potvrdily, že na kouření u středoškoláků má sociální prostředí významný vliv. Přístup k problematice kouření mládeže z perspektivy teorie socializace a teorie referenčních skupin se ukázal jako relevantní, neboť byl prokázán významný vliv zejména vrstevnické skupiny, ale i sociálního prostředí rodiny na kuřáctví jedince. Přesto, jak je v sociálních vědách téměř pravidlem, zdaleka nelze mluvit o determinaci kuřáctví sociálním prostředím. K vlivu sociálních faktorů se přidávají zdravotní a psychologické aspekty. Tato skutečnost jen potvrzuje, že k problematice kouření je třeba přistupovat z perspektivy mnoha různých oborů.

Srovnání výsledků výzkumu s výsledky jiných studií ukazuje, že výzkum poskytuje poměrně reliabilní data o prevalenci kouření mezi středoškolskými studenty a o vlivu sociálního prostředí na ni.

Výzkum také potvrdil populaci středoškoláků jako významnou skupinu pro prevenci kouření a poskytl informace o tom, jaké zkušenosti s kouřením a jaké postoje k němu středoškoláci mají, což je možné využít v další preventivní práci. Zanedbatelné nejsou pro preventivní práci ani informace o tom, jak je problematika kouření mládeží vnímána a jaký význam je jí přikládán.

15. Literatura

1. Břicháček, V.: Úvod do psychologického škálování. Psychodiagnostické a didaktické testy, Bratislava 1978.
2. Candace Currie [et al.]: Young Peoples Health in Context Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey. WHO, 2004.
3. Csémy, L., Lejčková L., Sadílek P., Sovinová, H.: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD). Výsledky průzkumu v České republice v roce 2003. Úřad vlády České republiky, 2006.
4. Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Karolinum, Praha 2002.
5. Eurobarometer: Attitudes of Europeans towards Tobacco. Eurostat, Luxembourg 2007.
6. Hřčka, M.: Sociální deviace. SLON, Praha 2000.
7. Hrubá, D.: Kouření je drogová závislost. Edukační materiál pro pedagogy. Brno 2005.
8. Keller, J.: Úvod do sociologie, SLON, Praha 1995.
9. Králíková, E., Kozák J.T.: Jak přestat kouřit. Maxdorf, Praha 1997.
10. Králíková, E.: Naráz, úplně a navždy. In: Psychologie dnes 4/2006. Portál, Praha 2006.
11. Možný, I.: Sociologie rodiny. SLON, Praha 2002.
12. Nešpor, K.: Návykové chování a závislost. Současné poznatky a perspektivy léčby. Portál, Praha 2000.
13. Podaná, Z., Buriánek, J.: Česká mládež v perspektivě delikvence. FF UK, Praha 2007.
14. Sovinová, H., Csémy, L.: Kouření cigaret a pití alkoholu v České republice. Státní zdravotní ústav, Praha 2003.
15. Sovinová, H., Sadílek P., Csémy L.: Vývoj prevalence kuřáctví v dospělé populaci ČR. Státní zdravotní ústav, Praha 2006
16. Statistická ročenka školství 2006/2007 – Výkonové ukazatele. Ústav pro informace ve vzdělávání, Praha 2007.
17. Zvára, K.: Biostatistika. Karolinum, Praha 2003.

15.1. Internetové zdroje

1. Center for Disease Control and Prevention: <http://www.cdc.gov/tobacco/global/surveys.htm#gyts>
2. Česká koalice proti tabáku: www.dokurte.cz
3. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC): <http://www.hbsc.org/>
4. Health Interview Survey (2004): http://europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/hlth/hlth_guidelines_his_2004.pdf
5. Státní zdravotní ústav: www.szu.cz
6. The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD): www.espad.org
7. Ústav pro informace ve vzdělávání: www.uiv.cz
8. World Health Organization, International Statistical Classification of Diseases and Related health problems: <http://www.who.int/classifications/apps/icd/icd10online>

Přílohy

Tabulky:

1A: Rozložení pravidelnosti kouření jednotlivých tabákových výrobků

2A: Korelace mezi kouřením jednotlivých tabákových výrobků

3A: Podíl kuřáků ve třídě a věkové složení tříd

4A: Výsledky faktorové analýzy postojů ke kouření

Dotazník

**Tabulka 1A - Rozložení pravidelnosti kouření jednotlivých tabákových výrobků
(% respondentů)**

	nikdy jsem nekouřil(a)	jednou jsem zkusil(a)	méně než jednou za měsíc	jednou nebo dvakrát za měsíc	jednou nebo dvakrát týdně	denně	celkem
cigaretu	18	25	11	8	7	31	100
dýmku	68	18	9	3	1	0	100
vodní dýmku	21	18	29	23	8	0	100
doutník	32	38	21	8	1	0	100

Tabulka 2A - Korelace mezi kouřením jednotlivých tabákových výrobků

Correlations

			Jak často kouří cigarety	Jak často kouří dýmku	Jak často kouří vodní dýmku	Jak často kouří doutník
Kendall's tau_b	Jak často kouří cigarety	Correlation Coefficient	1,000	,372**	,403**	,490**
		Sig. (2-tailed)	,	,000	,000	,000
		N	371	347	360	359
	Jak často kouří dýmku	Correlation Coefficient	,372**	1,000	,289**	,463**
	Sig. (2-tailed)	,000	,	,000	,000	
	N	347	349	349	348	
Jak často kouří vodní dýmku	Jak často kouří vodní dýmku	Correlation Coefficient	,403**	,289**	1,000	,456**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,	,000
		N	360	349	365	358
	Jak často kouří doutník	Correlation Coefficient	,490**	,463**	,456**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,	
	N	359	348	358	361	

** . Correlation is significant at the .01 level (2-tailed).

Tabulka 3A.1 - Věkové složení tříd (pouze odborné školy)

		VĚK					Total
		15,00	16,00	17,00	18,00	19,00	
SKOLA	3	,0%	32,0%	56,0%	12,0%	,0%	100,0%
	6	,0%	37,8%	60,0%	2,2%	,0%	100,0%
	7	,0%	26,7%	70,0%	3,3%	,0%	100,0%
	8	,0%	70,0%	30,0%	,0%	,0%	100,0%
	9	,0%	45,0%	50,0%	5,0%	,0%	100,0%
	12	24,0%	68,0%	8,0%	,0%	,0%	100,0%
	13	40,9%	45,5%	13,6%	,0%	,0%	100,0%
	14	59,4%	40,6%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	15	26,7%	53,3%	20,0%	,0%	,0%	100,0%

Tabulka 3A.2 - Podíl kuřáků ve třídách (pouze odborné školy)

		Kuřáctví		Total
		Kuřák	Nekuřák	
SKOLA	3	64,0%	36,0%	100,0%
	6	53,2%	46,8%	100,0%
	7	22,6%	77,4%	100,0%
	8	50,0%	50,0%	100,0%
	9	33,3%	66,7%	100,0%
	12	26,9%	73,1%	100,0%
	13	37,0%	63,0%	100,0%
	14	40,0%	60,0%	100,0%
	15	70,6%	29,4%	100,0%

Tabulky 4A - Výsledky faktorové analýzy postojů ke kouření (rotované a nerotované řešení)

Total Variance Explained

Factor	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,437	31,247	31,247	2,972	27,018	27,018	1,860	16,913	16,913
2	1,415	12,864	44,110	,819	7,447	34,465	1,488	13,527	30,440
3	1,159	10,537	54,647	,576	5,233	39,698	1,018	9,257	39,698
4	,955	8,683	63,330						
5	,862	7,834	71,164						
6	,706	6,419	77,583						
7	,691	6,281	83,864						
8	,539	4,903	88,766						
9	,471	4,284	93,051						
10	,444	4,037	97,088						
11	,320	2,912	100,000						

Extraction Method: Generalized Least Squares.

Rotated Factor Matrix^a

	Factor		
	1	2	3
Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta	7,805E-02	,425	-6,56E-02
Společnost kuřáky odsuzuje	,135	,170	-3,31E-02
Kouření patří k mému životnímu stylu	-,255	,758	-9,11E-02
Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří	,621	-,222	,344
Kouření je nezdravé	3,558E-02	-8,16E-04	,332
Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda jsou kuřáci nebo nekuřáci	-,617	5,783E-02	3,168E-02
Vadí mi kouření u jídla	,159	-,187	,733
Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení	-,217	,435	-2,43E-02
Cigarety mi chutnají	-,418	,630	-,265
Nemám rád kuřáky	,713	-9,99E-02	,150
Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků	,497	-,139	,379

Extraction Method: Generalized Least Squares.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

Factor Matrix^a

	Factor		
	1	2	3
Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta	-,233	,363	-6,93E-02
Společnost kuřáky odsuzuje	-2,62E-02	,201	-8,47E-02
Kouření patří k mému životnímu stylu	-,669	,437	9,302E-02
Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří	,699	,255	-2,09E-02
Kouření je nezdravé	,165	,104	,270
Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda jsou kuřáci nebo nekuřáci	-,437	-,287	,335
Vadí mi kouření u jídla	,532	,128	,546
Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení	-,420	,219	,113
Cigarety mi chutnají	-,776	,202	1,513E-02
Nemám rád kuřáky	,604	,353	-,227
Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků	,580	,261	7,601E-02

Extraction Method: Generalized Least Squares.

a. 3 factors extracted. 5 iterations required.

DOTAZNÍK

--	--	--	--	--	--	--

Vážení studenti,

Rádi bychom vás požádali o vyplnění následujícího dotazníku, který nám pomůže zjistit více informací o tom, jak se mladí lidé dívají na kouření a jaké jsou jejich zkušenosti. Dotazník je anonymní a výsledky nebudou zpřístupňovány v takové formě, aby si je mohl někdo spojit s vaší osobou. Vaše pravdivé odpovědi jsou pro nás velmi důležité.

Děkujeme za spolupráci.

Hana Žáčková (FF UK) a ČKPT

Instrukce k vyplňování: Pokud není uvedeno nic jiného, vyber u každé otázky jednu odpověď, která se nejlépe blíží tvému názoru. Vybranou odpověď zřazovní zakroužkováním příslušného čísla

1. Ve kterém roce ses narodil(a):

2. Jsi:

1. Muž
2. Žena

3. Jakou školu studuješ?

1. ZŠ
2. Gymnázium čtyřleté
3. Gymnázium víceleté
4. Střední odbornou školu
5. Střední odborné učiliště (maturitní obor)
6. Střední odborné učiliště (nematuritní obor)

4. Mluvil(a) jsi někdy s některým ze svých rodičů:

		ANO	NE
a	o tom, jestli smíš nebo nesmíš kouřit	1	2
b	o následcích kouření	1	2
c	o jejich vlastních zkušenostech s kouřením	1	2

5. Jaké je vzdělání tvých rodičů?

		ZŠ	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	nevím
a	Matka	1	2	3	4	5
b	Otec	1	2	3	4	5

6. V kolika letech jsi měl(a) svou první cigaretu?

1. Nikdy jsem cigaretu nekouřil (*pokračuj otáz.10*)
2. V letech (*pokračuj otázkou 7*)

Otázky pro ty, kdo už někdy měli první cigaretu

7. Kde jsi poprvé kouřil(a)?

1. Ve škole
2. Venku v okolí školy
3. Někde jinde venku
4. V hospodě/restauraci/kavárně
5. Doma
6. U někoho z kamarádů doma
7. Na tréninku/zájmovém kroužku apod.
8. Jinde, kde:.....

8. Jaký byl tvůj převažující dojem?

1. Bylo mi špatně
2. Cigareta mi nechutnala, ale špatně mi nebylo
3. Cigareta mi chutnala
4. Nijak mě to neoslovilo
5. Byl to vzrušující zážitek
6. Už si nepamatuji

9. Začal(a) jsi po první cigaretě kouřit častěji?

1. Začal(a) jsem kouřit prakticky hned po první cigaretě
2. Začal(a) jsem kouřit s nějakým časovým odstupem – kolik let?:.....
3. Po první cigaretě jsem chvíli kouřil(a), ale od té doby ne
4. Nezačal(a) jsem kouřit

Otázky pro všechny:

10. Sám(sama) sebe bys nejspíše označil(a) za:

1. Kuřáka
2. Nekuřáka
3. Bývalého kuřáka

11. Kolik lidí z vaší třídy podle tebe kouří?:

1. Skoro všichni
2. Většina
3. Tak polovina
4. Méně než polovina
5. Téměř nikdo

12. Většina tvých kamarádů jsou:

1. Kuřáci
2. Nekuřáci
3. Tak půl na půl

13. Kolik cigaret za týden musí podle tebe člověk v tvém věku vykouřit, aby se dalo říct, že je závislý?

.....cigaret za týden

14. Jak často kouříš?

		nikdy jsem nekouřil(a)	jednou jsem zkusil(a)	méně než jednou za měsíc	jednou nebo dvakrát za měsíc	jednou nebo dvakrát týdně	denně
a	cigarety	1	2	3	4	5	6
b	dýmku	1	2	3	4	5	6
c	vodní dýmku	1	2	3	4	5	6
d	doutník	1	2	3	4	5	6

15. Kouří někdo, s kým bydlíš?: (na volné řádky dopiš další lidi, kteří s tebou bydlí)

		je kuřák a kouří i doma	je kuřák, ale doma nekouří	už nekouří, ale během mého dětství doma kouřil(a)	je nekuřák	nevím	nebydlí se mnou/nemám
a	matka	1	2	3	4	5	6
b	otec	1	2	3	4	5	6
c	starší sourozenec	1	2	3	4	5	6
d	mladší sourozenec	1	2	3	4	5	6
e	1	2	3	4	5	6
f	1	2	3	4	5	6
g	1	2	3	4	5	6

16. Souhlasíš s následujícími tvrzeními?

		Rozhodně souhlasím	Spíše souhlasím	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím	Nevím
a	Mezi kuřáky se snadněji tvoří dobrá parta.	1	2	3	4	5
b	Myslím, že společnost kuřáky odsuzuje.	1	2	3	4	5
c	Kouření patří k mému životnímu stylu.	1	2	3	4	5
d	Je mi nepříjemné, když přede mnou někdo kouří.	1	2	3	4	5
e	Kouření je nezdravé.	1	2	3	4	5
f	Když si vybírám přátele, je mi jedno, zda to jsou kuřáci nebo nekuřáci.	1	2	3	4	5
g	Vadí mi kouření u jídla.	1	2	3	4	5
h	Kuřáci si zaslouží soucit a pochopení.	1	2	3	4	5
i	Cigarety mi chutnají.	1	2	3	4	5
j	Nemám rád(a) kuřáky.	1	2	3	4	5
k	Kuřáci by neměli kouřit v přítomnosti nekuřáků.	1	2	3	4	5

17. Kouříš pravidelně? (cca alespoň jednou za měsíc)

(zakroužkuj odpověď a pokračuj příslušným číslem otázky)

1. Ano **pokračuj otázkou 18**
2. Ne, ale bylo období, kdy jsem docela pravidelně kouřil (cca alespoň jednou za měsíc) **pokračuj otázkou 27**
3. Ne, vlastně jsem nikdy pravidelně nekouřil (maximálně ojedinělé pokusy) **pokračuj otázkou 31**

Otázky pro ty, kdo odpověděli „ano“ na otázku 17:

18. V kolika letech jsi začal(a) kouřit pravidelně?

V letech

19. Kde všude kouříš (zaškrtni všechny možnosti, které jsou pravdivé):

1. Venku
2. Ve škole
3. Doma
4. V restauraci/hospodě/čajovně
5. Jinde – kde:.....

20. S kým kouříš (zaškrtni všechny možnosti, které jsou pravdivé):

1. Sám(sama)
2. S kamarády
3. S rodiči
4. S přítelkyní/přítelem
5. S někým jiným.....

21. Kolik vykouříš cigaret?

1. Kouřím denně cigaret
2. Nekouřím vždy denně, týdně vykouřím cigaret
3. Nekouřím ani každý týden, měsíčně vykouřím asi cigaret
4. Cigarety vůbec nekouřím

22. Myslíš, že jsi na tabáku závislý(á)?

1. Ano
2. Ne

23. Zkoušel(a) jsi někdy přestat kouřit?

1. Ano, už víckrát
2. Ano, jednou
3. Ne, nevidím důvod
4. Ne, i když bych asi měl(a)

24. Máš pocit, že je ti tvoje vlastní kouření někdy na obtíž?

1. Ano
2. Ne

24a. Pokud ano, proč?

25. Kde nejčastěji sháníš cigarety (zaškrtni max. 3 odpovědi):

1. Cigarety nekouřím
2. Od kamarádů
3. Od rodičů
4. Koupím v trafice
5. Koupím v supermarketu
6. Koupím v restauraci
7. Požádám kolemjdoucí
8. Jinde – kde:.....

26. Vědí tvoji rodiče, že kouříš?

1. Ano a nevadí jim to
2. Ano, ale nesouhlasí s tím
3. Myslím, že to tuší, ale otevřeně o tom nemluvíme
4. Nevědí
5. Nevím

Pokračuj na poslední stránce

Otázky pro ty, kdo odpověděli „ne, ale dříve ano“ na otázku 17?

27. V kolika letech jsi začal(a) kouřit?.....

28. V kolika letech jsi přestal(a)?.....

29. Jak často jsi kouřil(a) v době, kdy jsi kouřil(a) nejvíc?

29a. cigarety

1. Každý den - kolik?.....
2. Ne každý den, ale týdně - kolik ?.....
3. Méně než jednou týdně
4. Vůbec

29b. doutník nebo dýmku

1. Každý den
2. Ne každý den, ale týdně
3. Méně než jednou týdně
4. Vůbec

29c. vodní dýmku

1. Každý den
2. Ne každý den, ale týdně
3. Méně než jednou týdně
4. Vůbec

30. Proč jsi přestal (co byl hlavní důvod)?

1. Kvůli příteli/přítelkyni
2. Kvůli vlastnímu zdraví
3. Kvůli kamarádům
4. Kvůli rodičům
5. Cigarety byly drahé
6. Z jiného důvodu:.....

Pokračuj na poslední stránce

Otázky pro ty, kdo odpověděli „ne“ na otázku 17:

31. Máš někdy pocit, že je ti tvoje nekuřáctví na obtíž?

1. Ano
2. Ne

31a. Pokud ano, proč?

Pokračuj na poslední stránce

Otázky pro všechny:

V následující otázkách máš před sebou několik pojmů, jejichž vlastnosti máš posoudit.

U každého pojmu jsou vypsané dvojice protikladných vlastností. Zakřížkováním příslušného čtverečku vyjádříš, jaké vlastnosti z dvojice protikladů se podle tebe pojem nejvíce blíží. Možná se ti někdy bude zdát, že se slovo k popisu dané vlastnosti moc nehodí, ale přesto se pokus mu přiřadit tu vlastnost ze dvojice, ke které má podle tebe blíže. Neexistují zde špatné nebo správné odpovědi, zajímá nás, jak danou věc vnímáš právě ty. Nad otázkami příliš dlouho nepřemýšlej, důležitý je první dojem.

Př: LYŽOVÁNÍ

Bezpečné Nebezpečné

Levné Drahé

Osoba, která na otázku odpovídala si myslí, že lyžování je trochu nebezpečné a rozhodně drahé.

32. CIGARETA

- a. Nudná Zábavná
- b. Dětská Dospělá
- c. Šťastná Nešťastná
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrá Špatná
- f. Potřebná Zbytečná

33. VODNÍ DÝMKA

- a. Nudná Zábavná
- b. Dětská Dospělá
- c. Šťastná Nešťastná
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrá Špatná
- f. Potřebná Zbytečná

34. KUŘÁK

- a. Nudný Zábavný
- b. Dětský Dospělý
- c. Šťastný Nešťastný
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrý Špatný
- f. Potřebný Zbytečný

35. NEKUŘÁK

- a. Nudný Zábavný
- b. Dětský Dospělý
- c. Šťastný Nešťastný
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrý Špatný
- f. Potřebný Zbytečný

36. ZÁVISLOST

- a. Nudná Zábavná
- b. Dětská Dospělá
- c. Šťastná Nešťastná
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrá Špatná
- f. Potřebná Zbytečná

37. JÁ

- a. Nudný (á) Zábavný (á)
- b. Dětský(á) Dospělý(á)
- c. Šťastný(á) Nešťastný(á)
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobrý(á) Špatný(á)
- f. Potřebný(á) Zbytečný(á)

38. SPOLUŽÁCI

- a. Nudní Zábavní
- b. Děští Dospělí
- c. Šťastní Nešťastní
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobří Špatní
- f. Potřební Zbyteční

39. DROGY

- a. Nudné Zábavné
- b. Dětské Dospělé
- c. Šťastné Nešťastné
- d. Uvolňující Vzrušující
- e. Dobré Špatné
- f. Potřebné Zbytečné